

S O C I A L N A P E D A G O G I K A

številka **1-2**

letnik **19**

julij **2015**

Revijo **Socialna pedagogika** izdaja Združenje za socialno pedagogiko – slovenska nacionalna sekcija FICE. Vse izdajateljske pravice so pridržane.

Socialna pedagogika is a professional journal published by Association for social pedagogy – Slovenian national FICE section.

ISSN 1408-2942

Naslov uredništva / Address of the editors: Združenje za socialno pedagogiko
Uredništvo revije Socialna pedagogika
Kardeljeva ploščad 16 (pri Pedagoški fakulteti)
TEL: (01) 589 22 00; FAX: (01) 589 22 33
E-POŠTA: matej.sande@guest.arnes.si
SPLET: www.revija.zzsp.org

Urednik / Editor: Matej Sande (glavni urednik, Ljubljana)

Uredniški odbor / Editorial board: Margot Lieberkind (Danska, Denmark)
Marta Mattingly (ZDA, USA)
Friedhelm Peters (Nemčija, Germany)
Andreas Walther (Nemčija, Germany)
Stephan Sting (Avstrija, Austria)
Jacek Pyżalski (Poljska, Poland)
Walter Lorenz (Italija, Italy)
Ali Rahimi (Iran, Iran)
Josipa Bašić (Hrvaška, Croatia)
Antonija Žižak (Hrvaška, Croatia)
Vesna Zunić Pavlović (Srbija, Serbia)
Darja Zorc (Slovenija, Slovenia)
Jana Rapuš Pavel (Slovenija, Slovenia)
Olga Poljšak Škraban (Slovenija, Slovenia)
Špela Razpotnik (Slovenija, Slovenia)
Mitja Krajncan (Slovenija, Slovenia)

Lektorirala / Proof reader: Simona Kepic

Prevodi / Translations: Tadej Karoli

Oblikovanje in prelom / DTP: Iz principa

Tisk / Print: Tiskarna Grafex

Naročnina na revijo za leto 2015 je 25 € za pravne osebe.

Naročnina na revijo je za člane Združenja vključena v članarino.

Članke v reviji abstrahirata in indeksirata *Family Studies Database*
in *Sociological Abstracts*.

Izdajanje revije v letu 2015 finančno podpira Agencija za raziskovalno
dejavnost Republike Slovenije.

VSEBINA / CONTENTS

Darij Zadnikar

Pedagoško delo in sodobne transformacije

Pedagogical Work and Contemporary Transformations of Labour

1

Nina Perger, Ana Šutar, Anja Poles, Jera Telič,

Natalija Kujavec, Neža Pavli in Tjaša Sotlar

Problematika trgovanja z ljudmi in možnosti za preventivno delo – projekt „Preberi dvakrat!“

The Problem of Human Trafficking and Possibilities for Preventive Work – Project „Read Twice!“

23

Matej Sande, Mina Marija Paš in Mirjan Švagelj

Uporaba sintetičnih katinonov v Sloveniji

The Use of Synthetic Cathinones in Slovenia

51

Sabina Krajnc

Stališča študentov razrednega pouka do vključevanja učencev priseljencev v vzgojno-izobraževalni proces

Primary Teacher Education Students' Opinions on the Integration of Immigrant Pupils into the Educational Process

77

Andreja Škvarč in Marcela Batistič-Zorec

Nasilje odraslih nad otroki v vrtcu

Violent Behaviour of Adults Against Children in Preschools

97

Jana Rapuš Pavel in Maruša Bertoncelj

Fotografija kot kreativni medij v socialnopedagoškem delu

Application of Photography in Social Pedagogical Interventions

119

Mojca Kralj

Uporaba alkoholnih pijač pri izbranih skupinah oseb s posebnimi potrebami

Use of Alcoholic Beverages Among People with Special Needs

145

Andreja Romih

Prostovoljno delo na Društvu Center za pomoč
mladim – povezava teorije s prakso

*Voluntary Work at the Youth Aid Center Association –
Connection Between Theory and Practice*

179

Navodila avtorjem

Instructions to Authors

193

PEDAGOŠKO DELO IN SODOBNE TRANSFORMACIJE

1

PEDAGOGICAL WORK AND CONTEMPORARY TRANSFORMATIONS OF LABOUR

Darij Zadnikar, dr. filoz.

*Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
darij.zadnikar@gmail.com*

POVZETEK

Delovna etika je močno prisotna v slovenskem kulturnem prostoru, a se razlikuje od protestantske etike, ki ji je Max Weber prisodil pomembno vlogo pri nastanku kapitalizma. Bolj kot za etiko gre za ideologijo marljivosti, ki ima korenine v zgodovinskih izkušnjah podrejenosti. Zato smo pred vrsto oksimoronov, ki skozi jezikovno prakso onemogočajo stvarno dožemanje sodobnih sprememb v naravi dela. Te spremembe označuje paradigmatški prehod od industrijske materialne produkcije h kognitivnim, afektivnim in drugim nematerialnim industrijam. Kreativne prakse, ki jih kapitalizem integrira tako, da jih vključi v produkcijo in konsumpcijo, so kmalu postale plen novih režimov dela, ki jih označuje prekernost. Vzporedno z njimi so se formirale nove nehierarhične in antiavtoritarne oblike družbenih odporov in

prizadevanj za avtonomijo. Tako se je odprla etična in politična priložnost, da se pedagoška intervencija spremeni in ne služi več zgolj represivnim interesom države in neoliberalne ekonomije, ampak se vključi v osvobodilna prizadevanja novih družbenih subjektov, ki smo jih označili za multitudo.

KLJUČNE BESEDE: *ideologija marljivosti, pedagogika zatiranih, spremembe dela, prekernost, multituda, družba kontrole, osvoboditev*

ABSTRACT

Slovenian culture is characterised by a strong presence of a work ethic, however, this ethic is quite different from the Protestant ethic, which has been described by Max Weber as a fundamental contributor to the emergence of capitalism. It is rather an ideology of diligence, which is rooted in the historic experiences of subordination. Therefore, we have a variety of oxymora, which are preventing an objective perception of contemporary changes in the nature of labour. These changes are marked by a paradigm shift from industrial material production to cognitive, affective and other immaterial industries. Creative practices were soon integrated into the capitalist modes of production and consumption through new regimes of labour, which are characterised by precarity. At the same time new non-hierarchical and antiauthoritarian forms of social resistances and efforts to obtain autonomy were formed. This has opened up ethical and political possibilities to change pedagogical work in order to discontinue its function in the service of repressive interests of the state and the neoliberal economy and to facilitate its inclusion into emancipatory efforts of new social movements, designated here as the multitude.

KEY WORDS: *Ideology of diligence, pedagogy of the oppressed, labour changes, precarity, multitude, society of control, emancipation*

UVOD

Kakšne so spremembe v sodobni naravi dela in ali jim samorazumevanje ljudi sledi, ne da bi ponavljalo stare označevalne vzorce in tako zgrešilo stvarnost? Analizirati je treba temeljne kulturne vzorce in govorne performative, ki potrjujejo neskladje. Nadalje je potrebno razgrniti sodobnejše teorije, ki poskušajo razložiti transformacije v oblikah dela in upravljanja populacij. Za razliko od pozitivističnih, kvaziempirističnih pristopov, ki dominirajo v sodobnih družbenih vedah, je potrebno zastaviti tisto epistemološko gledišče, ki se ne omejuje le na komformistični opis obstoječega, marveč nakazuje emancipacijske potenciale. Naloga, ki je zastavljena v tej preiskavi, išče te potenciale v pedagoškem in socialnem delu, ki prekoračita prevladujočo vlogo adaptacije, integracije, inkluzije in podobnih „mehkih“ biopolitičnih praks.

OKSIMORON DELA

Pogosto slišimo, da so svojo domnevno „marljivost“ Slovenci in Slovenke zasnovali v času reformacije. Tej zaželeni samopodobi je gotovo botrovalo površno branje Maxa Webera. Upravičeno lahko dvomimo, da je protestantizem tozadevno pustil tako trajno sled, saj je šlo le za kratko, četudi pomembno epizodo v zgodovini tukajšnjih ljudstev. Reformaciji je namreč sledila dosledna in učinkovita protireformacija, ki med meščanstvom in pisмено publiko najbrž ni povsem zatrla nastavkov protestantske omike, ki jo je omogočal tisk in z njim zvezana ideja nacionalnega jezika ter povezanih ideoloških identitet. Katoliška cerkev je bila trdno zasidrana med nepismenimi množicami, do katerih reformacija ni mogla seči. Weber je razvoj kapitalizma povezoval s protestantsko oz. kalvinistično etiko (Weber, 2002), ki je premaknila razvojno os od evropskega katoliškega juga k protestantskemu razvitemu kapitalističnemu severu. Slovenske dežele so torej izpadle iz te razvojne perspektive, ki jo je gnala etika dela. Samooklicana „marljivost“, ki je tako pomembna sestavina imaginarija slovenske nacionalne identitete, ima bolj kot s kalvinistično podlago prvotne akumulacije kapitala (varčnost, samoodpovedovanje in delavnost) zvezo s strukturnim gospodarsko-hegemonim premikom od Sredozemlja k Atlantiku

in s tem zvezano standardno „vertikalo predsodkov sever–jug“, kjer so „južnjaki leni, nemarni, nasilni ipd.“ Samooklicana „marljivost“ Slovencev je v veliki meri rezultat te ideološke potrebe po uvrščanju „na sever“ te vertikale, ki ima danes predvsem funkcijo ustvarjanja evropskega centra in periferije¹. „Družba dela“ – skupaj z vsemi spremljevalci modernizacije in vključno s političnimi programi – se je za Slovence in Slovenke začela resno šele po marčni revoluciji 1848 z zapoznelo industrializacijo, ki je bila značilna za Avstro-Ogrsko. Tudi kot del kraljevine Jugoslavije nismo sodili k razvitejšemu delu Evrope in šele ideologija pospešene industrializacije po letu 1945 je prispevala k zmanjševanju zaostanka in k vzpenjanju na omenjeni vertikali. Prav slednja modernizacija je prispevala k specifičnemu dojetju dela in „delavnosti“ pri nas. Ta pa je imela v osnovi drugačne poglede na vlogo dela. Kapitalistični Zahod je kalvinistične ideološke predpostavke in prvotno akumulacijo kapitala pustil daleč za sabo. Sodobna razvita blagovna produkcija se ne meni veliko za etične komponente, razen če jih k temu prisilijo državna regulacija in razredni ali civilno-družbeni boji. Njen temeljni smoter je dobiček. Delo samo po sebi nima veljave, je le stroškovna postavka, njegova poraba pa je bolj ali manj umeščena v tehnologije izrabe (organizacijo in menedžment dela, psihološko uravnavanje korporativnega dela, evalvacijo in kontrolo delovnih učinkov ipd.). Radikalna delitev dela in drobljenje produktivnih procesov v industriji ne potrebuje delovne etike in „marljivosti“, ki je značilna za žive, avtonomne osebe, saj v tem primeru postajajo le pritiklina mehansko določenega ritma, ki mu moraš slediti ali pa si izločen. Tej odtujitvi in mehanizmu podreditve, ki mu pravimo kapital, so se postavili po robu delovni družbeni sloji in v začetku dvajsetega stoletja oblikovali program administrativnega socializma, ki vsaj na površju poskuša ubežati logiki v dobiček usmerjene blagovne produkcije. Telos profita je zamenjal moralno-politični ideologem „Delu čast in oblast.“ Ta etika dela ni imela nobenih korenin v protestantizmu, četudi ne moremo zanikati tovrstnih analogij, ki se porodijo ob primeru „obnove in izgradnje“ domovine (pospešeni industrializaciji), ki so jo

¹ Podoba „lenih in zadolženih“ Grkov se seveda ne sklada z dejstvi, saj je od 284 milijard dolarjev bail-outa od leta 2010 le 9 % prišlo do ljudi, ostalo pa k pretežno mednarodnim finančnim organizacijam (http://jubileedebt.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Six-key-points-about-Greek-debt_01.15.pdf, pridobljeno 2. 2. 2015).

izvedle generacije, ki so se s trdim delom odrekale za boljši jutri. Ta socialistična etika dela ni bila daleč od kmečkih, celo hlapčevsko-tlačanskih korenin novo nastalih industrializiranih in urbaniziranih množic. Tako kot hlapec ohranja svojo življenjsko moč z videzom dela, z vtisom zaposlenosti, samopomilovalno „marljivostjo“, ki ne korelira z realnimi učinki dela, tako tudi socialistično gospodarstvo, ki (vsaj ne v celoti) ne sprejme merila dobičkonosnosti in ga zamenja z idejo „celovitega“ dela in odločanja o njegovih pogojih in rezultatih (samoupravljanje). V obeh primerih, ki so vzpostavljali kulturno sinergijo, gre za ločitev delovne aktivnosti od njenih ekonomskih učinkov². V našem kulturnem okolju je torej identiteta marljivosti povezana s tovrstno časovno vključenostjo oblike podrejenosti. Na Zahodu je bila dominantna oblika blagovna produkcija, ki ima za smoter profit (t. i. ekonomska racionalnost). Naše okolje pa je šele nedavno izšlo iz fevdalnih spon, prešlo v balkansko periferijo Evrope in nato bilo del socialističnega eksperimenta, da bi na koncu pristalo v margini finančno nadzorovane evrobirokratske unije. Zato ni bilo prave priložnosti za subjektivno poenotenje dela z njegovo ekonomsko učinkovitostjo. Spomnimo se le ukrepov ene od slovenskih vlad, ki je v času viška gospodarske krize dvigovala normative delovnega časa, ukinjala praznike ipd. povsem v duhu opisane „kmečke pameti“, češ da morajo ljudje več delati, ne pa bolje (kar pa ponavadi ni odvisno od delavcev). Zakonitost blagovne produkcije je, da tam, kjer proizvajaš izgubo, večanje delovnega časa veča tudi izgubo, če ne pride do kvalitativnih premikov³. Eurostat nam kaže, da je v državah z visoko ekonomsko učinkovitostjo (npr. Danska in Nemčija) tedenska obremenitev dela najnižja⁴.

Ker se je v našem kulturnem in nacionalnem okolju ohranila hlapčevska tradicija razumevanja dela kot napora, ki ni povezan z učinkom, ki je privilegirana dobrina gospodarja, se to odraža tudi v vzgojnih

² Pri tem si ne domišljam, da je tu mogoče določiti „realne“ učinke; ta realnost je vedno proizvedena v bolj ali manj trdnih ideoloških strukturah sistemske represije (ekonomija, država, družina).

³ Pustimo ob strani še normativno komponento: tam, kjer je na delu zlo, ga je treba ustaviti, saj samo po sebi ne more postati dobro. Včasih bi bilo torej za človeštvo bolje, da bi nekateri ljudje manj delali.

⁴ Seveda do te učinkovitosti ne pride zaradi manjše časovne obremenitve, temveč zaradi vrste dejavnikov, ki segajo od tehnološke razvitosti pa do mednarodnih hegemonskih pozicij.

vzorcih s širjenjem ideologije pridnosti. Performativ, s katerim starši ali drugi avtoritarni akterji pohvalijo ali spodbujajo otroka, je pri nas izključno vezan na termin „pridnosti“. Tu ni pomemben rezultat dejavnosti subjekta, marveč njegov odnos do avtoritete ali pa gre celo za oceno značaja. Opazimo lahko, da se pohvale v podobnih situacijah v drugih jezikih nanašajo bolj na samo dejanje („well done“), če pa že na subjekt, potem ta termin ni vezan na podreditev („good“, „dobar“, „brav“). Indikativen je nemški izraz „brav“, ki ga prevajamo s „priden“, a ima v svojem germanskem korenu konotacijo „pogumen“, ki je povsem nasprotna od našega „priden“, ki izraža poslušnost do avtoritete. Če otrok uboga neprimerna navodila avtoritete, je „priden“, čeprav ni naredil prav ali dobro, medtem, ko je neupoštevanje takšnih navodil vsekakor dobro, četudi otrok ni „priden“. Do takšnih dvoumnosti je pri „good“, „dobar“ in „brav“ težje priti. Ta negotovost izrazja je prisotna najbrž zato, da vnese zmedo, na kateri slonijo vladajoča družbena razmerja, v tem primeru patriarhata in hierarhije. Problem pedagogike, psihologije in podobnih ved je, da svoje koncepte izpeljujejo iz naivne rekonstrukcije subjekta, ki nam jo je dala novoveška filozofija od Descartesa dalje, ne da bi se resneje lotili lingvističnih analiz oz. analiz govornih aktov, ki so empirična podlaga konstitucije pomena, pa tudi arheologija pomenskih odtenkov v rabi besed, ki nam kaže na zgodovinsko družbeno izkušnjo rabe nekega jezika. Z mislijo Ludwiga Wittgensteina „Meje mojega jezika pomenijo meje mojega sveta.“ (Wittgenstein, 131) se nam pokaže tudi ideološka funkcija (zlo)rabe besed. V našem primeru gre za to, da imaginarij podrejenosti blokira samozumevanje in ustrezno delovanje ljudi. Jezik postane mentalna ječa. Medtem ko so ljudje pri nas v času socialistične industrializacije navsezgodaj odhajali na „šiht“ ali na „delo“, pa je danes delujoči termin „služba“. Ta „napredek“ termina govori o restavraciji kapitalizma, saj v ideologiji prejšnjega sistema („Delu čast in oblast.“) ni bilo dopustno dojemati dela s pozicije služabnika. Ta regresija je seveda pretirana, saj skoči v tlačansko preteklost, ker se bržkone – vsaj v vzgojni ideologiji – ni imela prilike seznaniti s kapitalistično naslednico. Gre za nekakšno čezmerno kompenzacijo, ki jo npr. pri angleško govorečih, ki pravijo, da imajo „job“, ali pri Hrvatih, ki gredo na „posao“, ni zaslediti. Je pa tudi ta „poslovna“ naravnost, kjer v resnici prodajaš le svojo

delovno zmožnost, nekoliko humorna, in je (upoštevaje družbena razmerja moči oz. podreditve) izraz „služba“ po svoje povsem realen.

Znan je oksimoron delo/delodajalec, ki se je k nam preselil iz nemščine in na katerega je opozoril že Marx v Kapitalu. Gre seveda za tistega, ki dobi zaposlitev in „daje“ delo, torej delavca, in na drugi strani tistega, ki daje zaposlitev in „od-jemlje“ delo, torej podjetnik, država itn. Označitev, ki je bila vsiljena vsakdanji govorici, je povsem napačna in preobrnjena oziroma je konstitutivni ideološki oksimoron, kjer delojemalca poimenujemo delodajalec in obrnjeno. Z napačnim orodjem oz. pojmi je težko dojeti in spreminjati stvarnost. Za to pa tudi gre. A če že omenjamo Marxa, je treba spomniti, da je Kapital lahko nastal le v Londonu in v angleškem okolju, in to ne le zaradi tega, ker so Angleži „izumili“ kapitalizem in imeli bogato literarno tradicijo klasične politične ekonomije, ampak tudi zaradi tega, ker poznajo jasno jezikovno razlikovanje med delom kot work in delom kot labour. Tako kot nemščina tudi slovenščina ne pozna tega razlikovanja in ga zlije v isti izraz „delo“. Šele to razlikovanje pa omogoča razumevanje moderne družbe in kapital kot družbeni odnos podreditve oz. nadmoči. Mladi („predangleški“) Marx je zasnoval to pomembno razlikovanje s filozofsko utemeljitvijo in analizo odtujenega dela, ki je vključeno v režim kapitalističnih razmerij in ki razkraja človeško bistvo, utemeljeno na delu kot realizaciji potentie. Delo kot moč-za se v družbenih razmerjih gospodstva transformira v potestas (nadmoč). Subjektivno se ta razkroj bistva kaže v razponu od lenobe in strahopetnosti, na kateri je opozoril že Kant, do psihoze. Objektivno gre seveda za družbeno hierarhijo (razredno gospodstvo, patriarhat ipd.) in instrumentalizacijo narave („vir surovin“) ter ekološko degradacijo. V „zreli angleški“ Marxovi terminologiji srečamo delo (work) nasploh (kot logično kategorijo in redkeje v smislu ideala neodtujenosti) in delo, vključeno v cikel blagovne proizvodnje ter socialne podreditve (labour). Neupoštevanje te distinkcije pri pojmovanju dela je vzrok ideološke samoslepitve ljudi, res pa je, da je „marljivost“ v naši kulturi pogosto povezana tudi z delom „po službi“, ko ljudje urejajo svoje vrtičke, skrbijo za avtomobile, vzdržujejo hiše itn.

Ne da bi hotel zaiti v podrobnejšo analizo, bi omenil še subjektivno dožemanje delovne preobremenitve (stres), ki pa ni nujno povezano z dejansko delovno obremenitvijo. Že pred leti je neka raziskava

odkrila, da slovenski učenci in učenke čutijo precejšnjo delovno obremenitev, čeprav je bila ta objektivno nižja od evropskih primerjav. To seveda ne pomeni, da je stres umišljen, kaže le na neprilagojenost sodobni intenzifikaciji dela, pa tudi, da je vrednotna hierarhija drugačna in še ne povsem odtujena. Slednje si lahko razjasnimo, ko odgovorimo na vprašanje: „Ali delam zato, da živim, ali pa živim zato, da delam?“

Če sklenem: razumevanje lastne temporalne pozicije zahteva jasno izpeljavo ustreznega pojmovnega aparata (in ustrezno teoretsko produkcijo), ne pa zgolj spontane rabe utečenih pojmov, ki navadno izhajajo iz preteklih in preseženih, četudi „preverjenih“ ideologij. Zato se je pomembno lotiti analize sodobnih družbenih procesov dela in transformacij na polju dominacije: da vemo, kako organizirati svoja življenja, biopolitične taktike in ohraniti upanje. Dejansko stanje je žal večinoma drugačno, saj si ljudje svet tolmačijo v preteklih imaginarijih, njihov jezik jim zameji svet, prihodnost pa je zanje zamujena oziroma omejena na bodoče ponavljanje obstoječih vzorcev.

SODOBNE TRANSFORMACIJE DELA

Brez orisa predhodnih razmer je težko razumeti sodobne spremembe na področju dela. Te se navadno utemeljujejo s spremembo tehnologije, z znanstveno-tehnološko revolucijo. Gre za pomembno sestavino, ki pa ni vzrok tem spremembam, saj se tehnologije oz. orodja praviloma umeščajo ali pa ne v njim ustrezne prevladujoče družbene oblike. Ustrezneje je razumeti zgodovinske transformacije prek emancipacijskih družbenih bojev, ki vseskozi pritiskajo na adaptivne sposobnosti preživetja kapitalizma. Kapitalizem se mora zato vseskozi samo-revolucionirati, če hoče obstati.

Že po svetovni krizi leta 1929, ko se je sovjetski režim kljub totalitarnim značilnostim zdel še kako realna alternativa (in grožnja), je Zahod ponudil dve rešitvi, ki sta obe temeljili na močni afirmaciji državne kontrole. Ena je bila socialna država in ekonomski pogledi Johna Maynarda Keynesa, druga pa fašizem, ki je svet pripeljal do neslutnih uničenj človeških in materialnih virov. Kot vemo, je konec stoletja „zmagala“ socialna država kot bolj človečna in demokratična

alternativa komunizmu. Tudi zaradi tega, ker je uničenje v vojni spodbudilo povojno obnovo in začasen izostanek cikličnih kriz ter je Zahod doživljal „zlato dobo“ vzpona, ki je prispevala h krepitvi srednjega razreda in integraciji delavstva v meščanski način življenja ter posledično vznik potrošniške kulture. Kljub temu so se v šestdesetih in sedemdesetih letih zaostri delavski boji, ki so kot avtonomizem, zlasti v Italiji in Franciji, potekali tudi zunaj tradicionalnih sindikatov in levičarskih strank. Ti delavski boji so prebili meje disciplinirajoče družbe, izsilili zvišane mezde, boljše pogoje dela, krajši delovni čas, stalno zaposlitev itd. Vse te pravice so zarisale okvir socialne države. Ta je bila torej po eni strani rezultat strahu vladajočega razreda pred socializmom (zato demokratične koncesije), po drugi strani pa aktivnega pritiska emancipacijskih bojev. Tem emancipacijskim bojem so se tedaj pridružila močna družbena gibanja, ki pa so posegala na „nepolitična“ področja identitet in reprodukcije vsakdanjega življenja: od feminizma, mladinskih kontrakultur do porajajočega se ekološkega gibanja. Pravih povezav z delavskim gibanjem sicer ni bilo veliko, a so se vzpostavile učinkovite sinergije, ki so na politični ravni odpravile hierarhijo prioritet znotraj emancipacijskih bojev: delavske pravice postopno niso bile več pomembnejše oz. primarnejše od okoljskih vprašanj ali spolne emancipacije ipd.

Širjenje delavskih pravic pa tudi kultura potrošništva, ki sta pritiskali na dvig mezd, sta dodatno prispevali k padcu profitne stopnje, kar je temeljna zakonitost kapitalistične produkcije. To je v osemdesetih odprlo pot tehnološkemu prestrukturiranju, informacijski revoluciji, po drugi strani pa neokonzervativni revoluciji, ki sta jo poosebljala Ronald Reagan in Margaret Thatcher, neoliberalni ekonomiji Milтона Fridmana in postmodernizmu. Ob tem preobratu od socialne države k neoliberalizmu (ter vzporednemu koncu administrativnega socializma) se je izkazalo, da klasične levičarske stranke (od komunistov do socialdemokratov) nimajo odgovorov na izzive nove postindustrijske družbe ter da so stare oblike hierarhičnega organiziranja v stranke in sindikate neučinkovite. Klasična politična ideologija, ki v podobi liberalizma obvladuje medije in ideološke aparate države, je na ozadju propada administrativnega socializma zlahka oznanila „konec zgodovine“ in s tem nemožnost kakršnegakoli utopičnega zamišljanja drugačne prihodnosti. Na to neoliberalno ideologijo so poslej pristale vse

mainstream ideologije, tako da se je oblikoval konsenz, ki je zabrisal pomembnejše razlike med tradicionalnimi levimi in desnimi političnimi strankami.

Dejansko pa smo bili v teh procesih v drugi polovici dvajsetega stoletja priča premiku družbenih bojov s produkcije (razredni boj) na teren reprodukcije, nedela, življenja. Zlasti mlade generacije so tedaj v veliki meri izpadle iz sfere produkcije in hkrati prebile meje disciplinirajočih režimov, kjer se jim pridobitve staršev, kot je to na primer stabilna redna zaposlitev, niso zdele več posebna vrednota.

Za proces prilagajanja kapitalizma novim razmeram je ta sfera pomenila priložnost za nove oblike izkoriščanja delovne sile v bistveno bolj negotovih (za kapital dobičkonosnih) okoliščinah dela. Režim dela, ki se izmika pravilom socialne države pa tudi tradicionalni industrijski produkciji, tvori sodoben fenomen prekernosti⁵. Prekerizacija dela je režim, v katerega je vključenih vse več mladih, ki jim pomeni silen subjektivni pritisk, po drugi strani pa je to izjemna priložnost za izkoriščanje tovrstne delovne sile, ker je zunaj kolektivnih pogodb, ki so generacijsko vezane na prejšnja razdobja in zagotovljeno delo „za nedoločen čas“. Kljub temu se reintegracija v tradicionalne disciplinirajoče režime in vrnitev v preteklost mladim ne zdi atraktivna.

Raziskovanje prehoda družbenih bojov na teren nedela (identitete, kontrakture itn.) nam pokaže, da se prekernost kot sodoben način izkoriščanja delovne sile šele pozneje nacepi na novonastalo fleksibilno dinamiko ustvarjanja, kulturnega eksperimentiranja in nasploh nematerialne produkcije, ki je v razvitem Zahodu izbruhnila v šestdesetih. Mladi so v teh časih zavrnilo disciplinirajoči ritem mašine, ki jih je peljala iz patriarhata v šolo in naprej v tovarno. Študentska gibanja, feminizem, kontrakture itn. so s poudarjanjem komunikacije in sodelovanja iznašli nove oblike mobilnosti in fleksibilnosti, nove stile življenja (dela, delovanja in ustvarjanja). Kreativna raba informacijskih tehnologij prav tako ni bila zamejena z izrabo v akademskih, korporativnih in administrativnih hierarhijah, temveč se je udomačila tudi znotraj življenjskega sveta, ki je vsaj mentalno želel

⁵ Tudi klasičen liberalni kapitalizem je označevala negotovost dela, a zdaj s tem izrazom označimo način organizacije dela, njegove režime v novo osvojenih področjih izkoriščanja, ki se paradigmatično premaknejo od materialne produkcije v sfero življenja (oskrba, zabava, komunikacija itn.).

biti zunaj sistemskih paradigem. Za primer vzemimo informacijsko tehnologijo, ki jo umetniki, kiberpankovci, hektivisti ipd. ne prevzamejo le izgotovljene, temveč jo tudi proizvedejo povsem v duhu teh subkultur, kot nam to kaže tudi garažno rojstvo osebnega računalnika⁶.

Nove družbene subjektivitete so seveda tudi nove politične subjektivitete, kakorkoli že si vladajoče elite pred tem zatiskajo oči. Revolucionarno leto 1968 še posebej pokaže na to. Poleg tega v tem času lahko identificiramo nastavke za vsa sodobna neavtoritarna družbena gibanja⁷. Nastanek teh novih političnih subjektivitet je prisilil kapital v spremembo lastne preživetvene oz. eksploatacijske paradigme: napovedala se je rekonstrukcija produkcije iz fordizma v postfordizem, iz modernizacije v postmoderno. Kapital je moral zasesti oziroma kolonizirati te novonastale odnose do dela in življenja ter vzpostaviti nov model dominacije, ki bi bil sposoben zajeti to razpršeno subjektivnost, saj temu model družbe discipline, kot jo je opisal Michel Foucault, ni bil več kos. Gre za rojstvo družbe kontrole (Gilles Deleuze, 1992). Antonio Negri in Michael Hardt (2010) poudarita, kako so v tem novem svetu uspešne tiste oblike kapitala, ki se prilagodijo in vladajo novi nematerialni, sodelujoči, komunikativni in afektivni kompoziciji delovne sile. Vzemimo za vzor Stevena Jobsa ali pa Marka Zuckerberga. Ta dozdevni konec modernizacije in informatizacija ne pomenita konca industrializacije, marveč njeno stopnjujočo integracijo v storitvene dejavnosti in splošno marketinizacijo, kjer ljudem ne ponujajo več uporabnih izdelkov, marveč blagovne znamke, prek katerih se vključuješ v določen lifestyle (Klein, 2004). Transformacija kapitalizma seveda ne pomeni njegovega konca, povsem nasprotno: njegova temeljna logika zajema vse večje sektorje družbe. Blagovna forma se zažira v najbolj skrite koticke sveta, bodisi geografske bodisi subjektivne.

Velik del prebivalstva se po selitvi tovarniške produkcije v tretji svet vključi v storitvene dejavnosti (zdravstvo, izobraževanje, zabava, marketing itn.), kjer se zahteva visoko stopnjo mobilnosti in

⁶ Ta nekorporativni duh opiše Steve Wozniak (2006) v svoji avtobiografiji.

⁷ Razdrobljena, acentrična in homogena gibanja so sicer sestavljali tudi neplodni levičarski in religiozni atavizmi, a kakorkoli že, moč posamičnim gibanjem – od mirovniških do okoljskih – je že tedaj, povsem v duhu današnjih dni, dajala nehierarhičnost, razpršenost in raznolikost subjektov.

fleksibilnih spretnosti, ki se ukvarjajo z upravljanjem vednosti in informacij pa tudi komunikacijskih kompetenc in čustvovanja oz. afektov, ki so usmerjeni v nematerialne tržne dobrine (sproščenost, ugodje, zadovoljstvo, bližina, vznburjenje itn.).

Negri in Hardt (2010) menita, da je materialna produkcija, značilna za prejšnje razdobje, potekala v vsiljenih oblikah sodelovanja (tovarna), da pa nematerialno delo vsebuje komunikativna razmerja v sebi samem. Produktivnost, bogastvo in ustvarjanje družbenih presežkov prevzemajo obliko kooperativne interaktivnosti v lingvističnih, komunikacijskih in afektivnih mrežah. Izbrisana meja med izdelovanjem in storitvami spremeni tudi mehanizme globaliziranega potrošništva, ki se informatizira (eBay, Amazon, Alibaba itn.). Ta kolonizacija življenjskega sveta, ki se je stopnjevala v drugi polovici dvajsetega stoletja, pomeni hkrati podrejanje kapitalskim mehanizmom. Tam, kjer je delo ušlo režimu tovarne v nekakšno garažno subkulturno radost eksperimentiranja in ustvarjanja, so se hitro vzpostavili korporativni mehanizmi, ki so nabirali „ustvarjalne kadre“, jih povezovali s tehnikami „team building“, ohranjali afektivni odnos do proizvodnih procesov, ki so se preimenovali v „projekte“. To fleksibilno, ustvarjalno delo se lahko opravlja tudi od doma, on-line, nima omejitve časa, je umreženo v komunikacijo prek elektronske pošte, pametnih telefonov itn. Biti „izven delovnega časa“ je postalo nemogoče, korporacije pa so na primer tožile programske inženirje, ki so si domišljali, da lahko v svojem „prostem času“ programirajo „iz zabave“ še kaj zase ali pa za odprtokodno skupnost (GNU, Linux ipd.). Korporacije so jih tožile zaradi kraje intelektualne lastnine, ker so uporabljali lastne kognitivne sposobnosti!

Kreativna priložnost nove kompozicije nematerialnega dela se je – skladno z zgodovinsko logiko – hitro začela standarizirati s pomočjo informatizacije, kar je prispevalo k homogenizaciji delovnih procesov⁸. Marxovo abstraktno delo (kvantitativno trošenje delovnega časa), ki je teorem, ki prej ali slej najde svojo realno eksistenco (služenje na fordističnem tekočem traku, piflanje v šoli ipd.), se zdaj realizira v

⁸ Semkaj sodi tudi „bolonjska reforma“, ukinjanje klasičnega univerzitetnega študija in njegova „kompetenzacija“ oz. neoliberalna preusmeritev v produkcijo kadrov za trg delovne sile.

sedanju pred računalniškim monitorjem in premikanjem podatkovnih baz. Mera blagovne vrednosti se je še kako ohranila! Interaktivnost in komunikacija, ki naj bi bili temeljni sestavini nematerialnega dela, se shematizirata in zvedeta na evalvacijske postopke, sledenje parametrov kakovosti, marketinške manipulacije itn.

Na ideološki ravni se hkrati pojavi ideologem „družba znanja“, ki naj bi pokril zgoraj mapirane družbene spremembe. Ta ideologem se je največkrat porabljal ob opravičevanju sprememb v izobraževanju, ki se je kot tradicionalna storitvena dejavnost moralo podrediti procesu neoliberalne kolonizacije⁹. Ideologem „družba znanja“ je le površno prikrival rasistične konotacije, kjer naj bi bila „prednost Evrope v dodani vrednosti, ki jo daje znanje“. Nezaščiteno in grobo izkoriščano delavstvo v tretjem svetu naj bi izdelovalo tisto, kar si zamislimo na razvitem Zahodu? Gospodarska, finančna in politična moč novih akterjev, kot so Brazilija, Indija in Kitajska, je po izbruhu svetovne krize leta 2008 v veliki meri utišala to evrodomišljavost.

Prekerizacija dela je sprva zajela „kreativne poklice“, novinarje in delavce v medijskih hišah in kulturi, projektnih studiih, marketinških agencijah itn. in se je kot model hitro širila v druge sfere zaposlovanja, dokler ni postala paradigma, ki so jo centri moči (OECD, EU, ...) zahtevali za področje organizacije dela nasploh, in sicer kot „reformo delovne zakonodaje“, „fleksibilizacijo dela“, „mobilnost“ itn. Integracijo kreativnih poklicev oz. kognitivnega dela v režim prekeriarizacije lahko le zelo omejeno interpretiramo v optimističnem smislu, da je novonastalo delavstvo vse bolj izobraženo, kar bi v perspektivi lahko pomenilo dodatno tveganje za tekoč potek oblastnih mehanizmov. Tej integraciji „kognitariata“ sledijo prizadevanja po standardizaciji, kvantifikaciji in nasploh logiki „racionalizacije“, ki smo jim bili že priča v zadnjih dveh stoletjih razvoja kapitalizma. Ob vsej kognitivizaciji produkcijskih procesov se namreč vrši tudi relativna dekvifikacija poklicev, kjer se intelektualne sposobnosti, pridobljene z resnim študijem, zamenjajo z „skills“ (spretnostmi), pridobljenimi s „trainingom in

⁹ Odpiranje (zlasti) visokošolskega izobraževanja privatni pobudi se ne kaže v neposredni privatizaciji, šolninah ipd., temveč ga označuje kompetenzacija izobraževanja. Izobraževalne smotre opišejo nekakšne „kompetence“, pri čemer pa gre zgolj za opis standariziranega produkta (diplomanta), ki je namenjen trgu delovne sile. Razsvetljenske cilje izobraževanja zamenjajo tržni.

coachingom“ (usposabljanjem). Kritičnega intelektualca tako zamenja nekakšen ne-nevaren „knowledge management“ („znanjski menedžment“). Tudi področje elitnih intelektualnih poklicev (npr. visokošolsko izobraževanje in raziskovanje) se podredi logiki ekonomske učinkovitosti ali pa vsaj njenim kvantifikativnim metodam¹⁰, ki naj bi merile intelektualne „učinke“.

Ob vsem tem bi bilo napak prekerizacijo dela identificirati zgolj v sferah nematerialnega, kognitivnega in afektivnega dela ter prezreti zlasti nedokumentirano migrantsko delo, ki ima v Evropi in vključno v Sloveniji vse značilnosti suženjskega dela in kriminalnega trgovanja z ljudmi na področju seksualnih storitev, gospodinjske pomoči, gradbeništva itn. Tako imenovana „fleksibilizacija dela“ je še posebna priložnost za dodatno črpanje vrednosti s strani multinacionalk, ki se ukvarjajo s posredovanjem dela (Adecco, Manpower), ki pa so v Sloveniji trčile ob študentske servise in njihov državno podprt prevladujoč položaj na trgu začasnega dela (Zadnikar, 2013).

„S prekerizacijo dela, ki spreobrača nadzor nad časom, potrebnim za biopolitično produkcijo, je povezano drugo protislovje. Produkcije idej, podob ali afektov se ne da zlahka omejiti na posamezne dele dneva, zato biopolitična produkcija spodjeda konvencionalne delitve delovnika na delovni in prosti čas. Produktivnost biopolitičnega dela in zlasti ustvarjalnost, vključena v biopolitično produkcijo, zahtevata, da lahko proizvajalci svobodno organizirajo lastni čas, a kontrola, ki jo vsiljuje prekernost, jemlje čas, tako da zaradi dela v prekernih razmerah nimaš lastnega časa. Seveda lahko misliš in proizvajaš afekte po naročilu, a le na rutinski mehanični način, z omejeno ustvarjalnostjo in potencialno produktivnostjo. Protislovje je med produktivnostjo biopolitičnega dela, ko mu je dovoljena avtonomna organizacija časa,

¹⁰ Prav groteskni so npr. takšni administrativni pristopi: „Povprečno letno število mentorskih mest na programsko skupino se izračuna po naslednji enačbi:

$$N_{pr,L} = \frac{S_{pr} f_L f_I}{\sum_{pr} S_{pr} f_L f_I} N,$$

Vir: <http://www.arrs.gov.si/sl/akti/metod-skupna-15-spr1.asp>.

in omejitvami, ki jih tej produktivnosti vsiljuje prekernost, ko mu jemlje nadzor nad časom.“ (Hardt in Negri, 2010, str. 140–141)

Prekernost je mehanizem kontrole, ki določa temporalnost delavcev, prekorači ločitev na delovni in prosti čas, delavec, ki naj bi bil vsekozi na voljo za delo, ne more ubežati redizajniranemu panoptikonu, ki tvori mrežo novo nastale družbe kontrole.

DRUŽBA KONTROLE

Gilles Deleuze je na začetku devetdesetih pokazal, kako družbe discipline, ki so sodile k prejšnji paradigmi in ki jih je tako slikovito opisal Michel Foucault, zamenja družba kontrole, ki na povsem drugačen način gnete subjekte. Če so se posamezniki pred tem oblikovali v prehajanju med zaprtimi prostori, kjer so bili izpostavljeni disciplinirajočemu pogledu (družina, šola, kasarna, tovarna, pa tudi zapor, bolnišnica ipd.), in imeli vendarle jasno postavljeno mejo in možnost med „biti znotraj in „biti zunaj“, pa v družbi kontrole navidez vstopamo v odprto polje, kjer se zdi, da lahko počnemo, kar se nam zahoče. Neobvezujoči medosebni odnosi, fleksibilne oblike dela (premakljiv delovni čas, on-line delo od doma, „projekti“), prijazna šola in terapija namesto discipline premaknejo subjekt v sfero potrošništva, ki mu ustreza patološki narcisizem.

Ima pa ta „krasni novi svet“ vsaj dve zanki: odprava mej med znotraj in zunaj najprej odpravi možnost dejanskega prostega časa – v skrajnem primeru je ta komercializiran in reintegriran v kapitalske mehanizme. Ljudje imajo nejasne meje med delom in zasebnostjo, delu pa ne morejo nikoli ubežati, ker prodajajo subjektivno afektivno in kognitivno razsežnost svoje osebnosti. Informacijske tehnologije, elektronska sporočila, pametni telefoni itd. izdatno podprejo to nemožnost, biti zunaj delovnega časa. Ljudje so obremenjeni in v stresu, četudi delajo manj kot v klasični industrijski dobi. Druga zanka, ki jo prav tako izdatno podpirajo nove informacijske tehnologije, je decentriranje in vseprisotnost panoptikona. Kot nam to priča Edward Snowden, se je do zadnjega klika razširil totalen nadzor od nikogar pooblaščenih ustanov, za katere niti ne vemo, da obstajajo. A saj je vseeno, saj smo svobodni v vsem, razen če smo „teroristi“, kar pa si noben od

nas ne želi biti. Zato nas ta nadzor tudi ne moti. Družba kontrole s proklamacijo potrošniško dojete in spodbujane svobode posameznikov hkrati zariše mejo absolutnega zunaj, ki ne zadeva nas, ki nam je Lampedusa skrajno „onostranstvo“. Kolonizacija našega prostega časa z logiko biznisa nam odvzame prosti čas, medtem ko uživamo v svojem marketinško svobodnem izbiranju tega in onega. Življenje tako pogosto izgubi smisel, kar koristi trgu antidepressivov farmacevtskih korporacij (ali pa narkomafiji).

PEDAGOGIKA OSVOBODITVE

Podreditev področij življenja, komunikacije in ustvarjalnosti kapitalskim logikam z vseprisotno kvantifikacijo, markentinizacijo, kontrolo, standarizacijo, kompentinizacijo izobraževanja, kulturo konkurence in strahu zahteva ustrezno organiziranje proti-moči s proti-taktikami, ki ustrezajo izzivom časa. Tu bi vnovič opozoril na to, da boji prekeriata, ki so ob novem tisočletju dobili globalne razsežnosti, nimajo mnogo skupnega s klasičnimi organizacijami delavstva, strankami leveice, sindikati itn. Novi politični akterji imajo zasnutke v koncu šestdesetih in so se oblikovali v dinamične ter multiple, heterogene, razpršene in acentrične, praviloma antiavtoritarne politične subjektivnosti (Zadnikar, 2009), ki jim Hardt in Negri (2005) pravita multituda. Poleg tega je glavna značilnost multiture, da ne želi zavzemati državne oblasti in od zgoraj upravljati družbe, ker se pač emancipacija ne uresničuje z represivnim aparatom, temveč obratno, od spodaj navzgor (Holloway, 2004) – z avtonomijo, direktno demokracijo, horizontalizmom in protagonizmom. Ne gre za frontalno opozicijo sistemu, ki se mu zoperstavlja nek drug sistem, ki bi se realiziral v negotovi prihodnosti, temveč za mnogoterost konkretnih, praviloma emancipatoričnih projektov (od ekoloških do antiavtoritarnih skupnosti), ki se lahko prekrivajo in dopolnjujejo ter tvorijo realno alternativo obstoječemu. Multituda se zadnja leta sooča tudi z agresivnimi in tudi obupanimi poskusi vladajočih elit za ustavljanje padajoče profitne stopnje (Kliman, 2012) v obliki politike zategovanja pasu (austerity). Ta neoliberalna strategija ne rešuje temeljnih protislovij, zlasti izključevanja viškov populacij, škartiranja mladine, še manj pa temeljnih aspiracij ljudi po

kakovostnem življenju v sobivanju z zdravim okoljem. Vprašanje je, ali zgolj kontrolni mehanizmi in panoptizem še zadostujejo pri upravljanju s temi populacijami¹¹ ali pa bomo, kakor se zdi, priča vedno večji vlogi represivnih aparatov.

Pedagoško področje se sooča z dvema izzivoma: eden zadeva delovno mesto (prekarizacija in družba kontrole), drugi pa možnost in potrebo po spremembi lastne vloge (od služenja državi, kapitalu in avtoritarnim institucijam k servisiranju odpora in alternativ).

Prekerizacija pedagoških zaposlitev je že znana stalnica v Sloveniji (četudi je nismo tako poimenovali) in se kaže kot večanje števila zaposlitev za določen čas. V šolah na primer se te omejujejo le na čas pouka od septembra do konca junija z zmanjšano delovno obveznostjo in obnavljanjem pogodb z nikoli izpolnjenimi obljubami po stalni zaposlitvi, ki vendarle odpira pomembne dostope do socialnih pravic, bančnih posojil ipd. „Delodajalca“ v tem primeru ne gre enačiti z ravnateljem, kajti ta se le prilagaja omejevanju sredstev s strani države, ta pa mednarodnim neoliberalnim diktatom (EU, OECD). Logika je strukturna in ima za elite „pozitivne učinke“, podobno kot pri delu nedokumentiranih migrantov, ker znižuje mezdo in „ogroža“ ter pacificira redno zaposlene, podobno kot armada nezaposlenih. S širjenjem trga socialnih storitev na afektivno področje (terapije, podporne skupnosti) se to deetatzira in tvori vedno večjo mrežo nevladnega sektorja ter malih zasebnih pobud, kar samo po sebi ni slabo, celo nasprotno, a hkrati ni mogoče zanikati, da so zaposleni in „prostovoljci“ praviloma del opisanega prekernega režima. Kar zadeva družbo kontrole, je ta – predvsem z večanjem administrativnih poročil, evalvacijskimi rituali, tehnologijo nadzora itn. – postala vsakdanjik zaposlenih. Čeprav sindikati, kot sta npr. SVIZ in ZSSS, v zadnjih letih odpirajo tudi teme prekernega in migrantskega dela, pa je njihova vloga še vedno pretežno zaščita starih režimov socialne države in elite zaposlenih z zagotovljenimi delovnimi mesti. Za razliko od drugih držav pri nas do nedavnega tudi ni bilo večje samoorganiziranosti tovrstnega delavstva, še manj v avtonomističnem in neavtoritarnem smislu, ker je naše okolje dokaj

¹¹ Pri tem se je treba zavedati, da gre predvsem za produkcijo populacije (administrativno homogenizacijo in edukacijsko standarizacijo), ki je – za razliko od izmikajoče se heteronomne multitudine – dostopna upravljanju.

tradicionalno in patriarhalno, tako da ljudje zaupajo v „dobrohotne“ rešitve od zgoraj (država, cerkev, oblast, stranke, humanitarci).

Drugi izziv pedagogom – poleg režima dela – zadeva spremembo vloge poklica, s tem pa tudi korenite vsebinske premike. Skoraj konsenzualno velja, da pedagoško področje servisira državo oziroma izobraževalne institucije. Ta liberalni koncept, ki se naslanja na nacionalno državo, pušča le malo možnosti organiziranja vzgoje, izobraževanja in socialnega dela zunaj polarizacije življenja na javno in zasebno sfero. Četudi že obstajajo zasebne šole, so le-te paradržavne (npr. cerkvene) ali pa doktrinarne (npr. Waldorfska), pri nas pa skoraj ni primera avtonomnega organiziranja, ki bi podpiral neavtoritarne skupnosti. V srednjeevropskem prostoru je nacionalna država še posebej vseprisotna tvorba, ki pušča malo „civilnega“ prostora in otežuje tovrstno avtonomijo. Ker je država po svoji zgodovinski vlogi izključujoči mehanizem, se je progresivni del pedagogike lahko usmeril zgolj v zagovarjanje inkluzivnosti in opolnomočenja ranljivih skupin in posameznikov. Ta politika je vključena v konsenz, ki ga podpirajo tudi oblasti, ki različnim projektom in nevladnikom zagotavljajo sredstva, s katerimi se rešuje marsikatera težava in dosega parcialni uspehi. A na tisoče mrtvih mož, žena in otrok v Sredozemlju, deset tisoče v taboriščih za migrante, sto tisoče v suženjskih življenjskih razmerah med nami so tisti, ki zarisujejo mejo Evrope oziroma „biti znotraj ali zunaj“. Ker je koncept nacionalne in konglomerirane države izhodiščen, ta pa po definiciji ne more biti nič drugega kot represivni aparat, so vsa prizadevanja znotraj le-te obsojena na omejen domet, če že ne na neuspeh. V tem ideološkem konsenzu avtonomne skupnosti zamenja ideja državljana, ki je realno zgolj učinek kapitalističnega razkroja solidarnostne skupnosti na tekmovalne in sebične individue, posledično pa se pedagoška in socialna intervencija osredotoča na tega osamelega posameznika. Od tod premoč posameznih interventnih strok (Zadnikar, 2011) od psihologije preko svetovalnih služb do terapevtskih postopkov.

Drugačno izhodišče je tisto, ki ga je razvijal Paulo Freire (Freire, 1996), ki ni zagovarjal integracije, temveč proaktivni princip, tj. da se izkoriščane in zatirane populacije usposablja za spreminjanje sveta. Zlasti na obrobju razvitega sveta, kjer individualizacija in razkroj skupnosti nista segla tako globoko in so nove politične subjektivitete še

sposobne vzpostavljati vizijo rekuperacije skupnosti, imamo celo paleto radikalnih transformacij pedagoškega in socialnega delovanja. To izhaja iz lokalnih potreb in znanj ter opolnomoči ljudi za emancipacijska prizadevanja, pa čeprav gre za opismenjevanje, permakulturo, pravice žensk, kulturne identitete, združno delo, samoobrambo itn. Če sem imel priliko videti otroške vrtce, ki so jih organizirali nezaposleni (piqueterosi MTD – Movimento dos trabahadores desocupados) v favelah Buenos Airesa, izobraževanje v upornih majevskih staroselskih skupnosti v mehiškem Chiapasu, brati o anarhistični šoli Escuela libre Paideia, pa je treba poudariti, da podobne skupnosti tudi same izobražujejo učitelje zunaj naših manipulativnih pedagogik, ki delujejo po vzorcu smoter–metodika. Če na primer pogledamo brazilsko gibanje kmetov brez zemlje (MST – Movimento dos Trabalhadores Sem Terra), ki je največje družbeno gibanje na svetu, ali pa Kurde in druge etnije v Rožavi na severu Sirije, ki pravkar ustanavljajo akademijo za družbene vede¹², ugotovimo, da teh nekaj primerov zajema vsaj 5 milijonov prebivalstva, zato jih nikakor ne moremo jemati za marginalne eksperimente. Če večina pedagoškega kadra pri nas slepo služi vladajočim sistemskim imperativom, potem naj se ne pritožujejo, če so žrtev le-teh: transformirajo naj svojo pedagogiko in se priključijo družbenim gibanjem. Brezperspektivno je zgolj ščititi raven plač in ne sabotirati mezdne ideologije izobraževanja (zapolnjevanja kompetenc za trg) ter ne spreminjati koncepta svojega dela in vpeljevati pedagogike osvoboditve.

A vendar tudi pri nas ni vse tako sivo; s prelomom stoletij so se začele krepiti emancipacijske prakse. Primer tovrstne emancipacijske preobrazbe so bile vstajniške socialne delavke, ki so se priključile okupaciji ploščadi pred ljubljansko borzo (gibanje 150) in razvile koncept

¹² Primera sta Mezopotamska akademija za družbene vede v Qamislu in ženska Akademija Zvezda v Rimelanu (Biehl, 2015).

direktnega socialnega dela¹³ (Flaker, 2012). Pred tem je bil pomembnejši projekt Iz-hod, ki je bil neformalna skupina ljudi, ki so opozorili na nepotrebno zapiranje ljudi, obstoj totalnih ustanov in želeli spodbuditi proces dezinstitutionalizacije. Poleti 2010 so opravili skoraj 700 km dolg pohod po institucijah, ki je trajal 37 dni. Obiskovali so psihiatrične bolnišnice in posebne socialnovarstvene zavode, zapor, vzgojne zavode za mlade, zavod za usposabljanje, domove za stare, center za tujce, azilni dom in stanovanjske skupine. Med pionirje takšnih osvobodilnih pedagoških prizadevanj in bojov sodijo članice in člani Društva za kulturo in teorijo hendikepa (YHD), ki zavračajo paternalistično obravnavo invalidnosti in sami izobražujejo svoje asistente, ki so jim v oporo pri premagovanju ovir. V Socialnem centru Rog in Info shopu v AKC Metelkova pa sta se oblikovali svojevrstni središči in gojišči radikalne pedagogike, literarne produkcije, protagonizma različnih skupnosti in ustvarjalnosti, ki presegajo državotvorna in ekonomistična „merila“.

Premagovanje prekernih režimov v pedagoških zaposlitvah predpostavlja sposobnost takšnega zamišljanja in delovanja onkraj umirajoče socialne in vedno bolj prevladujoče neoliberalne države. A tu ne gre samo za oblike zaposlitve, marveč za zelo drugačne vsebine in načine dela skupaj z mladimi in otroki ali pa med odrinjenimi skupinami.

¹³ Odlomek z njihovega lepaka: „Da ne bomo socialne delavke in delavci sluge finančnega kapitalizma, nadzorniki porabe revnih! Postavimo se v zagovorniško vlogo, vključimo se v gibanja danes. Socialno delo je nastalo v rojenju delavskih gibanj za socialno pravičnost, sčasoma po postalo posrednik med državo in ljudmi. Tudi socialno delavci smo postali razlašeni. Z neoliberalizmom je socialno delo postalo globalni poklic, tudi da popravi ali omili škodo, ki je nastala. Je pa socialno tudi priložnost, da ljudje, pahnjeni v molk, spregovorijo, tisti, ki so postali odvisni od volje drugih, pa vzamejo stvari v svoje roke. Upreti se je treba vlogi, da z ljudmi ravnamo kot s stvarmi, da je pomembnejši papir kot dejanje, da služimo onesposobitvi in ne krepitvi. Dost je indirektnega socialnega dela, dost je papirjev, dost je zaprtih ustanov, dost je socialnih pohabljenec. Socialno delo si mora ponovno prilastiti odgovornost do ljudi, navkljub zahtevam, da ravnamo drugače. 150 je priložnost za socialno delo, priložnost, da postane neposredno (direktno) odgovorno ljudem.“

SKLEP

Transformacije dela, ki so značilne za sodobno neoliberalno kapitalistično družbo, zahtevajo ustrezno novo konceptualizacijo in jezik. Temu pri nas v zadnjih dveh desetletjih niso sledile spremembe v oblikah družbene zavesti, saj le-te vztrajajo v ideoloških oksimoroni, kar v veliki meri onemogoča ustrezno potencialno emancipacijsko delovanje in olajša upravljanje družbe. Prekerno delo in družba kontrole sta poglobitni področji prekoračitve s strani novih globalnih družbenih gibanj, a strokovno delo je še vedno praviloma ujeta v ideološki oksimoron in se omejuje na servisiranje države in neoliberalnega konsenza. Zato lahko – med drugim – zaznamo stopnjujočo se krizo pedagoških in skrbstvenih strok, ki so vse bolj množično prisotne v podpiranju sistemskih imperativov, ne da bi to resneje zmanjšalo delež družbenih anomij, zlorab, izkoriščanja in trpljenja. Te stroke bi morale rekonceptualizirati področja in načine delovanja tako, da bi se odmaknile od institucionalno-državnega področja in postale integralni del afirmativnih sodobnih emancipacijskih praks multitudine. Spodbudnih primerov tega obrata ne manjka.

LITERATURA

- Biehl, J. (2015). *Revolutionary Education in Rojava*. New Compass Press. Pridobljeno 27. 2. 2015 s svetovnega spleta: <http://new-compass.net/articles/revolutionary-education-rojava>.
- Deleuze, G. (1992). *Postscript on the Societies of Control*. Pridobljeno 27. 2. 2015 s svetovnega spleta: https://files.nyu.edu/dnm232/public/deleuze_postscript.pdf.
- Flaker, V. (2012). *Direktno socialno delo/Vito Flaker@Boj za*. Ljubljana: Založba *cf.
- Freire, P. (1996). *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin Books.
- Hardt, M. in Negri, A. (2005). *Multituda*. Ljubljana: Študentska založba.
- Hardt, M. in Negri, A. (2010). *Skupno*. Ljubljana: Študentska založba.
- Holloway, J. (2004). *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana: Študentska založba.
- Klein, N. (2004). *No Logo*. Ljubljana: Maska.

- Kliman, A. (2012). *The Failure of Capitalist Production*. London: Pluto Press.
- Weber, M. (2002). *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wozniak, S. (2006). *iWoz: Computer Geek to Cult Icon: How I Invented the Personal Computer, Co-Founded Apple, and Had Fun Doing It*. London in New York: Norton & Co.
- Zadnikar, D. (2009). Adorno and Post-vanguardism. V: J. Holloway, F. Matamoros in S. Tischler (ur.), *Negativity & Revolution*. London: Pluto Press.
- Zadnikar, D. (2011). Avtonomija globalnih odporov in beda pedagogike. *Vzgoja in izobraževanje* 42(1-2), str. 24–32.
- Zadnikar, D. (2013). Die Lücke schließen oder Räume eröffnen? Soziale Kämpfe in Slowenien in Zeiten der Krise. V: Kraft, M. G. (ur.), *Soziale Kämpfe in ex-Jugoslawien*. Dunaj: Mandelbaum.

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET MARCA 2015

PROBLEMATIKA TRGOVANJA Z LJUDMI IN MOŽNOSTI ZA PREVENTIVNO DELO – PROJEKT „PREBERI DVAKRAT!“

23

THE PROBLEM OF HUMAN TRAFFICKING
AND POSSIBILITIES FOR PREVENTIVE
WORK – PROJECT „READ TWICE!“

Nina Perger, *dipl. soc. ped., dipl. soc.*

Ana Šutar, *dipl. soc. ped.*

Anja Poles, *dipl. soc. ped.*

Jera Telič, *dipl. soc. ped.*

Natalija Kujavec, *dipl. soc. ped.*

Neža Pavli, *dipl. soc. ped.*

Tjaša Sotlar, *dipl. soc. ped.*

preberi2x@gmail.com

POVZETEK

Prispevek predstavlja projekt, ki je bil izveden pri predmetu Menežment za področje Socialne pedagogike v okviru magistrskega študija Socialne pedagogike. S projektom smo želele opozoriti na problematiko trgovanja z ljudmi. Osredotočile smo se na pomanjkljivosti določenih varnostnih mehanizmov spletnih posredovalnic dela in na nevarnosti, ki jih potencialno nevarni oglasi, povezani z novačenjem ljudi, pomenijo za iskalke/ce dela ter osebe, ki se na te oglase odzivajo. V namen osvetlitve problematike, s

katero smo se ukvarjale, smo v začetnem delu prispevka predstavile teoretično ozadje trgovanja z ljudmi in potencialne mehanizme boja proti trgovanju z ljudmi.

KLJUČNE BESEDE: *trgovanje z ljudmi, potencialno nevarni oglasi za delo, spletne posredovalnice del, pomanjkljivosti varnostnih mehanizmov, mehanizmi boja proti trgovanju z ljudmi*

ABSTRACT

The following article presents a project that has been carried out as part of our Master's degree studies in social pedagogy, specifically, the subject of Management in the Field of Social Pedagogy. The aim of the project was to draw attention to the issue of trafficking in human beings. We focused on the shortcomings of certain safety mechanisms of online recruitment agencies and on the risks that potentially dangerous employment offers pose to job seekers and those who respond to such ads. In order to shed light on the problem which we have been dealing with, the article presents the theoretical background of human trafficking and potential mechanisms for fighting against it.

KEY WORDS: *Trafficking in persons, potentially dangerous work offers, online recruitment agencies, shortcomings of the safety mechanisms, mechanisms for fighting against human trafficking*

UVOD

V pričujočem delu trgovanje z ljudmi definiramo na podlagi mednarodnih dokumentov Konvencije Združenih Narodov proti mednarodnemu organiziranemu kriminalu, sprejete novembra 2000¹ (Newman in Cameron, 2008), in Konvencije Sveta Evrope o ukrepanju proti trgovini z ljudmi (4. člen), t. i. GRETA², izhajajoče iz *Protokola za pre-*

¹ UN Convention against Transnational Organized Crime adopted by the UN General Assembly (Newman in Cameron, 2008).

² Group of experts on action against trafficking in human beings

prečevanje, zatiranje in kaznovanje trgovine z ljudmi, zlasti z ženskami in otroki³ (3. člen) (Bučar Ručman in Frangež, 2014).

Trgovanje z ljudmi torej razumemo kot:

- a. *novačenje, prevoz, premestitev, dajanje zatočišča ali sprejemanje oseb zaradi izkoriščanja z grožnjo, uporabo sile ali drugimi oblikami prisile, ugrabitvijo, prevaro, zlorabo pooblastil ali ranljivosti ali dajanjem ali prejemanjem plačil ali koristi, da se doseže soglasje osebe, ki ima nadzor nad drugo osebo; vse za namene izkoriščanja. Izkoriščanje vključuje vsaj izkoriščanje prostitucije ali drugih oblik spolne zlorabe oseb, prisilno delo ali storitve, suženjstvo ali suženjstvu podobna stanja, služabništvo ali odstranitev organov;*
- b. *soglasje žrtev trgovine z ljudmi o nameravanem izkoriščanju, navedeno v pododstavku a, se ne upošteva, če so bila uporabljena sredstva, navedena v pododstavku a tega člena;*
- c. *„otrok“ pomeni vsako osebo, ki še ni stara osemnajst let;*
- d. *„žrtev“ pomeni vsako fizično osebo, ki je vpletena v trgovino z ljudmi, kot določa ta člen (prav tam, str. 7).*

Trgovanje z ljudmi je predvsem trgovanje z migracijami, pri čemer prečkanje meja nacionalnih držav ni definirajoč element – ko govorimo o trgovanju z ljudmi s perspektive migracij, govorimo o migracijah znotraj (med ruralnimi in metropolitnimi, urbanimi prostori) in med nacionalnimi državami, pri čemer prevladuje prehajanje od „države v razvoju“ do „razvitih“ držav (Aronowitz, 2009). Pri tem koncept „države v razvoju“ kritično reflektiramo in ga razumemo kot strategijo za (ponovno) ustvarjanje (vzpostavljanje) kolonialnega sveta in restrukturacije odnosov med „kolonijami“ in „metropolami“; idejo „razvoja“ mislimo kot tehnokratski model, ki ustvarjene probleme „tretjega sveta“ oziroma „sveta v razvoju“ umesti v navidez nevtralno in jasno razmejeno polje znanosti, ne pa politike, ekonomije in kulture (Escobar, 1995).

Prečkanje meja in vstop v (tranzitne in) ciljno državo je lahko ne/prostovoljno in/ali nelegalno (Konrad, 2008; Morehouse, 2009; Abdul Munim Joarder in Miller, 2013), *meje nacionalnih držav* pa je treba

³ Tako imenovani „Palermo protokol“ (Bučar, Ručman in Frangež, 2014).

razumeti kot produkt zgodovinskih procesov, boja za oblast, razmerij moči – meje so vedno že politične in kot take nastajajo skozi politična zamišljanja specifičnih družbeno-političnih skupin in posameznikov: „So določena oblika materialnega kot tudi simbolnega nasilja“ (Pikalo, Ilc in Banjac, 2011, str. xiii). Bistvenega pomena za nadaljnjo konceptualizacijo trgovanja z ljudmi v širšem družbenem kontekstu pa je: „Meja ni več samo fizična pregrada. /.../ Meja je postala upravljanje s tveganjem“ (prav tam, str. 25).

Na tej točki lahko vzpostavimo sicer zamegljeno distinkcijo med trgovanjem z ljudmi (*human trafficking*) in tihotapljenjem ljudi (*smuggling of people*) (Sigmon, 2008): fundamentalna razlika med enim in drugim pojavom je v tem, da je individuum po ilegalnem vstopu v gostujočo nacionalno državo svoboden (Goodey, 2003, str. 419); meja med pojavoma pa je zamegljena z dejstvom, da pri obeh pojavih tretja oseba najpogosteje ekonomsko profitira, ter z dejstvom, da se oseba, ki na tovrstni način prostovoljno in zavestno ilegalno vstopa na območje druge nacionalne države, pogosto tudi znajde v situaciji trgovanja z ljudmi z namenom izkoriščanja kot prisilni delavec preko instrumenta „vezanega dolga“ ali drugih oblik prisilnega dela (Goodey, 2003). O trgovanju z osebami govorimo takoj, ko pri procesu transporta sodeluje oseba, ki se ukvarja s trgovanjem z ljudmi in ki skozi omenjeno dejavnost ekonomsko profitira, medtem ko je oseba – žrtev trgovine z ljudmi – prisiljena v situacijo „suženjstva“ (Abdul Munim Joarder in Miller, 2013), ki jo temeljno okarakterizira *izguba nadzora nad lastnim življenjem* (Sigmon, 2008, str. 253) (npr. z vključitvijo v prisilno delo, tako imenovano vezavo preko dolga ali pa je kako drugače prisiljena v aktivnosti, ki jih sicer ne bi izbrala in opravljala) (Abdul Munim Joarder in Miller, 2013). Pojav trgovine z ljudmi lahko tako grobo in idealnotipsko razdelimo na štiri glavne elemente:

1. *akcijsko delovanje*: rekrutacija, privabljanje, transportacija in „sprejem“ žrtve trgovine z ljudmi;
2. *sredstva*: zavajanje, prisila, grožnje in/ali uporaba sile;

3. *proces*: uporaba tradicionalnih procesov trgovanja z ljudmi, vse pogostejše pa so ti procesi pomembno označeni z rabo tehnologije in interneta (npr. „cybersex“⁴);
4. *namen*: eksploatacija na različne načine (s prostitucijo, pornografijo, virtualno seksualnostjo, drugimi oblikami seksualne eksploatacije, prisilnim delom, suženjstvom, služabništvom, odstranitvijo in prodajo človeških organov) (Chibba, 2014, str. 167).

Prva statistična raziskava, ki jo je izvedla Evropska komisija (2008–2010), je identificirala 23.632 žrtev trgovanja z ljudmi med v raziskavo vključenimi državami: 80 % žrtev je bilo žensk in deklet, 20 % moških in fantov; večina žrtev je bila seksualno izkoriščana (62 %), četrтина (25 %) pa je bila vključena v prisilno delo, pri čemer je treba izpostaviti dejstvo, da je tovrstno ne-seksualno prisilno delo kot element trgovanja z ljudmi v mednarodno zakonodajo vključeno šele od leta 2000 (enako velja za trgovanje s človeškimi organi), medtem ko je bila seksualna eksploatacija v okviru trgovanja z ljudmi prvič vključena v mednarodne dokumente leta 1904 (Morehouse, 2009).

Preostale osebe so bile trgovane z namenom prisilnega beračenja, trgovanja s človeškimi organi, druge kriminalne aktivnosti, prisilne poroke ali z namenom trgovanja z otroki (European Commission, 2013, v Hughes, 2014, str. 3); sodeč po raziskavi na področju Evropske unije (2008–2010) torej prevladuje trgovanje z ljudmi z namenom seksualne eksploatacije, pri čemer pa velja opozoriti na nezanesljivost tovrstnih statističnih podatkov. Weitzer (2014) izpostavlja dejstvo, da so žrtve trgovanja z ljudmi „skrita populacija“, katerih meja in obsega ne poznamo in ne moremo določiti, fokus na seksualno eksploatacijo pa hkrati iz problematizacije izvzame prisotnost prisilnega dela – predvsem na področju agrikulture, dela v tovarnah, rudnikih in domačega dela (prav tam). Postavlja se torej vprašanje, koliko je ne-seksualno prisilno delo in zaznavanje le-tega kot elementa trgovanja z ljudmi (na podlagi statističnih podatkov) zgolj „slepa pega“ obstoječega neo-liberalnega kapitalističnega sistema, ki se poganja ravno z navideznim

⁴ Eksploatacija v namene nudenja prisilne virtualne seksualnosti ravno tako zahteva vsaj neko mero migriranja žrtve, pogostejše znotraj nacionalne države, redkeje pa gre za med-državno migracijo (Chibba, 2014).

neobstojem in posledično ne-problematizacijo tovrstne (in mnogih drugih form) eksploatacije.

Izkušnje oseb, ki migrirajo zaradi dela, lahko razumemo na ravni kontinuuma – na enem delu so individuumi, ki so bili v celoti zavedeni glede pogojev dela na ciljni destinaciji in so podvrženi ekonomski eksploataciji (odvzem potnih listov, zaračunavanje nepričakovanih stroškov za storitve, nepravilno zniževanje dohodkov za delo ali popolna odsotnost le-teh, nečloveški delovni in življenjski pogoji, deprivacija svobode, fizične in/ali seksualne zlorabe ipd.) (Bučar Ručman in Frangež, 2014), na drugem koncu kontinuuma pa so individuumi, zaposleni s polnim znanjem in informacijami o pričakovanih delovnih obveznostih. Večina migrantov se pozicionira med obema ekstremnima poloma in je prisiljena sprejeti potencialno rizične situacije delovnega mesta zaradi lastnega socialno-ekonomskega stanja, ki ga označuje pomanjkanje resursov (Weitzer, 2014, str. 7). Kot glavna destinacija trgovanja z ljudmi z namenom ekonomskega izkoriščanja in prisilnega dela se v evropskem kontekstu izpostavljajo predvsem stare članice Evropske unije (Lehti in Aromaa, 2006), ki na omenjene kršitve človekovih in delavskih pravic različno reagirajo oziroma z lastno zakonodajo in pasivnostjo pripomorejo k viktimizaciji delavcev migrantov (pogosto preko formalne povezanosti dovoljenja za bivanje in delovnega dovoljenja), zajeti v krožnost možnosti delodajalcev za takšno ravnanje in prisiljeno sprejemanje delavcev iz socialno ranljivih skupin (Bučar Ručman in Frangež, 2014, str. 17-18): „Izkoriščanje, ki temelji na zlorabi ranljivosti in ne prisile, je še bolj perverzno in zavajajoče, saj je takšno sodelovanje delavcev na prvi pogled prostovoljno“ (prav tam, str. 23).

MEHANIZMI REKRUTACIJE IN DRUŽBENO, POLITIČNO TER SOCIALNO OZADJE TRGOVANJA Z LJUDMI

Trgovanje z ljudmi je pomembno razumeti v širšem družbenem, ekonomskem in političnem kontekstu, torej z navezavo na strukturne dejavnike ob hkratnih vzporednicah s političnimi problemi in neenako distribucijo resursov (Newman in Cameron, 2008; Cameron

in Newman, 2008; Lehti in Aromaa, 2006; Friesendorf, 2007; Bales, 2011; Lansink, 2006; Chong Gutiérrez, 2014; Poucki in Bryan, 2014; Alvarez in Alessi, 2012; Kreidenweiss in Hudson, 2015; Aronowitz, 2009). Tako trgovanje z ljudmi z namenom seksualne eksploatacije kot tudi trgovanje z ljudmi z namenom ne-seksualne eksploatacije potekata preko različnih rekrutacijskih mehanizmov in z različnimi sredstvi prisile, ki so uspešni predvsem zaradi učinkovitega izkoriščanja socialnega in ekonomskega stanja oseb oziroma zaradi učinkovitega prevajanja in balansiranja med tako imenovanimi dejavniki potiska (*push*) in dejavniki potega (*pull*): kot dejavnike potiska razumemo tiste značilnosti izvirne individualne in socio-ekonomske situacije, ki pozitivno prispevajo k individualni odločitvi za migracijo, medtem ko dejavnike potega mislimo kot značilnosti ciljne situacije/destinacije, ki pozitivno vplivajo na odločitev za premik iz izvirne situacije in deluje kot obljuba boljše prihodnosti⁵. Dejavnike potiska in potega lahko klasificiramo glede na shemo, ki jo uporabi Aronowitz (2009):

dejavniki potiska (v izvorni situaciji)	dejavniki potega (v ciljni situaciji)
pomanjkanje zaposlitvenih priložnosti v kombinaciji z nižjim življenjskim standardom, pomanjkanjem izobrazbenih priložnosti in zdravstvenih storitev	višji življenjski standard, večje možnosti za izobraževanje in pridobivanje novih veščin, večje zaposlitvene možnosti
politična in ekonomska nestabilnost, povzročena s slabim, neustreznim upravljanjem, nepotizmom, politično korupcijo, konflikti in/ali s strukturnimi prilagoditvenimi politikami, ki rezultirajo v opaznem povišanju življenjskih stroškov, višji stopnji brezposelnosti ter pomanjkanju javnih storitev	vzpostavljene migracijske poti ter etnične in nacionalne skupnosti v ciljnem območju; aktivno povpraševanje po dodatni delovni sili, podprto z delovanjem rekrutacijskih agencij in oseb, pripravljenih za facilitiranje iskanja zaposlitvenih možnosti in potovanja

⁵ Koncept „žrtve“ je v tem kontekstu treba kritično ovrednotiti, saj identiteta žrtve predpostavlja pasivnost, de-subjektivizacijo, čeprav so osebe, ki se znajdejo v situaciji trgovanja z ljudmi v namene izkoriščanja, pravzaprav *aktivne* in delujoče v smislu aktivnega iskanja izhoda iz situacije pomanjkanja resursov in so s te perspektive *žrtev* sistema neenakomerne in nepravične distribucije resursov (Cameron, 2008).

dejavniki potiska (v izvorni situaciji)	dejavniki potega (v ciljni situaciji)
diskriminacija na osnovi osebnih okoliščin (rasa, spol, etnična pripadnost), obstoj opresivnih političnih režimov, kršitve človekovih pravic	visoka pričakovanja, soustvarjena s pomočjo medijskih reprezentacij v globalnih medijih in na spletu
razpad družinskega življenja	lažje možnosti potovanja – odprte in pretočne meje, ki spodbujajo pretok dobrin in ljudi*

* Potrebno je poudariti, da se v nasprotju z ekonomsko liberalizacijo in pretočnostjo dobrin nadzor nad pretokom ljudi krepi (Stefanizzi, 2007; Lobasz, 2009) in manifestira v zapiranju meja navznoter in premikanju eksternih meja v „tujino“ (Pikalo, Ilc in Banjac, 2011). Vodovnik (2011, str. 147) v kontekstu Evropske unije zapiše: "Nikakor ne smemo pozabiti, da znotraj EU ob procesih vključevanja prihaja do novih izključevanj, da ob padanju nekaterih meja prihaja tudi do vzpostavljanja novih – tako vertikalnih kot horizontalnih /.../" – na tej točki se tako prekrije „boj proti trgovini z ljudmi“, ki se osredotoča na ostrejšo varovanje meja nacionalnih držav v imenu identificiranja in varovanja potencialnih žrtev trgovanja z ljudmi (Aradau, 2004) z diskurzom varovanja nacionalne države pred vdori nevarnega priseljenskega Drugega: obstoječi globalni sistem torej podpira in spodbuja pretočnost kapitala in nekaterih teles, medtem ko se preostala telesa soočajo z različnimi restrikcijami in kriminalizacijo (Goodey, 2003; Sharma, 2005).

Na podlagi uporabljenega shematskega prikaza lahko ugotovimo, da so glavni razlogi za znotraj- in meddržavno preseljevanje nestabilni politični, socialni in ekonomski pogoji – sodobne mednarodne migracije so hkrati manifestacija in posledica globalizacije, ki se manifestira v mestoma visokih ravneh ekonomske in politične nestabilnosti in izkušnjah ekonomskih kriznih situacijah (Lansink, 2006; Alden Dinan, 2008; Bales, 2007; Morehouse, 2009; Kreidenweis in Hudson, 2015). Osebe, ki se znajdejo in živijo v omenjenih situacijah, so posledično hitreje pripravljene tvegati in se podati v potencialno rizične situacije zaradi obljub in pričakovanj, ustvarjenih na podlagi privlačne podobe ciljne destinacije (Savona in Stefanizzi, 2007; Bales, 2007).

V kontekstu intenzivitete delovanja dejavnikov potiska in potega je treba izpostaviti tudi socialne modalitete spola, rase in etnične pripadnosti (Chong Gutiérrez, 2014; Poucki in Bryan, 2014). Trgovina z ljudmi se na teh družbenih oseh namreč pomembno razlikuje, saj strukturni pogoji (strukturno nasilje, neenakomerna distribucija resursov, marginalizacija ipd.), vezani na specifične družbene umeščenosti subjekta, oblikujejo stopnjo tveganja izpostavljenosti trgovanju z ljudmi: „Revščina skupaj s spolom, spolno orientacijo, etnično in

rasno diskriminacijo predstavlja osnovno strukturno komponento trgovanja z ljudmi“⁶ (Chong Gutiérrez, 2014, str. 204).

Učinkoviti mehanizmi za novačenje ljudi v namene trgovanja so tako tisti, ki so sposobni izkoristiti obstoječe socialne in ekonomske neenakosti oziroma situacije ranljivosti oseb, najpogosteje z zavajanjem v procesu iskanja zaposlitve: raziskave kažejo, da je večina žrtev trgovanja z ljudmi v začetni fazi aktivno iskala zaposlitev pri osebah, ki se ukvarjajo z novačenjem potencialnih žrtev trgovanja z ljudmi – ponudili so jim privlačne ponudbe za delovno mesto, vzpostavil se je proces „pogajanja“ do končnega dogovora o „zaposlitvi“ – če gre za delo v tujini, žrtev trgovanja z ljudmi pogosto tudi legalno vstopi v ciljno nacionalno državo, šele na tej točki pa se razkrije eksploatacijska in prisilna narava „delovnega mesta“ (Alden Dinan, 2008), ponekod preko mehanizma vezanega dolga⁷. Poseben način rekrutacijskega mehanizma, detektiranega šele v zadnjem času, je tudi tako imenovani model „loverboya“, moškega, ki zapelje žensko in ustvari situacijo emocionalne odvisnosti, ki jo izkoristi za prisilno delo v prostituciji (Poelmans, Elzinga, Ignatov in Kuznetsov, 2012, str. 775). *Loverboy* torej izkoristi psihološki in emocionalni vpliv, grožnje, izsiljevanje in nasilje za manipuliranje in nadzorovanje žrtve (tudi za odhod iz izvirne nacionalne države) (Aronowitz, 2009, str. 8). Hkrati je značilno, da uporaba fizičnega zlorabljanja in nasilja upada, medtem ko psihološko zlorabljanje in manipulacija (vključujoč izolacijo, monopolizacijo percepcije, povzročanje izčrpanosti, psihološke degradacije in podobno) naraščata – izkoriščanje tako postaja bolj subtilno in težje zaznavno (prav tam; Baldwin, Fehrenbacher in Eisenman, 2014).

Trgovanje z ljudmi in rekrutacijske mehanizme je treba postaviti tudi v kontekst informacijsko-komunikacijskih tehnologij tako s perspektive oseb – trgovcev z ljudmi kot tudi oseb – „žrtev“ trgovanja z ljudmi v namene izkoriščanja. Informacijsko-komunikacijske

⁶ „Poverty, together with gender, sexual orientation, ethnic and race discrimination are underlying structural components in human trafficking“ (Chong Gutiérrez, 2014, str. 204) (prevod avtoric).

⁷ Slednjega razumemo kot izmišljen dolg ali dolg z odprtimi in nenehno spreminjajočimi se pogoji odplačevanja, kar „posojilodajalcu“ omogoča, da restrukturira pogoje in dodaja nove stroške, ki nastajajo s preživljanjem prisilnega delavca, ter s tem odlaga končno odplačilo dolga in podaljšuje obdobje prisilnega dela (Lusk in Lucas, 2009).

tehnologije namreč potencialnim trgovcem omogočajo rabo sofisticirane programske opreme in tehnologij kodiranja, s čimer povečujejo anonimnost oziroma težjo izsledljivost. Z intenzivno diseminacijo digitalne tehnologije – od pametnih telefonov do vzpostavitve virtualnih socialnih omrežij – se pojavljajo nove priložnosti za izkoriščanje in kriminalne dejavnosti⁸. V tem kontekstu so problematična predvsem različna socialna omrežja in elektronska pošta, ki omogočajo vzpostavljanje lažnih profilov in virtualnih interakcij, preko katerih lahko targetirane osebe razkrivajo občutljive osebne podatke kot odziv na zavajajoče spletne oglase za delo (varuške in/ali ostale pomoči pri opravljanju domačega dela, natakarike, hostese, delavci na gradbišču, v turizmu ali edukacijske priložnosti) – targetirana populacija se z rabo IKT dosega preko tako imenovanih pop-up oken, spletnih forumov in elektronske pošte. V tem primeru gre za navidez legalno iskanje oseb za delo, najpogosteje v tujih nacionalnih državah, z urejenimi potrebnimi dokumenti (ki so kasneje pogosto odvzeti) (Aronowitz, 2009; Hughes, 2014; Sarkar, 2015). Raba IKT se po Hughes (2014) torej lahko uporabi v naslednje namene: rekrutacijo žrtev z lažnimi zaposlitvenimi oglasi, kontaktiranje in vzpostavljanje stikov na spletnih forumih, pridobivanje fotografij in posnetkov žrtev, ki se kasneje lahko uporabijo v namene grožnje z izpostavljanjem, objavljanje oglasov, fotografij in posnetkov v namene ponujanja storitev na strani povpraševanja, za nadzorovanje žrtev in transferja dohodkov, pridobljenih s trgovanjem z ljudmi. (prav tam)

POTENCIALNI MEHANIZMI BOJA PROTI TRGOVANJU Z LJUDMI

Boj proti trgovini z ljudmi temelji na petih elementih – legalnih mehanizmi, pregonu, preveciji in protekciji tako v državah izvora kot ciljnih državah, pri čemer je značilno pomanjkanje efektivnih

⁸ Informacijsko-komunikacijske tehnologije tako predstavljajo medij identificiranja potencialnih žrtev, zavajanja in „trženja“ žrtev trgovanja z ljudmi (Sarkar, 2015).

prevenzijskih programov, in to tudi zaradi neefektivne koordinacije boja med različnimi družbenimi akterji na različnih ravneh⁹ (Friesendorf, 2007).

V pričujočem delu se skozi analizo primera dobre prakse¹⁰ osredotočamo na prevenzijski del boja proti trgovini z ljudmi, kot ga konceptualizira Friesendorf (2007), ki razširi prevladujoči model boja proti trgovini z ljudmi, tj. paradigmo treh p-jev (*pregon* – *prosecution*, *prevenzijska* – *prevention* in *zaščita* – *protection*) (Goodey, 2003; Kreidenweis in Hudson, 2015). Razširjen model boja proti trgovini z ljudmi tako vsebuje:

- kampanje za ozaveščanje širše družbene sfere¹¹,
- aktivnosti za identificiranje in opolnomočenje tistih družbenih skupin, ki so zaradi specifičnih osebnih okoliščin bolj ranljive za pojave trgovanja z ljudmi,
- ukrepe za preprečevanje sistemske diskriminacije socialnih skupin,
- aktivnosti za podporo in sodelovanje z migranti in migrantkami,
- raziskovanje pojava trgovanja z ljudmi,

⁹ Učinkovit boj proti trgovini z ljudmi naj bi po Friesendorfu (2007) namreč zajel tako državne, meddržavne in ne-državne oziroma civilno-družbene akterje (s poudarkom na nevladnih organizacijah).

¹⁰ Projekt Preberi dvakrat! v organizaciji strokovne skupine sedmih socialnih pedagogin, avtoric tega dela, v okviru drugostopenjskega magistrskega programa Socialne pedagogike na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani pod mentorstvom dr. Mateja Sandeta (Pedagoška fakulteta UL) in univ. dipl. ekon. Tanje Rudolf (Iz principa) (op. a.).

¹¹ Kampanje za ozaveščanja praviloma targetirajo predvsem dve ravni, tj. specifične tipe uradnikov in uradnic, za katere obstaja utemeljena verjetnost, da bodo med svojim delom naleteli na žrtve trgovanja z ljudmi (npr. policisti in policistke, socialne delavke in socialni delavci ipd.), ter na splošno javnost (Andrijasevic in Anderson, 2009).

- ustrezno razvojno politiko za odpravljanje socialnih neenakosti¹².

Pri tem Lusk in Lucas (2009) opozarjata, da je pereči problem, ki ga morajo naslavljalati preventijske strategije, nezavedanje širše družbene sfere o razširjenosti pojava trgovanja z ljudmi. V tem kontekstu je izpostavljena vloga kampanj za ozaveščanja, ki morajo nasloviti problem trgovanja z ljudmi na več ravneh hkrati s pomočjo različnih medijev (TV, radio, edukacijski programi v izobraževalnih institucijah ipd.). Aronowitz (2009) poudarja, da je za krepitev sposobnosti targetiranih oseb bistvenega pomena širjenje informacij in znanja ter ustrezno prikazovanje rekrutacijskih metod, ki se jih poslužujejo osebe, ki novačijo potencialne žrtve trgovanja z ljudmi. Le tako lahko prepoznavajo s perspektive trgovanja z ljudmi nevarne situacije, ki se s pomočjo informacijsko-komunikacijskih tehnologij vse bolj selijo v virtualne prostore. Pri tem Sarkar (2015) poudarja, da se je enakih tehnologij treba posluževati tudi v boju proti trgovanju z ljudmi z namenom krepitve tistih virtualnih mehanizmov in aktivnosti, ki bodo omogočali pravočasno identifikacijo tako potencialnih trgovcev z ljudmi kot tudi potencialnih žrtev (Farrell in Pfeffer, 2014).

Goodey (2003) obenem opozarja, da je v preventijske namene nujno treba pokriti širše socialne neenakosti, ki producirajo individualno ranljivost. V tem kontekstu omenja predvsem feminizacijo revščine oziroma „uspoljeno“ ekonomsko neenakost (Cameron in Newman, 2008); podobne usmeritve lahko zasledimo tudi v nekaterih medvladnih in mednarodnih dokumentih, ki pozivajo k naslavljanju družbenostrukturnih dejavnikov za omejevanje revščine in pomanjkanja enakih priložnosti (Goodey, 2003). Naslavljanje tovrstnih dejavnikov potiska, torej ekonomske nestabilnosti, revščine in neenakosti

¹² Preventijski programi se – namesto upoštevanja zapisanih smernic – večinoma osredotočajo na naslavljanje problema trgovanja z ljudmi skozi prizmo večjega in strožjega nadzorovanja nacionalnih meja (tj. zapiranjem le-teh navznoter) z namenom preprečevanja in omejevanja prekomejnega gibanja specifičnih socialnih skupin, ki so skozi tovrstne aktivnosti konceptualizirane kot „ranljive skupine“. Te so podvržene večjemu tveganju za trgovanje z ljudmi in ravno na tovrstnem utemeljevanju hkrati reprezentirane kot „nevarna“ socialna skupina, omejena na podobo „nevarnega migranta“, ki je – ob detekciji – tako pravzaprav kriminaliziran kot ilegalni migrant, pozicija žrtve trgovine z ljudmi pa se s tem razvrednoti in prekrije s kriminaliziranim statusom (Goodey, 2003).

v državah izvora je tako bistvenega pomena za zmanjševanje migracijskih tokov iz ekonomske nujnosti ter preko tega tudi možnosti za trgovanje z ljudmi z namenom izkoriščanja, saj se slednja napaja in poganja ravno preko kontinuiranega ustvarjanja množice individuumov z omejenim dostopom do neenakomerno distribuiranih resursov in priložnosti. Odsotnost priložnosti oziroma praznina, ki obvladuje individualno predstavo o življenjskem poteku, je namreč tista, ki se lažje in hitreje zapolni z obljubami in idejami o potencialno *boljšem življenju nekje drugje*.

PROJEKT „PREBERI DVAKRAT!“

Če izhajamo iz prevalence in njenega sivega polja, je trgovina z ljudmi kot oblika novodobnega suženjstva mračna realnost današnjega časa. Medtem ko tradicionalni kanali trgovanja še vedno obstajajo, pa spletna tehnologija omogoča neprecedenčno možnost izkoriščanja večjega števila ljudi in oglaševanja storitev preko geografskih meja. Po drugi strani pa delovanje na spletu pusti svoje sledi, kar nam omogoča redko okno v kriminalno vedenje, tehnike in vzorce, saj spletna komunikacija med trgovci in žrtvami razkriva potencialno kaznive informacije za preiskavo in lahko postane polje za izvrševanje prevencije, pregona in zaščite. Vse to se pojavlja tudi pri nas, zato se je Slovenija že leta 2002 aktivno vključila v boj proti trgovini z ljudmi, kjer področja odkrivanja, preiskovanja in pregona kaznivih dejanj ureja država, medtem ko je področje pomoči žrtvam trgovine z ljudmi (vključno z ukrepi) še vedno bolj kot ne na plečih nevladnih in humanitarnih organizacij (MDS, 2015).

Ne glede na več kot desetletje dolg aktivni boj pa je širši javnosti – vsaj po naših opažanjih – trgovanje z ljudmi še vedno eksotika tujine, ki je posebej zaznamovana s seksualnim izkoriščanjem in se v večini dogaja po tradicionalnih poteh. To daje ljudem navidezno varnost, ki jih vodi tudi pri njihovi uporabi interneta. Sykiotou (2007) loči tri kategorije (internetnih) uporabnic/kov, ki so povezani s trgovanjem z ljudmi: trgovke/ci, klientke/i in potencialne žrtve, ki jih deli na „popolnoma nedolžne žrtve“, ki uporabljajo strani, ki naj bi bile nedolžne in se potencialne nevarnosti ne zavedajo, ter „žrtve,

ki prispevajo k svoji viktimizaciji“ z uporabo potencialno nevarnih spletnih strani, saj menijo, da se jim ne more zgoditi nič hudega, ali pa zaradi svojega brezizhodnega položaja tvegajo in upajo, da se bodo uspeli izogniti prežechi nevarnosti taktik trgovcev. Naše delovanje pri oblikovanju in izvajanju projekta „Preberi dvakrat!“ je bilo usmerjeno predvsem na potencialne popolnoma nedolžne žrtve, ki uporabljajo domnevno varne spletne strani. Projekt, ki je podrobneje predstavljen v nadaljevanju, pa nakazuje, da je varnost na internetu v domeni vsake/ga posameznice/ka, ki se s slehernim obiskom različnih internetnih strani, posredovalnic, socialnih omrežij in preko posredne ali neposredne komunikacije odloči, kaj in koliko bo razkrila oz. razkril. Ne nazadnje je bil tudi to eden od namenov naše akcije, a da bi do zavedanja in sprememb lahko resnično prišlo, je bil najprej potreben pretres. In doživeli s(m)o ga!

OPIS PROJEKTA „PREBERI DVAKRAT!“

Projekt „Preberi dvakrat!“¹³ je nastal na podlagi lastnih izkušenj pri iskanju priložnostnih del, s čimer se srečuje vsak/a iskalka/ec zaposlitve, bodisi dijak/inja, študent/ka, brezposelna oseba oziroma vsakdo, ki se kot aktivna/en iskalka/ec zaposlitve znajde na današnjem trgu dela. Glede na trenutno ekonomsko krizo, ki povečuje socialno ranljivost in izključenost oseb, je nevarnost toliko večja, saj kriminalne združbe znajo slednje dobro izkoristiti in s privlačnimi ponudbami privabiti vsakogar. Na različnih spletnih posredovalnicah del¹⁴ smo zasledile oglase, ki bi lahko bili po naši zaznavi potencialno nevarni in povezani z novačenjem ljudi. Pri tem smo pomislile na dosedanje varnostne mehanizme, ki jih uporabljajo, in njihove morebitne pomanjkljivosti.

V namen preverjanja varnostnih mehanizmov smo se odločile oblikovati in objaviti dva zelo vabljiva oglasa za delo. Zanimalo nas je, ali bodo posredovalnice del dopustile objavo le-teh, hkrati pa se nam je objava tovrstnega oglasa zdela priložnost za identificiranje potencialnih žrtev trgovanja z ljudmi. Vse javljene osebe smo želele opozoriti

¹³ Ime je nastalo z namenom opozarjanja bralke/ca na previdnost pri branju oglasov za delo in odzivanju nanje.

¹⁴ Pod spletne posredovalnice del spadajo tako študentski servisi kot tudi spletni forumi, katerih prvotni namen ni posredovanje del.

na rizične točke oziroma pasti, na podlagi katerih lahko prepoznajo potencialno trgovino z ljudmi. Na tem mestu se je pokazala potreba po izboljšanju spletnih varnostnih mehanizmov in spodbujanju spletnih posredovalnic del po dodatni zaščiti pri preverjanju ozadja oglasov za delo. Poleg tega pa smo se postavile v vlogo iskalke/ca zaposlitve in vzpostavile komunikacijo z osebo (potencialno/im delodajalko/cem) ter preverile ozadje objavljenega oglasa za ponujeno delo.

NAMEN IN CILJI

Glavni namen našega projekta je ozaveščanje uporabnic/kov spletnih posredovalnic del in širše javnosti o novačenju z ljudmi in nevarnih posledicah, ki jih slednje doprinese. Hkrati pa želimo opozarjati na premišljeno posredovanje osebnih informacij in biografij nepreverjenim delodajalkam/cem.

Konkretni cilji, ki smo si jih zastavile v okviru projekta „Preberi dvakrat!“, so naslednji:

- spodbujanje ciljne skupine, torej uporabnic/kov spletnih posredovalnic del in širše javnosti, h kritičnemu branju oglasov za delo; kritično branje oglasov zajema predvsem pridobivanje konkretnih osnovnih informacij glede poteka dela in o delodajalcih samih;
- identifikacija potencialnih žrtev trgovine z ljudmi, torej oseb, ki so se na naš objavljen oglas odzvale, hkrati pa v to skupino spadamo vse/i aktivne/i iskalke/ci zaposlitve na trenutnem trgu dela, ki smo dodatno ogrožene/i zaradi trenutne ekonomske krize, ki povečuje socialno ranljivost in izključenost oseb;
- ozaveščanje posredovalnic del ter spletnih forumov o pomembnosti vsebinskega preverjanja oglasov oziroma filtriranja kritičnih/sumljivih oglasov, predvsem pred objavo le-teh.

Cilje smo zasledovale s pomočjo metod socialnega marketinga. Gverilski marketing je sodobna in nekonvencionalna marketinška strategija, ki vključuje različne inovativne oglaševalske instrumente (taktike), ki omogočajo doseg maksimalnega učinka s čim manjšim vložkom (Susca, Creasy, Davenport, Debes in Schmidt, 2008).

Gverilski marketing naj bi se posluževal uporabe spletnih socialnih omrežij ter avtentičnih in nepozabljivih sporočil preko uporabe netradicionalne komunikacije med oglaševalci in prejemniki (uporabniki) - bistvo le-te je element presenečenja in/ali igranje z resničnostjo (Serazio, 2009). Gverilski marketing potencialne uporabnike preneti nepripravljene, s tem pa zviša njihovo pozornost in doprinese k zapomljivosti oglasa. Namen oglaševanja je doseči viralnost oglasa, saj s tem pridobi več potencialnih uporabnikov. Gverilski marketing je katerikoli medij, uporabljen na način, ki ga ljudje (uporabniki) ne pričakujejo (prav tam); dodatna pomembna dimenzija socialnega gverilskega marketinga pa je motiviranje uporabnikov in uporabnic k socialnim spremembam (Galer-Unti, 2009): dejstva in znanje redko „govorijo zase“, spremljati jih mora tudi ustrezna interpretacija, saj znanje samo ne preseže ovir na poti k socialnim spremembam (Nolan in Varey, 2014). V kontekstu socialnega gverilskega marketinga se tako opozarja, da si mora „ciljna populacija“ (v našem primeru potencialne žrtve trgovanja z ljudmi) *pri/lastiti* specifičen socialni pojav oziroma problem na osebni ravni za samo-aktivacijo in mikro-spremembe na ravni individualnega delovanja oziroma vedenja (prav tam). Slednje smo v projektu dosegale preko interpeliranja uporabnikov in uporabnic izbranih spletnih strani in forumov v vlogo potencialne žrtve trgovanja z ljudmi na podlagi njihovega odziva na sporna oglasa za delo varuške.

NAČRTOVANE AKTIVNOSTI IN TEŽAVE, KI SO PRI TEM NASTALE:

1. korak: z namenom identificiranja potencialnih žrtev smo objavile sumljiva oglasa na spletnih straneh posredovalnic del, hkrati pa smo z osebami, ki so se javile na oglasa, vzpostavile kontakt preko elektronske pošte, da bi jih opozorile na rizične točke oz. pasti, na podlagi katerih lahko prepoznajo potencialno trgovino z ljudmi;
2. korak: za ozaveščanje širše javnosti o trgovini z ljudmi in spodbujane kritičnega branja oglasov v sodelovanju z e-študentskim servisom načrtujemo objavo novice, ki bo vsebovala pomembne informacije o tem, kako prepoznavati potencialno trgovino z ljudmi in kako v takšnem primeru ravnati;

3. korak: na podlagi odzivov na sumljiv oglas smo ocenile potrebo po vzpostavitvi specifičnih vsebinskih filtrov, ki te potencialno rizične oglase identificirajo in opozorijo posrednika študentskih del.

ODZIV NA SUMLJIV OGLAS – KOMUNIKACIJA S SUMLJIVIM DELODAJALCEM

Na treh spletnih posredovalnicah del smo zasledile oglas za delo, ki smo ga ocenile kot potencialno nevarnega v smislu novačenja ljudi. Kot nevarnega smo ga zaznale zaradi nepravilnega pisnega izražanja v slovenskem jeziku; iskanja več oseb za različne vrste dela; pomanjkanja informacij o poteku, plačilu in trajanju dela; dela v tujini; nezapisanega opisa potrebnih kompetenc za delo (znanje jezika, izkušnje, izobrazba in priporočila). Odločile smo se, da se na oglas javimo, saj smo želele pridobiti vpogled v potek komunikacije in nadaljnje zahteve potencialne/ga delodajalke/ca. Že pri prvem odzivnem sporočilu s strani sogovornice/ka, torej potencialne/ga delodajalke/ca, so se nam zdele sumljive naslednje točke:

- odgovor je bil posredovan z drugega elektronskega sporočila, kot je bil naveden v oglasu na spletnih forumih;
- sporočilo je bilo napisano v slovaškem jeziku s pomočjo spletnega prevajalnika, to pa smo ugotovile po pogovoru z osebo, ki kot drugi jezik govori slovaško;
- že v prvem elektronskem sporočilu je delodajalka/ec zahteval/a Facebook kontakt, posredovanje delovnih izkušenj, v kasnejših elektronskih sporočilih pa tudi vse konkretne podatke – telefonska številka, natančen naslov bivanja, informacijo o veljavnosti potnega lista in pripravljenosti na čim hitrejše potovanje neznano kam.

Med pogovorom smo se odločile, da bomo raziskale ozadje potencialne/ga delodajalke/ca s pomočjo spletnega brskalnika, kamor smo vpisale elektronski naslov, s katerega so prihajali odgovori. Ugotovile smo, da oseba, ki uporablja ta elektronski naslov, oglašuje podobne ponudbe za delo tudi na svetovnih spletnih mestih z domenami več različnih

držav. Še posebej eno spletno mesto se nam je zdelo sumljivo, kajti ugotovile smo, da gre za kopijo originalne spletne strani ameriškega podjetja. Razlika med originalnim ter ponarejenim spletnim mestom je ta, da slednje rekrutira delavce za specifično delovno mesto, medtem ko gre pri originalni spletni strani zgolj za promocijo podjetja. Ugotovitev poraja utemeljen sum na zlorabo tujega podjetja in prek tega nelegalno iskanje delavk/cev. Sledi torej, da ponujeno delovno mesto na ponarejeni spletni strani ni obstoječe in resnično. Na tem mestu smo se za podporo obrnile na Društvo Ključ, ki je v Sloveniji edina specializirana nevladna, neprofitna in humanitarna organizacija, ki deluje v javnem interesu na področju boja proti trgovanju z ljudmi. Zadeva je s pomočjo Društva Ključ postala predmet kriminalistične preiskave. Opisana izkušnja nas je spodbudila k objavi ponudbe za delo varuške, ki smo jo sestavile na osnovi tega realnega oglasa, ki je trenutno predmet kriminalistične preiskave. Ravno na tem mestu bi se pokazala realna učinkovitost varnostnih mehanizmov spletnih posredovalnic del, ki je pri oglasu, na katerega smo se javile, očitno zatajila.

OBJAVA SUMLJIVEGA OGLASA ZA DELO IN OPOZARJANJE NA RIZIČNE TOČKE

Ponudbo za delovno mesto varuške v tujini in ponudbo za delovno mesto mobilne tajnice smo objavile na šestih različnih spletnih straneh – forumih, saj smo ugotovile, da zahteve po navedbi informacij o pravni osebi¹⁵ omejujejo oziroma otežujejo objavo na spletnih straneh posredovalnic del, ki so namenjene izključno objavi delovnih mest. Potrebno je poudariti, da bi bila objava oglasa možna, vendar bi od delodajalke/ca zahtevala dodatno angažiranost v smislu registracije na spletno mesto z navedbo davčne številke in sedeža podjetja. To bi pomenilo, da bi se vključil/a v njihov register ponudnikov za delo, ki lahko nemo-teno oglašujejo ponudbe za delo.

Izsledki so pokazali, da je bil odziv oseb za delovno mesto mobilne tajnice minimalen, odziv oseb na izmišljen oglas za varuško

¹⁵ S pojmom fizična oseba na tem mestu mislimo na „človeka kot nosilca pravic in obveznosti“, s pojmom pravna oseba pa na „pravno priznano skupnost z namen-
skim premoženjem ali premoženjskim skladom kot nosilcem pravic in dolžnosti“
(SSKJ, 2000).

pa presenetljivo velik. Razlog za to lahko iščemo v privlačnejši ponudbi oz. možnosti potovanja. Na oglas za delo varuške se je odzvalo približno 620 ljudi. Ob pregledu vsebine elektronskih sporočil smo ugotovile, da le-ta pogosto vsebujejo osebne podatke, življenjepise in celo osebne fotografije, na katerih so tudi otroci, kar bi lahko pomenilo nevarnost, če se znajdejo v nepravih rokah. Osebam, ki so se javile na ponudbo za delo varuške in mobilne tajnice, ter moderatorkam/jem spletnih strani, kjer smo objavile oba oglasa, smo posredovale odzivno sporočilo, v katerem smo jih obvestile o namenih in ciljih projekta in jih opozorile na nevarnosti novačenja ljudi.

Hkrati smo osebe, ki so se javile na oglas, seznanile z napotki za varno odzivanje na ponudbo za delo, moderatorke/je pa pozvale k temu, da preventivne nasvete objavijo na svojih spletnih straneh. V tem koraku smo se obrnile tudi na Društvo Ključ, ki je preverilo informacije v zvezi s trgovanjem z ljudmi in privolilo v to, da smo kot napotek navedle tudi možnost, da se ob seznaitvi s potencialno nevarnim oglasom za delo obrnejo nanje za nadaljnje informacije.

ODZIVI KANDIDATK/OV IN MODERATORK/JEV SPLETNIH FORUMOV NA SUMLJIV OGLAS

Odzivi kandidat/ov na objavljeni ponudbi za delo so bili različni. Prevladovali so pozitivni komentarji v smislu zahvale za opozarjanje na problematiko trgovanja z ljudmi in ozaveščanja na premišljeno posredovanje osebnih informacij in biografij nepreverjenim delodajalcem. Nekateri odzivi pa so bili tudi negativni, saj so se ljudje počutili izigrane in zavedene, ker jim je oglas dal upanje na morebiten zaslužek, ki je na sedanjem trgu dela težko dosegljiv, in to predvsem v smislu neenakopravno distribuiranih priložnosti in resursov, s katerimi posameznice/ki razpolagajo. Zavedamo se, da smo z akcijo povzročile neprijetnosti, vendar je pomembno spoznanje, da je nevarnost toliko večja ravno zaradi finančne krize, ki pogloblja neenakosti med ljudmi in v kateri se znajde marsikatera/i iskalka/ec dela. Oseb, ki so se javile na oglas za delo, nikakor ne dojemamo kot naivne, kajti razumemo stisko, v kateri so se znašli. Ta stiska lahko posledično zmanjša subjektivno kritičnost iskalka/ca zaposlitve, ki bi sprožila opozorilo na morebitno nevarnost oglasa.

Tudi s strani moderatork/jev smo prejele večinoma pozitivne odgovore, ki kažejo na pripravljenost sodelovanja pri objavi napotkov za uporabnice/ke ter nadaljnega izboljšanja varnostnih mehanizmov. Proces sodelovanja v smeri doseganja našega namena o ozaveščanju čim širše množice ljudi o nevarnosti novačenja oseb je še vedno v teku.

OZAVEŠČANJE POSREDOVALNIC DEL OZIROMA NAPOTKI ZA VARNO ODZIVANJE NA PONUDBE ZA DELO

V odzivnem sporočilu smo posredovale tudi nekaj konkretnih uporabnih napotkov za iskalke/ce zaposlitve, ki se na oglase odzivajo preko spletnih posredovalnic del. Odzivno sporočilo je tako vsebovalo slednje predloge:

- **bodite pozorni na obliko uporabljenega naslova** – družina.sever(at)gmail.com je na primer precej splošen elektronski naslov, ki ne izda nobenih osebnih podatkov o potencialnem delodajalcu; elektronski naslov lahko preverite tudi preko spletnih brskalnikov, kar vam omogoči, da ga povežete s kakšnimi drugimi oglasi, kjer je naveden taisti elektronski naslov;
- pozanimajte se, **če je delo še aktualno**, preden pošljete svoje osebne podatke, vsebovane v življenjepis;
- poskušajte **pridobiti konkretne podatke o fizični ali pravni osebi, ki nudi delo** (v pomoč so vam lahko različni spletni brskalniki) – preverite ozadje;
- če se ponujeno delo izvaja v tujini, poskusite pridobiti čim več informacij **o točnem naslovu, kjer se delo opravlja**;
- **če ocenjujete, da je ponudba za delo sumljiva, lahko oglas posredujete policiji ali Društvu Ključ, centru za boj proti trgovini z ljudmi, in se z njimi posvetujete.**

Ti napotki so bili kasneje objavljeni tudi na nekaterih spletnih straneh spletnih posredovalnic dela.

PRIPOROČILA ZA SISTEMSKO DELOVANJE NA PODROČJU REPUBLIKE SLOVENIJE

Problematiko trgovanja z ljudmi v Sloveniji na sistemski ravni koordinira „Medresorska delovna skupina za boj proti trgovini z ljudmi pod vodstvom nacionalnega koordinatorskega, ki aktivnosti usmerja tako v odkrivanje, preiskovanje in pregon kaznivih dejanj kot tudi v zagotavljanje pomoči in zaščite žrtev ter izvajanje preventivnih ukrepov“ (18. oktober, evropski dan boja proti trgovini z ljudmi, b. d.). Po pregledu akcijskega načrta za boj proti trgovini (MDS, 2015) se Slovenija v obdobju 2015–2016 usmerja v informiranje in ozaveščanje širše javnosti ter v programe usposabljanja, ki bodo namenjeni usposabljanju strokovne javnosti (policisti, tožilci, sodniki, uslužbenci na Zavodu za zaposlovanje in centrih za socialno delo itd.), katere delo je povezano s problematiko trgovanja z ljudmi. Tudi same prepoznavamo pomembnost izobraževanja in usposabljanja ljudi v prej omenjenih poklicih, a menimo, da enkratne izvedbe izobraževanja, kot so predvidene v načrtu, ne bodo zadoščale, saj je trgovanje z ljudmi bistveno bolj zapleteno in subtilno. Zato bi bilo za učinkovito odkrivanje in prepoznavanje potrebno oblikovati in izvajati kontinuiran proces usposabljanja, ki bi bil usmerjen v implementacijo v praksi in razvijanje senzibilnosti za problematiko. K zmanjševanju trgovanja z ljudmi lahko pripomore tudi predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika (KZ-1C) iz letošnjega leta, ki naj bi po novem kriminaliziral tudi uporabnike storitev žrtev trgovine z ljudmi. Na pravnem področju pa bi bilo potrebno urediti tudi status žrtve in njeno dekriminalizacijo, hkrati pa odpraviti deportacijo in vzpostaviti program v podporo pri prostovoljni vrnitvi ter jim zagotoviti programe, ki bi jim pomagali pri reintegraciji.

Poleg tega menimo, da bi tudi širša javnost potrebovala ne le informiranje o prisotnosti trgovanja z ljudmi v Sloveniji, ampak tudi izobraževanje, ki bi bilo lahko vključeno v šolski sistem, v program Zavoda za zaposlovanje oziroma v druge javne institucije, ki bi omogočale dostop čim večjemu številu ljudi. Z našega vidika je pomembno, da ponovno izpostavimo, da so se z razvojem IKT odprle nove možnosti iskanja zaposlitve znotraj in zunaj meja, zato je potrebno intervenirati tudi na tem polju, kajti le tako lahko dosežemo večino potencialnih

žrtev in storilcev. Pomembno je, da ne čakamo na negativne posledice trgovine z ljudmi, temveč da jo že v prvi fazi preprečujemo. Poslužujemo se lahko najrazličnejših ukrepov, kot so „obveščanje, ozaveščanje in izobraževanje oseb, ki bi lahko postale žrtve trgovine z ljudmi, in dejavnosti, namenjene odvrčanju uporabnikov“ (kampanja Sveta Evrope za boj proti trgovini z ljudmi, b. d.).

Projekt „Preberi dvakrat!“ se je osredotočil predvsem na obveščanje in ozaveščanje potencialnih žrtev z ljudmi, uporabnikov spletnih posredovalnic dela ter širše javnosti o tem, da se tudi v Sloveniji lahko soočijo z novačenjem ljudi. Na sistemski ravni bi torej projekt „Preberi dvakrat!“ lahko razumeli širše, saj smo se z njim dotaknile ozaveščanja širše javnosti o kritičnem branju, predvsem pa odzivanju na oglase za delo. V Sloveniji bi tako lahko razpolagali z mnogimi aktivnostmi, ki bi se navezovala predvsem na preprečevanje trgovanja z ljudmi in lahko izhajajo že iz obstoječega projekta „Preberi dvakrat!“. Menimo, da bi opisan projekt lahko vpletle tudi na sistemsko raven, ki se navezuje na problematiko trgovanja z ljudmi. Projekt „Preberi dvakrat!“ lahko poleg izvedenega dela projekta omogoča obveščanje, ozaveščanje in izobraževanje iskalcev zaposlitve, strokovno usmerjene delavnice na temo trgovanja z ljudmi v osnovnih šolah in srednjih šolah, ozaveščanje širše javnosti o problematiki trgovanja z ljudmi, odpravljanje tabujev, povezanih s trgovanjem z ljudmi, izvedbo širših slovenskih akcij, ki problematizirajo trgovanje z ljudmi (kot naveden projekt).

Za učinkovito delovanje in ukrepanje je potrebno sodelovanje državnih, meddržavnih in civilno-družbenih akterjev, saj se le na tak način lahko ustvari sistem, ki se učinkovito, ažurno in celostno bojuje proti trgovanju z ljudmi.

SKLEP

Trgovino z ljudmi moramo razumeti širše v družbenem, ekonomskem in političnem kontekstu. Gre za izkoriščanje političnih problemov in neenake distribucije resursov, kar sta dve značilnosti današnjega stanja v Sloveniji.

V Sloveniji vlada finančna kriza, ki na različne načine vpliva na državljane. Zaradi pomanjkanja delovnih mest in slabo plačanega

dela se ljudje soočajo s težkimi socialnimi stiskami, ki jih delajo ranljive in povečujejo pripravljenost tveganja pri iskanju zaposlitve. Kot omenja Alden Dinan (2008), so najbolj učinkoviti načini novačenja ljudi v namen trgovanja ravno tisti, ki so sposobni izkoristiti obstoječo socialno in ekonomsko neenakost oziroma situacije ranljivih oseb, najpogosteje z zavajanjem v procesu iskanja zaposlitve.

Povezavo med razširjenostjo trgovine z ljudmi in socialno ter ekonomsko krizo smo lahko zaznale tudi iz samih odzivov posameznikov, ki so se javili na naš oglas za varuško. Velika večina je navajala finančne težave kot enega izmed najpomembnejših razlogov, da so se javili na tako nepopoln oglas.

Poleg socialnega in ekonomskega stanja posameznikov pa trgovino z ljudmi olajšuje tudi vedno bolj razvit informacijsko-komunikacijski sistem. Ponudnikom oglasov omogoča ustvarjanje lažnih profilov, ki otežujejo njihovo identifikacijo. Hkrati pa s pomočjo IKT presegamo geografske meje, saj lahko en ponudnik brez težav deluje na področju različnih držav. To smo odkrile ob tem, ko smo začele podrobneje raziskovati ozadje potencialne/ga delodajalke/ca oglasa, na katerega smo se javile. Prišle smo do ugotovitve, da oseba oglašuje različne ponudbe za delo na svetovnih spletnih mestih z domenami več držav.

Projekt „Preberi dvakrat!“ je presegel vsa naša pričakovanja, saj se je na naš oglas javilo nepričakovano veliko število ljudi. Poleg tega, da so se javili na oglas, so se številni odzvali tudi na sporočilo, ki smo jim ga posredovali. Akcija je sprožila željo po sodelovanju s strani moderatorjev spletnih posredovalnic del. Pokazali so interes po izboljšanju varnostih mehanizmov na svojih spletnih straneh. K širšemu ozaveščanju javnosti so s posredovanjem zgodbe našega projekta na spontan način pripevali tudi mediji.

Začetek projekta je osnova za nadaljevanje dela na področju trgovanja z ljudmi in hkrati odskočna deska za vse nadaljnje korake, ki se bodo opirali na spoznanja, pridobljena do sedaj.

Ozaveščanje ljudi je področje, na katerem vidimo največ priložnosti za svoje delovanje. Kot smo že omenile, nam je doslej svojo zgodbo uspelo predstaviti širši javnosti s pomočjo različnih medijev, ki so nam omogočili predstavitev našega projekta. Hkrati smo se povezale z e-študentskim servisom, ki bo v prihodnje svojim članom posredoval novičko, ki bo vsebovala pomembne informacije o tem, kako

prepoznavati potencialno trgovino z ljudmi. O pomembnosti ozavešanja govorijo tudi številni avtorji. Lusk in Lucas (2009) opozarjata, da je nezavedanje širše družbene sfere o razširjenosti pojava trgovanja z ljudmi pereč problem, ki bi moral biti del preventijskih strategij. V tem kontekstu izpostavljata vloga kampanj za ozavešanje.

Samo ozavešanje pa ni točka, pri kateri bi želele zaključiti svoje delovanje. Pozitivne odzive s strani moderatorjev želimo izkoristiti za nadaljnje delovanje v smeri vzpostavitve dodatnih varnostnih mehanizmov na čim večjem številu spletnih posredovalnic del. Naš namen je krepitev tistih virtualnih mehanizmov in aktivnosti, ki bodo omogočali pravočasno identifikacijo tako potencialnih trgovcev z ljudmi kot tudi potencialnih žrtev.

LITERATURA

- Abdul Munim Joarder, M. in Miller, P. (2013). A Theoretical Perspective on Human Trafficking and Migration-Debt Contracts. *The Journal of Development Studies*, 49(10), str. 1332–1343. <http://dx.doi.org/10.1080/00220388.2013.812195>.
- Alden Dinan, K. (2008). Globalization and national sovereignty: From migration to human trafficking. V S. Cameron in E. Newman (ur.), *Trafficking in humans : social, cultural and political dimensions* (str. 58–79). Tokyo: United Nations University Press.
- Alvarez, B. M. in Alessi, J. E. (2012). Human Trafficking Is More Than Sex Trafficking and Prostitution: Implications for Social Work. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 27(2), str. 142–152. <http://aff.sagepub.com/content/27/2/142.full.pdf+html>.
- Andrijasevic, R. in Anderson, B. (2009). Anti-trafficking campaigns: decent? honest? truthful?. *Feminist Review*, 92, str. 151–155. <http://www.jstor.org/stable/40664037>.
- Aradau, C. (2004). The Perverse Politics of Four-Letter Words: Risk and Pity in the Securitisation of Human Trafficking. *Millennium: Journal of International Studies*, 33(2), str. 251–277. <http://mil.sagepub.com/content/33/2/251.full.pdf>.
- Aronowitz, A. A. (2009). *Human trafficking, Human Misery: The Global Trade in Human Beings*. Westport: Praeger Publishers.

- Baldwin, B. S., Fehrenbacher, E.A. in Eisenman, P. D. (2014). Qualitative Health Research. V B. S. Baldwin, E. A. Fehrenbacher in P. D. Eisenman, *Psychological Coercion in Human Trafficking: An Application of Biderman's Framework*. (str. 1–11). <http://qhr.sagepub.com/content/early/2014/11/04/1049732314557087>.
- Bales, K. (2007). What predicts human trafficking? *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 31(2), str. 269–279. Pridobljeno 4. 4. 2015 s svetovnega spleta <http://dx.doi.org/10.1080/01924036.2007.9678771>
- Bučar Ručman, A. in Frangež, D. (2014). *Analiza trgovine z ljudmi z namenom izkoriščanja delovne sile, trgovine z otroki, prisilnega beračenja in izvrševanja kaznivih dejanj*. Zaključno poročilo raziskave. Ljubljana: Urad vlade RS za komuniciranje.
- Cameron, S. (2008). Trafficking of women for prostitution. V S. Cameron in E. Newman (ur.), *Trafficking in humans : social, cultural and political dimensions* (str. 80–110). Tokyo: United Nations University Press.
- Cameron, S. in Newman, E. (2008). Trafficking in humans: Structural factors. V S. Cameron in E. Newman (ur.), *Trafficking in humans : social, cultural and political dimensions* (str. 21–57). Tokyo: United Nations University Press.
- Chibba, M. (2014). Contemporary issues on human trafficking, migration and exploitation. *Migration and Development*, 3(2), str. 163–173. <http://dx.doi.org/10.1080/21632324.2014.885286>.
- Chong Gutiérrez, N. (2014). Human Trafficking and Sex Industry: Does Ethnicity and Race Matter?. *Journal of Intercultural Studies*, 35(2), str. 196–213. <http://dx.doi.org/10.1080/07256868.2014.885413>.
- Escobar, A. (1995). *Encountering development: The making and unmaking of the third world*. New Jersey: Princeton University Press.
- Farrell, A. in Pfeffer, R. (2014). Policing Human Trafficking: Cultural Blindness and Organizational Barriers. *The ANNALS of the American Academy of Political & Social Science*, 653, str. 45–64. www.sagepub.com/books/Book244273/toc.
- Friesendorf, C. (2007). Pathologies of Security Governance: Efforts Against Human Trafficking in Europe. *Security dialogue*, 38(3), str. 379–402. <http://sdi.sagepub.com/content/38/3/379.full.pdf>.

- Galer-Unti, A. R (2009). Guerilla Advocacy: Using Aggressive Marketing Techniques for Health Policy Change. *Health Promotion Practice*, 10(3), str. 325–327. <http://hpp.sagepub.com/content/10/3/325.full.pdf>.
- Goodey, J. (2003). Migration, crime nad victimhood: Responses to sex trafficking in the EU. *Punishment and society*, 5(4), str. 415–431. <http://pun.sagepub.com/content/5/4/415.short>.
- Hughes, D. M. (2014). Trafficking in Human Beings in the European Union: Gender, Sexual Exploitation, and Digital Communication Technologies. *SAGE Open*, str. 1–8. <http://sgo.sagepub.com/content/4/4/2158244014553585>.
- Kampanja Sveta Evropa za boj proti trgovini z ljudmi*. Informacijski urad sveta Evrope v Republiki Sloveniji. (b.d.). http://www.svetevrope.si/sl/dejavnosti/prioritetni_projekti/trgovina_z_ljudmi/
- Konrad, H. (2008). The fight against trafficking in human beings from the European perspective. V S. Cameron in E. Newman (ur.), *Trafficking in humans: Social, cultural and political dimensions* (str. 161–180). Tokyo: United Nations University Press.
- Kreidenweis, A. in Hudson, F. N. (2015). More Than a Crime: Human Trafficking as Human (In)Security. *International Studies Perspectives*, 16, str. 67–85. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/insp.12066/pdf>.
- Lansink, A. (2006). Human Rights Focus on Trafficked Women: An International Law and Feminist Perspective. *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, 70, str. 45–56. <http://www.jstor.org/stable/4066725>.
- Lehti, M. in Aromaa, K. (2006). Trafficking for Sexual Exploitation. *Crime and Justice*, 34(1), str. 133–227. <http://www.jstor.org/stable/10.1086/650306>.
- Lobasz, K. J. (2009). BeyondBorderSecurity: Feminist Approaches to Human Trafficking. *Securitystudies*, 18(2), str. 319–344. <http://dx.doi.org/10.1080/09636410902900020>.
- Lusk, M. in Lucas, F. (2009). The challenge of human trafficking and contemporary slavery. *Journal of Comparative Social Welfare*, 25(1), str. 49–57. <http://dx.doi.org/10.1080/17486830802514049>.
- Medresorska delovna skupina za boj proti trgovini z ljudmi (MDS). (2015). *Akcijski načrt Medresorske delovne skupine za boj proti*

- trgovini z ljudmi za obdobje 2015–2016. http://www.vlada.si/teme_in_projekti/boj_proti_trgovini_z_ljudmi/
- Morehouse, C. (2009). *Combating Human Trafficking: Policy Gaps and Hidden Political Agendas in the USA and Germany*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Newman, E. in Cameron, S. (2008). Introduction: Understanding human trafficking. V S. Cameron in E. Newman (ur.), *Trafficking in humans : social, cultural and political dimensions* (str. 1–19). Tokyo: United Nations University Press.
- Nolan, T. in Varey, J.R. (2014). Re-cognising the interactive space: Marketing for Social Transformation. *Marketing Theory*, 14(4), str. 431–450. <http://mtq.sagepub.com/content/early/2014/02/20/1470593114523444>.
- Pikalo, J., Ilc, B. in Banjac, M. (2011). *Meje globaliziranega sveta*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Poelmans, J., elzinga, P., Ignatov, D. in Kuznetsov, O. S. (2012). Semi-automated knowledge discovery: Identifying and profiling human trafficking. *International Journal of General Systems*, 41(8), str. 774–804. <http://dx.doi.org/10.1080/03081079.2012.721662>.
- Poucki, S. in Bryan, N. (2014). Vulnerability to Human Trafficking among the Roma Population in Serbia: The Role of Social Exclusion and Marginalization. *Journal of intercultural studies*, 35(2), str. 145–162. <http://dx.doi.org/10.1080/07256868.2014.885417>.
- Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika (KZ-C1)*. Vlada Republike Slovenije, 19. 3. 2015. http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/mp.gov.si/PDF/zakonodaja/150319_novela_KZ.pdf
- Sarkar, S. (2015). Use of technology in human trafficking networks and sexual exploitation: A cross-sectional multi-country study. *Transnational Social Review: A Social Work Journal*, str. 1–14. <http://dx.doi.org/10.1080/21931674.2014.991184>.
- Savona, U. E. in Stefanizzi, S. (2007). Introduction. V U. E. Savona in S. Stefanizzi (ur.), *Measuring Human Trafficking: Complexities And Pitfalls* (str. 1–5). New York: Springer Science+Business Media.
- Serazio, M. (2009). Your Ad Here: The Creative Channels and Unexpected Spectacles of Guerrilla Marketing. *NCA 95th Annual Convention*. Chicago, 2009.

- Sharma, N. (2005). Anti-Trafficking Rhetoric and the Making of a Global Apartheid. *NWSA Journal: States of Insecurity and the Gendered Politics of Fear*, 17(3), str. 88–111. <http://www.jstor.org/stable/4317159>.
- Sigmon, N. J. (2008). Combating Modern-Day Slavery: Issues in Identifying and Assisting Victims of Human Trafficking Worldwide. *Victims & Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, 3(2–3), str. 245–257. <http://dx.doi.org/10.1080/15564880801938508>.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. (2000). Ljubljana: ZRC SAZU. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.
- Susca, M., C.P. Creasy, J.D. Davenport, J.A. Debes in E.L. Schmidt (2008). Going Guerilla: Exploring the Relationship Between Media Consumption, Covert Marketing Tactics and Attitude Toward the Ad. *NCA 94th Annual Convention*, str. 1–16.
- Sykiotou, A. P. (2007). *Trafficking in human beings: Internet recruitment – Misuse of the Internet for the recruitment of victims of trafficking in human beings*. Strasbourg: Council of Europe. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/THB_Internetstudy_en.pdf.
- Stefanizzi, S. (2007). Measuring the Non-Measurable: Towards the Development of Indicators for Measuring Human Trafficking. V U. E. Savona in S. Stefanizzi (ur.), *Measuring Human Trafficking: Complexities And Pitfalls* (str. 45–54). New York: Springer Science+Business Media.
- Vodovnik, Ž. (2011). Državljanstvo kot epistemološki izziv. V C. Toplak in Ž. Vodovnik (ur.), *Nov(o) državljan(stvo)* (str. 145–164). Ljubljana: Založba Sophia.
- Weitzer, R. (2014). New Directions in Research on Human Trafficking. *The Annals of the American Academy*, 653, 6–24. <http://ann.sagepub.com/content/653/1/6.full>.
18. oktober, evropski dan boja proti trgovini z ljudmi. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije. (b.d.). http://www.mnz.gov.si/nc/si/novinarsko_sredisce/novica/article//9049/.

UPORABA SINTETIČNIH KATINONOV V SLOVENIJI

51

THE USE OF SYNTHETIC CATHINONES IN SLOVENIA

Matej Sande, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

matej.sande@guest.arnes.si

Mina Marija Paš, *dr. med., IIPA certificirana integrativna psihoterapevtka*

Združenje DrogArt, Prečna ulica 6, 1000 Ljubljana

mina@drogart.org

Mirjan Švagelj, *dr. biomed.*

Združenje DrogArt, Prečna ulica 6, 1000 Ljubljana

mirjan@drogart.org

POVZETEK

V prispevku so predstavljeni rezultati kvantitativnega dela raziskave o uporabi sintetičnih katinonov in drugih novih psihoaktivnih snovi v Sloveniji. Opisane so značilnosti uporabe sintetičnih katinonov pred in po uvrstitvi na seznam prepovedanih psihoaktivnih snovi pri nas, načini uporabe in mehanizmi delovanja ter zdravstvene težave, povezane z uporabo katinonov. Poseben poudarek je na uporabi novih psihoaktivnih snovi v posebnih populacijah, med prostitutkami, na zabavah chemsex, v vzgojnih zavodih in drugih institucijah. Glavne ugotovitve raziskave so, da so v Sloveniji med uporabniki novih psihoaktivnih snovi najbolj popularni različni sintetični katinoni, glavni razlogi za uporabo pa so pozitivni učinki, nižja cena in večja čistost kot pri prepovedanih drogah. Uporabniki so imeli zaradi uporabe novih

psihoaktivnih snovi izražene psihične in fizične težave; podobno kot v raziskavah, opravljenih v tujini, so se kazali znaki psihološke odvisnosti od sintetičnih katinonov.

KLJUČNE BESEDE: *sintetični katinoni, nove psihoaktivne snovi, chemsex, prepovedane droge, mefedron*

ABSTRACT

The following article presents the results of the quantitative part of a survey on the use of synthetic cathinones and other new psychoactive substances in Slovenia. It describes the characteristics of the use of synthetic cathinones before and after their inclusion on the list of illicit psychoactive substances in Slovenia, the methods of use and the mechanisms behind their effects, and the health problems associated with the use of cathinones. A particular emphasis is given to the use of new psychoactive substances among special populations, sex-workers, at chemsex parties, at residential care institutions and other institutions. The main findings of the survey are that various synthetic cathinones are the most popular drugs among users of new psychoactive substances in Slovenia, the main reasons for use being their positive effects, low price and comparatively higher purity. Users reported various psychological and physical problems and displayed signs of psychological dependence similar to those found by studies conducted abroad.

KEY WORDS: *synthetic cathinones, new psychoactive substances, chemsex, illicit drugs, mephedrone*

UVOD

Nove sintetične droge oziroma nove psihoaktivne snovi (NPS) so že dalj časa prisotne v Sloveniji in že več kot deset let predstavljajo alternativo predvsem „starim“ oziroma „klasičnim“ stimulantnim drogam, kot so kokain, amfetamini in MDMA (ekstazi). Po letu 2000 sta se npr. v Sloveniji med novimi psihoaktivnimi snovmi pojavili 2CB (po

učinkih podoben MDMA) in GHB oziroma GBL (sedativni hipnotik), od katerih je predvsem slednja s številnimi primeri predoziranj zaznamovala nočno življenje pri nas. Vendar pa te snovi glede na raziskave v nočnem življenju v letih 2001 in 2005 (Sande, 2007) niso dosegale velike priljubljenosti med uporabniki v primerjavi z omenjenimi klasičnimi drogami in jih danes ne uvrščamo več med NPS. Od leta 2008, ko se je glede na zapise na forumih pri nas prvič pojavil mefedron (4-MMC oziroma 4-metilmetkatinon), pa lahko govorimo o vstopu sintetičnih katinonov na slovenski trg prepovedanih in dovoljenih drog. Po letu 2010 so sintetični katinoni pomembno zaznamovali uporabo drog med mladostniki, nočno življenje in trg prepovedanih drog pri nas, saj so jih začeli uporabljati v različnih uporabniških skupinah in okoljih, torej ne samo v nočnem življenju. V prispevku so predstavljeni rezultati kvantitativnega dela raziskave o uporabi NPS¹, ki smo jo v letu 2014 opravili z namenom vpogleda v značilnosti uporabe NPS in načrtovanja specifičnih intervencij za uporabnike novih drog.

UPORABA SINTETIČNIH KATIONONOV V SLOVENIJI

Vstop novih psihoaktivnih snovi na slovenski trg ni bil enostaven, saj jih uporabniki starih stimulantnih drog niso takoj sprejeli. Prva NPS, ki so jo uporabniki začeli pogosteje uporabljati, je bil mefedron. Pojavil se je v specifičnem obdobju, ko je v Sloveniji (in drugod po EU) na trgu primanjkovalo MDMA, in se je pojavil kot njegov takrat še legalni nadomestek, čeprav so bili učinki mefedrona nekoliko drugačni (med amfetamini in MDMA). S pojavom mefedrona se je tudi prvič zgodilo, da je nova vrsta psihoaktivnih snovi (sintetični katinoni) v Sloveniji in EU prišla v bolj množično uporabo.

Prva raziskava pri nas, ki je vključevala tudi merjenje prevalence sintetičnih kationonov in zajela prvi val uporabe mefedrona, je bila raziskava o uporabi kokaina v nočnem življenju (Sande in Purkart, 2011). V raziskavi smo med drugimi drogami preverjali tudi prevalenco uporabe mefedrona, ki v času raziskave (leta 2010) še ni bil na

¹ Raziskavo je financiralo Ministrstvo za zdravje RS.

seznamu prepovedanih drog. Rezultati glede uporabe mefedrona so bili presenetljivi, saj je 20,8 % anketirancev navedlo, da ga je že poizkusilo. Pogostejša uporaba mefedrona pa je bila še vedno razmeroma nizka, saj je uporabo 40-krat ali večkrat v življenju navedlo 3,0 % uporabnikov (n=607). Uporaba mefedrona je bila v času raziskave najvišja v Združenem kraljestvu, kjer je po podatkih Mixmagove raziskave iz leta 2009 (Dick in Torrance, 2010) mefedron poizkusilo 41,7 % anketirancev. Po podatkih zadnjih Mixmagovih raziskav gre v Združenem kraljestvu za upadanje uporabe te droge med obiskovalci klubov, saj se je prevalenca znižala na 19,5 % (2012) in 13,8 % (2013), droga pa naj bi bila zdaj med manj popularnimi zaradi ponovne dostopnosti ekstazija in zaradi težav, povezanih z uporabo (Drugscope, 2014).

Na podlagi rezultatov raziskave o uporabi kokaina in povečevanju uporabe mefedrona ter zasegov mefedrona v EU (EMCDDA, 2010; Winstock, Mitcheson in Marsden, 2010) smo na Združenju DrogArt leta 2011 opravili manjšo, zelo ozko usmerjeno raziskavo o značilnostih uporabe mefedrona MEPH, 2011 (Drev, Stokelj in Krek, 2011). Rezultati glede uporabe mefedrona v nočnem življenju so se dopolnjevali z informacijami terenskih delavcev, ki so zaznavali povečano uporabo te droge in težave uporabnikov.

S specifično raziskavo smo tako tik pred njegovo prepovedjo v Sloveniji preverjali značilnosti uporabe in zaznane težave uporabnikov. Spletni vprašalnik je nagovarjal samo uporabnike mefedrona, vzorčili smo izključno z uporabo interneta in na ta način pridobili dokončno oblikovan vzorec 112 uporabnikov te droge. Mefedron so poizkusili vsi anketiranci v vzorcu, metilon je poizkusilo nekaj več kot polovica anketirancev (55,4 %), 2CB/2CE pa 27,7 %. Velik del anketirancev (42,0 %) je poizkusil ostale legalne stimulanse (MDPV, 4FA). V raziskavi so nas zanimali tudi razlogi za prenehanje uporabe mefedrona, zato je bilo pomembno, da je bilo v vzorec vključenih nekaj več kot polovica anketirancev (53,2 %), ki so z uporabo prenehali.

Pomembni razlogi za popularizacijo sintetičnih katinonov v Sloveniji so bili glede na navedbe anketirancev v raziskavi pozitivni učinki, večja čistost kot pri prepovedanih drogah in nizka cena. Uporabniki so tem razlogom za uporabo pripisovali večji pomen kot npr. pomanjkanju MDMA ali lažji dostopnosti novih drog.

Iz rezultatov raziskave MEPH 2011 smo lahko pridobili pomembne informacije o uporabi mefedrona v Sloveniji tik pred prepovedjo njegove uporabe. Večina anketirancev droge (pred prepovedjo) ni kupila s pomočjo interneta, ampak pri preprodajalcu oziroma so ga dobili ali kupili pri prijatelju. Samo 10,7 % anketirancev je mefedron naročilo s pomočjo interneta. Glavni viri nakupa mefedrona pred in po prepovedi so bili – podobno kot v drugih raziskavah – prijatelji in preprodajalci (McElrath in O'Neill, 2011). Anketiranci so mefedron najpogosteje kupili ali dobili pri prijatelju (62,2 %) ali pa so ga kupili pri preprodajalcu (27,0 %).

Z večjo in pogostejšo uporabo mefedrona so se začela kazati tudi tveganja in nevarnosti ob vse pogostejši uporabi večjih količin teh snovi, predvsem pa so bile izpostavljene težave s srcem in hlepenje oziroma craving po mefedronu (Watterson idr., 2012; Winstock idr., 2011; Coppola in Mondola, 2012; Baumann, Partilla in Lehner, 2013; Miotto, Striebel, Cho in Wang, 2013; Zawilska in Wojcieszak, 2013; German, Hoonakker, Fleckenstein in Hanson, 2014). Mefedron je po letu 2009 postal ena izmed bolj iskanih dovoljenih in kasneje prepovedanih drog v Združenem kraljestvu. Tudi pri nas so uporabniki glede na poročila s terena opazali mravljinčenje prstov, težave s srcem in močno željo po ponovni uporabi.

Podobno kot v sorodnih raziskavah in analizah (Dargan, Albert in Wood, 2010; Winstock idr., 2011, Dargan in Wood, 2013) smo preverjali tudi težave, ki so jih imeli uporabniki zaradi uporabe mefedrona. Najpogostejše psihične težave so bile nespečnost, depresija in težave z zbranostjo. Med fizičnimi težavami sta bili najpogostejši poškodba nosne sluznice ter mravljinčenje v rokah in nogah. Preverjali smo tudi znake zasvojenosti z mefedronom, saj so uporabniki (glede na informacije s terena in omenjene raziskave, opravljene v tujini) navajali hlepenje po drogi in uporabo vedno večjih količin droge. Tudi v naši raziskavi sta se izrazili težavi „vedno pogostejša uporaba“ (22,3 %) in „uporaba večjih količin, kot je bilo načrtovano“ (37,5 %). Težave s prekinitvijo uporabe mefedrona (preden so porabili vse zaloge te droge) je imelo 63 % anketirancev. Ena izmed ugotovitev raziskave je bila potrditev težav uporabnikov glede nekaterih znakov zasvojenosti oziroma povečanega hlepenja po drogi. Za načrtovanje preventivnih ukrepov oziroma ukrepov zmanjševanja škode ter svetovanja in psihoterapije

na področju NPS so pomembni razlogi za prenehanje oziroma zmanjšanje uporabe. Najpomembnejša vzroka za prenehanje uporabe ali zmanjšanje uporabe mefedrona sta bila „strah pred zdravstvenimi posledicami uporabe“ in „vedno večja in pogostejša uporaba“. Tako je ob združenih odgovorih „pomembno“ in „zelo pomembno“ odgovorilo več kot 50 % anketirancev. Pomembni vzroki so bili še „dejanske posledice moje uporabe“, „zasvojenost“ in „naveličanost“. Navkljub izkazanim težavam z uporabo mefedrona uporabniki v raziskavi MEPH 2011 zaradi svoje uporabe niso iskali pomoči, če pa bi jo, bi se v veliki meri obrnili na prijatelje ali partnerje, na nevladno organizacijo ali zdravstveno ustanovo. Nekaj manj kot tretjina anketirancev je bila seznanjena z dejstvi, povezanimi z uporabo mefedrona, več kot polovica (60,4 %) je poznala tveganja, a bi potrebovala še kakšne dodatne informacije, 7,2 % uporabnikov pa škodljivih posledic ni poznalo, zato bi si želeli dodatnih informacij.

Odziv večine evropskih držav na povečanje uporabe mefedrona je bila prepoved prometa in proizvodnje mefedrona ter v večini držav tudi širše skupine sintetičnih kationonov. Prepoved mefedrona (in ostalih sintetičnih kationonov) ni ustavila povpraševanja po specifičnih stimulativnih učinkih te nove droge (Winstock, Marsden in Mitcheson, 2010; McElrath in O'Neill, 2011).

Razvijalci novih psihoaktivnih snovi so na trg kmalu postavili celo vrsto „nadomestkov“ mefedrona, med katerimi je bila zadnja bolj uspešna in popularna različica substance 3-MMC (3-metilmetskatinon). Ta se je v Sloveniji po prepovedi in prenehanju prodaje mefedrona prišla pod imenom „sladoled“, najverjetneje zaradi sladkobnega vonja, saj so ga nekateri preprodajalci mešali s kreatinom, ki je imel vonj po vanilji. 3-MMC je po učinkih podoben 4-MMC, je pa glede na poročila uporabnikov nekoliko šibkejši in manj intenziven. V letu 2011 je vlada Republike Slovenije dopolnila uredbo o razvrstitvi prepovedanih drog z mefedronom in ga razvrstila v prvo skupino, Svet Evropske unije pa je leta 2010 sprejel odločbo o tem, da naj članice EU uravnavajo novo psihoaktivno snov.

Po prepovedi mefedrona v večini držav EU se je stanje na trgu NPS pri nas razlikovalo od tistega v Združenem kraljestvu, kjer se po prepovedi na trgu ni pojavil jasen nadomestek za mefedron, pojavila pa se je uporaba različnih neidentificiranih sintetičnih stimulantov v

obliki belih praškov, ki so jih uporabniki imenovali „bubble“ (Measham, Moore in Østergaard, 2011a). Prevalenca uporabe mefedrona je v Združenem kraljestvu po prepovedi padla za tretjino, uporabnikom pa glede na ugotovitve raziskave Lanchashire NTE ni bilo več mar, kaj točno uporabljajo, zato je to predstavljalo nove izzive na področju dela z uporabniki drog (Measham, Moore in Østergaard, 2011b). V Sloveniji mefedrona skoraj takoj po prepovedi ni bilo več mogoče kupiti, medtem ko je bil v nekaterih drugih državah še na voljo. Kot kažejo raziskave, narejene po prepovedi mefedrona, je bil še prisoten v Združenem kraljestvu (Wood in Dargan, 2012; Measham, Moore, & Østergaard, 2011b), na Portugalskem (Zancajo, Brito, Carrasco, Bronze, Moreira in Lopes, 2014) in na Nizozemskem v letu 2013, ko so ga dodajali v tabletko MDMA v času pomanjkanja prekurzorjev za proizvodnjo te droge (Hondebrink, Lonkhuyzen, Van Der Gouwe in Brunt, 2015). V Sloveniji se je kmalu po prepovedi kot jasen nadomestek mefedrona pojavil že omenjeni 3-MMC in v letih po prepovedi mefedrona do leta 2015 dobil mesto med klasičnimi stimulantnimi drogami na tržišču.

ZNAČILNOSTI SINTETIČNIH KATINONOV (3-MMC IN 4-MMC)

Katinoni so kemijske spojine, ki izhajajo iz osnovne strukture feniletilamina, ki ima na β -ogljikovem atomu vezan kisik, zato jih pogosto imenujemo tudi β -keto derivati feniletilamina. Strukturno najbolj enostaven katinon se naravno pojavlja v rastlini khat (*Catha edulis*), ki je naravni blagi stimulans, tradicionalno uporabljen v državah pod-saharske Afrike. Učinki khata in katinona so podobni amfetaminu in uporabniki poročajo o izboljšanem počutju, povečani pozornosti in splošnem vznemirjenju, po drugi strani pa kot negativne učinke navajajo nespečnost, razdražljivost in otopelost (Brenneisen, Fisch, Koelbing, Geisshüsler in Kalix, 1990).

S kemijskimi spremembami osnovnega ogrodja katinona pa dobimo tako imenovane substituirane katinone, ki imajo spremenjene fiziološke in psihološke učinke ter tudi drugačno obravnavo pred zakonom. Potrebno je poudariti, da med katinone štejemo tudi

že dlje časa prepovedane psihoaktivne snovi (npr. metkatinon) in tudi določena zdravila (amfepramon in bupropion).

Število možnih sprememb funkcionalnih skupin kemijskega ogrodja katinona je zelo številno, kar se izraža tudi v številu novih sintetičnih katinonov, ki so se do sedaj pojavili na trgu. Glede na poročilo EMCDDA je do leta 2015 na trgu s sintetičnimi katinoni bilo moč zaslediti 77 različnih psihoaktivnih sintetičnih katinonov. Veliko povpraševanje po SAT (stimulansi amfetaminskega tipa, med katere prištevamo tudi sintetične katinone) pa se poleg velikega števila različnih katinonov odraža tudi na številu in količini zaseženega materiala. Leta 2013 je bilo skoraj 11.000 zasegov sintetičnih katinonov, ki so skupaj tehtali več kot tona. 3-MMC, 4-MEC, pentedron in alfa-PVP pa so predstavljali skoraj 80 % vseh zaseženih sintetičnih katinonov, kar najverjetneje nakazuje tudi na njihovo priljubljenost med uporabniki. Eksploziven razvoj trga s sintetičnimi katinoni prikazuje tudi dejstvo, da se je količina zaseženih sintetičnih katinonov od leta 2008 do 2013 povečala za 60-krat (EMCDDA, 2015).

NAČINI UPORABE, MEHANIZEM DELOVANJA IN UČINKI UPORABE SINTETIČNIH KATINONOV

Sintetični katinoni se pojavljajo v različnih oblikah in glede na kakovost proizvodnje so lahko v obliki prahu ali večjih kristalov, rjave do bele barve in imajo lahko bolj ali manj izrazit vonj. Uporabniki navajajo tudi različne načine uživanja sintetičnih katinonov, ki sta najpogostejše njuhanje ali oralna uporaba. Znana pa so tudi poročila o kajenju, intravenozni in rektalni uporabi sintetičnih katinonov (EMCDDA, 2011).

Študije so razkrile, da 4-MMC in metilon delujeta podobno kot amfetamin in MDMA (Baumann idr., 2012), kar pa je glede na kemijsko strukturo in poročila uporabnikov z veliko verjetnostjo moč trditi tudi za 3-MMC. Po drugi strani pa so sintetični katinon MDPV ter po vsej verjetnosti tudi alfa-PVP in pentedron po učinkih in farmakologiji bistveno bolj podobni kokainu (Baumann idr., 2013). Pregled učinkov sintetičnih katinonov, značilnih predvsem za 4-MMC, 3-MMC in metilon, je prikazan v Tabeli 1.

Količine sintetičnih katinonov, ki jih uporabniki zaužijejo, so odvisne od same vrste katinona, uporabnikove tolerance iz zmožnosti

TABELA 1: Psihični in fizični učinki sintetičnih katinonov (EMCDDA, 2011)

psihični učinki	fizični učinki
povečana pozornost, izboljšana koncentracija	povečana energija, hiperaktivnost
evforija, izboljšano počutje	omotičnost
želja po pogovoru, večja odprtost v komunikaciji	popačen vid, nekontrolirano premikanje očesnega zrkla (nistagmus)
želja po ponovnem zaužitju (droge)	povišana telesna temperatura (hipertermija), slabost
anksioznost, razdražljivost, občutki panike	povečan srčen utrip
	izguba apetita, slabost
	stiskanje čeljusti (bruksizem)
	nespečnost, letargija in izčrpanost, ko glavni učinki izzvenijo

samonadzora uporabnika, saj je za veliko sintetičnih katinonov znana kompulzivna uporaba večjih količin droge, kot je bilo načrtovano. Aktivna doza za 3-MMC, 4-MMC in metilon znaša od 50–200 mg, za MDPV, alfa-PVP in pentedron pa 5–20 mg, a uporabniki lahko ob eni priložnosti zaradi kompulzivne narave ali visoke tolerance zaužijejo tudi po gram ali več omenjenih katinonov.

ZDRAVSTVENE TEŽAVE, POVEZANE Z UPORABO KATINONOV

Zaradi relativno novega pojava uporabe sintetičnih katinonov obstaja zelo malo študij glede njihovih kratko- in dolgoročnih posledic. Glavni negativni učinki, ki so lahko tudi smrtni, pa vključujejo povišano telesno temperaturo, povišan srčni utrip, epilepsiji podobne napade in ne nazadnje tudi zasvojenost (Watterson idr., 2012; Winstock idr., 2011). Študije pa zaenkrat nakazujejo, da so sintetični katinoni fizično manj toksični in nevarni od amfetaminov in MDMA (Dybdal-Hargreaves,

Holder, Ottoson, Sweeney in Williams, 2013). Poleg zasvojenosti pri uporabi sintetičnih katinonov največjo nevarnost predstavljata pojava hipertermije in serotoninškega sindroma (Baumann, Clark, Woolverton, Wee, Blough in Rothman, 2011; Hadlock idr., 2011).

Predoziranje s sintetičnimi katinoni se manifestira zelo podobno kot pri ostalih stimulantih drogah (npr. amfetamini in kokain); pri tem uporabniki pogosto poiščejo pomoč zaradi pretirane vznemirjenosti, psihoze ali hiperadrenergičnih simptomov (povečana srčni utrip in krvni tlak). Za blaženje tipičnih znakov predoziranja s stimulansi se uporablja zdravljenje z antipsihotiki, pomirjevali (benzodiazepini) in zaviralci adrenergičnih receptorjev beta (Richards idr., 2015).

UPORABA SINTETIČNIH KATINONOV V POSEBNIH POPULACIJAH

S popularizacijo uporabe sintetičnih katinonov v Evropi, ki se je začela z letom 2009, so se te substance začele širiti tudi v posebne populacije. V poročilu raziskave Drugreporter: The not so balanced approach policy responses to NPS (2014) (Sarosi, 2014) lahko vidimo, da so v Romuniji in na Madžarskem v letih 2009/2010 opazili množičen prehod z opiatov na sintetične katinone pri populaciji injicirajočih uporabnikov drog. Med razlogi za ta prehod so uporabniki navajali predvsem pomanjkanje heroína, legalnost substanc (v omenjenih državah so zakoni glede prepovedanih drog mnogo strožji kot pri nas) in dejstvo, da po uporabi teh snovi niso bili pozitivni na urinskih testih, ki so jih opravljali v substitucijskih programih.

Za uporabnike je imel omenjen prehod (prav tam) hude posledice, saj injiciranje sintetičnih katinonov s seboj prinaša izredno visoka tveganja. Te substance imajo namreč izredno močan in kratkotrajen način delovanja, zato uporabniki katinone injicirajo v tako imenovanih „bingih“ (obdobje neprekinjene uporabe, ki traja dolgo časa, tudi več dni skupaj), v katerih si injiciranja sledijo zelo pogosto. Dolgotrajna in intenzivna intravenozna uporaba katinonov pa ima hujše posledice za telesno in duševno zdravje kot snifanje ali oralna uporaba. V letih, ki so sledila, so v teh dveh državah beležili strmo naraščanje okužb z virusom HIV med populacijo injicirajočih uporabnikov, kar povezujejo

neposredno z injiciranjem sintetičnih katinonov in zmanjšanjem financiranja programov zmanjševanja škode.

CHEMSEX (KEMSEKS)

Chemsex je izraz, ki označuje seks pod vplivom drog. Droge, ki se uporabljajo pri chemsexu, močno povečajo užitek ob spolnem odnosu in hkrati znižajo inhibicije. Pri chemsexu zato obstaja mnogo večje tveganje za prenos spolno prenosljivih bolezni, saj je seks navadno nezaščiteno ter obsega več tveganjih spolnih praks za prenos spolno prenosljivih bolezni (poškodbe sluznice, seks z več partnerji, dolgo časa trajajoč seks, uporaba spolnih igračk, ...).

Fenomen chemsexa so najprej opazili in tudi opisali v velikih evropskih mestih, za prestolnico chemsexa pa s svojim bogatim nočnim življenjem velja London. V Veliki Britaniji so za uporabo pri chemsexu popularne predvsem mešanice metamfetamina, mefedrona in GBL, ki so vse substance, ki zelo povečajo spolni užitek, znižajo inhibicije in naredijo uporabnika mnogo bolj samozavestnega. Tveganje za prenos virusa HIV, hepatitisov in ostalih spolno prenosljivih bolezni je pri chemsexu izredno veliko, saj gre tu ponavadi za menjavo velikega števila partnerjev v enem vikendu, nezaščiteno seks in menjavo pribora za uporabo drog (Bourne, Reid, Hickson, Rueda, Weatherburn, 2014). V Veliki Britaniji zato beležijo ogromen porast okužb z virusom HIV med MSM populacijo, obstaja pa tudi nevarnost za epidemijo hepatitisa C v populaciji MSM. Čeprav se termin chemsex povezuje večinoma z geji in biseksualci, pa je prisoten tudi v heteroseksualni populaciji, predvsem pri prostitutkah in prostitutih.

Populacija moških, ki imajo spolne odnose z moškimi, je ena izmed posebnih populacij, kjer je uporaba sintetičnih katinonov zelo visoka. Tudi v Sloveniji opazamo tovrsten vzorec vedenja med skupinami gejev in biseksualcev. Razlika med Slovenijo in Veliko Britanijo je v tem, da slovenski uporabniki pri chemsexu večinoma uporabljajo 3-MMC, spid, MDMA in GBL in da substanc ne injicirajo, kar do neke mere zmanjša tveganje. Kljub temu pa se v slovenskih chemsex okoljih izredno redko uporabljajo kondomi, čeprav so med udeleženci chemsex zabav tudi z virusom HIV pozitivni posamezniki.

PROSTITUCIJA

Pred popularizacijo NPS je bil kokain glavna droga, povezana s prostitucijo. Kokain namreč poveča libido in naredi spolni odnos bolj intenziven. Po pričevanjih žensk in moških, ki nudijo spolne usluge za denar, je bil kokain včasih pogost spremljevalec njihovih strank, ki so ga navadno prinesle s seboj. Z razmahom mefedrona in ostalih katinonov pa so le-ti začeli v visokem odstotku nadomeščati kokain. Katinoni imajo tako kot kokain zelo stimulativen učinek na libido, hkrati pa so mnogo cenejši od kokaina (en gram 3-MMC na primer stane 20 eur, medtem ko je cena za 1g kokaina 60–80 eur). Po pričevanju prostitutk, ki jih srečujemo v svetovalnici DrogArt, imajo dekleta in fantje, ki nudijo spolne usluge za denar, v zelo velikem odstotku hude težave s prekomerno in tvegano uporabo katinonov, kar izredno poveča tveganje za nasilje, ki so ga dekleta in fantje deležni s strani njihovih strank.

VZGOJNI ZAVODI IN DRUGE INŠTITUCIJE

Ker urinski testi ne pokažejo pozitivnega rezultata po uporabi sintetičnih katinonov in sintetičnih kanabinoidov, so se te substance razširile tudi v vzgojne zavode, zapore, substitucijske programe in programe zdravljenja zasvojenosti, ki zahtevajo abstinenco. Uporabniki zelo hitro ugotovijo, katere substance lahko uporabljajo, da bodo urinski testi negativni. Izredno velik problem v tej populaciji predstavlja uporaba sintetičnih kanabinoidov, saj so nekateri izmed njih smrtno nevarni, uporabniki pa ne vedo, kateri sintetični kanabinoid uporabljajo, kakšno je pravilno doziranje in kakšni so zapleti ob uporabi, saj te substance enačijo s konopljo.

METODE

Glede na naraščajočo popularnost različnih NPS v državah EU in pri nas smo želeli po letu 2011 podrobneje raziskati značilnosti uporabe NPS med mladimi. Glavni namen raziskave sta bili raziskovanje značilnosti uporabe novih sintetičnih drog med mladimi in oblikovanje

ustreznih intervencij znotraj obstoječih programov pomoči. Glede na zaznano večjo uporabo 3-MMC je bil eden izmed poudarkov raziskave na tej NPS. V raziskavi o uporabi NPS smo uporabili kvantitativni in kvalitativni raziskovalni pristop. S kvantitativnim delom smo želeli pridobiti informacije o značilnostih uporabe NPS, tveganjih, povezanih z uporabo, in težavah uporabnikov ter potrebah po pomoči. S kvalitativnim delom smo želeli dobiti bolj poglobljene informacije o značilnostih uporabe ter dodatno vpogled v zakonitosti in kreiranje trga NPS. V tem članku so predstavljene samo strnjene ugotovitve kvantitativnega dela.

VZOREC

V vzorec raziskave smo zajeli samo uporabnike NPS (oziroma tiste, ki so prenehali z uporabo), ki so v času od maja do oktobra 2014 rešili spletni vprašalnik. Anketirance smo poskusili pridobiti preko različnih spletnih strani in portalov, preko socialnih omrežij in spletnih forumov. Na nagovor ankete je kliknilo 1305 oseb, na anketo 651 (49,8 %), delno jo je izpolnilo 491 anketirancev, končalo pa jo je 259 anketirancev (19,8 %). Za oblikovanje končnega vzorca smo uporabili samo popolno izpolnjene ankete.

Zanesljivost in veljavnost odgovorov smo preverjali na 259 do konca rešenih anketnih vprašalnikih. Veljavnost odgovorov smo preverjali z vprašanjem o tem, ali so poizkusili drogo z izmišljenim imenom. Zanesljivost smo preverjali s stopnjo konsistentnosti med dvema skupinama med seboj povezanih vprašanj o uporabi 22 različnih drog. Stopnja zanesljivosti odgovarjanja je bila največja (1,0 %) pri mefedronu, kar je primerljivo oziroma manj kot v naših preteklih raziskavah. Pri preverjanju zanesljivosti in veljavnosti ter ostalih napak smo izločili deset vprašalnikov. V dokončno oblikovanem vzorcu 249 uporabnikov novih psihoaktivnih drog je bilo 51,8 % moških in 48,2 % žensk. Starostni razpon v vzorcu je bil od 15 do 40 let, povprečna starost 23 let, modus pa je bil pri starosti 19 let (10,4 % vzorca). Večina anketirancev v vzorcu se je v času raziskave šolala ($n=249$). V vzorcu je bilo 43,8 % študentov in 23,7 % dijakov. Ostali anketiranci so bili zaposleni (18,9 %), samozaposleni (4,8 %) ali brezposelni (8,8 %). Največ jih je

imelo dokončano srednjo šolo (53,8 %), preostali pa višjo ali visoko šolo (23,3 %), osnovno šolo (18,5 %) in magisterij ali doktorat (4,4 %) ($n = 249$).

Rezultati raziskave so nereprezentativni, saj vzorčenje ni bilo sistematično in slučajnostno, zajeli pa smo tudi zelo majhen del sicer skrite populacije uporabnikov NPS. Pri interpretaciji rezultatov raziskave je potrebno upoštevati, da gre za specifično populacijo uporabnikov NPS (in drugih drog). V vzorec smo zajeli **samo** uporabnike, zato so prevalence uporabe različnih drog razmeroma visoke.

ZBIRANJE PODATKOV

Pilotski vprašalnik je bil pripravljen in objavljen na spletu in je bil v testni fazi objavljen tri mesece pred objavo z namenom zbiranja podatkov. Vprašalnik so izpolnjevali uporabniki NPS, na podlagi njihovih povratnih informacij in pripomb znotraj raziskovalne skupine smo dopolnili listo psihoaktivnih snovi in skrajšali vprašalnik. Ker je hkrati s pripravo vprašalnika potekal kvalitativni del raziskave, smo nekatera vprašanja, ki so se nam zastavila po prvih interpretacijah kvalitativnega dela, s specifičnimi vprašanji vključili v kvantitativni del. Tako smo specifične težave, ki so jih omenjali uporabniki v intervjujih, vključili v vprašalnik.

Vprašalnik je bil dosegljiv na spletu od 28. 5. 2014 do 30. 10. 2014. V tem času smo s pomočjo različnih spletnih strani, forumov in socialnih omrežij poizkusili pridobiti specifično populacijo uporabnikov ali bivših uporabnikov NPS. Ker je zbiranje do konca izpolnjenih vprašalnikov potekalo razmeroma počasi (veliko vprašalnikov je bilo izpolnjenih do 80 %), smo se odločili še za razdeljevanje lističev s povezavo do raziskave in spodbujanje uporabnikov na prireditvah elektronske glasbe.

Vzorčenje oziroma prošnja/pozivanje k izpolnjevanju spletnega vprašalnika je potekalo tudi s pomočjo vrstnikov. Terenski delavci združenja so prošnjo za sodelovanje v raziskavi posredovali v različne vrstniške skupine, za katere so imeli informacije o tem, da uporabljajo NPS.

INSTRUMENT

V spletnem vprašalniku smo uporabili del vprašanj, ki smo jih uporabili v dosedanjih raziskavah o uporabi stimulantnih drog in kokaina v nočnem življenju. Tako smo pri oblikovanju vprašalnika uporabili majhen del vprašanj iz naših raziskav o uporabi stimulantov amfetaminskega tipa leta 2001 in 2005 ter večji del vprašanj iz zadnjih dveh raziskav o uporabi kokaina v nočnem življenju (iz leta 2010) in o uporabi mefedrona (iz leta 2011). Vprašalnik je poleg vprašanj o prevalenci uporabe vseboval specifična vprašanja, povezana z značilnostmi uporabe novih sintetičnih drog, vprašanja o zaznavanju težav uporabnikov in potreb po pomoči. Povprečen čas izpolnjevanja vprašalnika je bil sedem minut.

IZSLEDKI

PREVALENCA UPORABE NPS V VZORCU

V raziskavi je bil glavni poudarek na NPS, tako da smo uporabo „starih“ drog merili samo z dvema vprašanjema o prevalenci uporabe in pogostosti uporabe. Največ anketirancev v vzorcu je izmed NPS poizkusilo 3-MMC (67,9 %), nato metilon (43,0 %) in mefedron (37,3 %). V času raziskave so bile vse tri NPS v Sloveniji uvrščene na seznam prepovedanih drog, pri preprodajalcih v letu 2014 pa je bilo mogoče dobiti 3-MMC in v omejenih količinah metilon. Slednji se je kot NPS že umikal iz distribucijskih kanalov. Skoraj četrtina anketirancev v vzorcu je poizkusila 4FA, NBOMe in 4MEC. Med doslej naštetimi NPS je samo NBOMe psihedelik, vse ostale uvrščamo med stimulanse (iz skupine katinonov in amfetaminov). V celotnem vzorcu je različne NPS več kot 40-krat uporabljala manj kot desetina anketirancev. Izjema je bil 3-MMC, ki ga je najpogosteje (več kot 40-krat) uporabilo 14,1 % anketirancev.

V raziskavi smo preverjali tudi uporabo „starih oziroma klasičnih drog“, ki jih je poizkusilo več kot 80 % anketirancev; v vzorcu so bile marihuana (98,4 %), MDMA (92,8 %), amfetamini (91,2 %) in kokain (80,3 %). Anketirancem v vzorcu so stare droge bolj všeč kot NPS. Polovica anketirancev (50,0 %) je odgovorila, da jim NPS glede

na učinke niso bolj všeč kot stare oz. klasične droge, nekaj manj kot tretjini (29,8 %) pa so nove droge bolj všeč (n=248).

NAKUP NPS

Načini nakupa oziroma pridobivanja NPS se ob primerjavi rezultatov dveh raziskav pred (MEPH 2011) in po prepovedi mefedrona v Sloveniji niso bistveno spremenili. Še vedno si je največ uporabnikov drogo priskrbelo (kupilo ali dobilo) pri prijateljih ali kupilo pri preprodajalcu. Preko interneta je leta 2011 pred prepovedjo kupovalo 10,7 % anketirancev, leta 2014 pa 13,6 % anketirancev.

ZNAČILNOSTI UPORABE NPS

V tem delu bodo predstavljene nekatere značilnosti uporabe NPS, ki smo jih preverjali v raziskavi. Nekatera vprašanja so bila povezana specifično z uporabo 3-MMC, saj je bila to glede na opažanja terenskih delavcev v času pred raziskavo ena izmed najpopularnejših NPS v Sloveniji. Izmed vseh NPS so anketiranci v največjem odstotku poizkusili 3-MMC (67,9 %) in ga tudi uporabljali najpogosteje. 3-MMC je nekaj več kot četrtnina anketirancev (26,8 %) v vzorcu uporabljala več kot eno leto, tretjina uporabnikov pa je 3-MMC uporabljala manj kot mesec dni pred raziskavo (n=168). Največ anketirancev, ki so uporabili 3-MMC, ga je uporabilo en- ali dvakrat (28,4 %) in 40-krat ali večkrat (20,7 %) (n=169). Večina uporabnikov (88,8 %) je označila, da 3-MMC njuha (snifa), nekaj manj kot polovica pa ga uporablja oralno (42,6 %) (n=169, možnih je bilo več odgovorov). Injiciranja kot načina vnosa niso označili.

Velik del vzorca je NPS oziroma 3-MMC uporabljal razmeroma tvegano (mešanje z drugimi drogami in uporaba velikih količin naenkrat). Skoraj polovica anketirancev v vzorcu NPS včasih meša s prepovedanimi drogami, 34,5 % anketirancev pa NPS pogosto ali vedno pa meša z drugimi drogami. Manjši del vzorca (17 %) NPS nikoli ne meša z drugimi drogami (n=241). Razmeroma velik del uporabnikov (četrtnina) uporablja več kot gram in pol te droge v enem večeru, kar ob neraziskanosti tveganj glede na dozo najverjetneje predstavlja večje tveganje za uporabnike.

Dejavnik tveganja pri uporabi NPS predstavlja tudi obdobje neprekinjene uporabe. Rezultati so primerljivi s tistimi iz raziskave MEPH 2011: več kot 24 ur neprekinjeno je NPS že uporabljalo 43,6 % uporabnikov v vzorcu (n=243). Anketirance smo spraševali tudi po tem, ali lahko prekinajo z uporabo NPS, preden porabijo vse svoje zaloge teh drog. Nekaj več kot dve tretjini uporabnikov sta navedli, da lahko prekineta z uporabo NPS, 19,8 % pa jih z uporabo ne more prekiniti (n=243). Rezultati so podobni tistim iz raziskave MEPH 2011. Dan po uporabi NPS si manj kot polovica anketirance želi ponovne uporabe, nekaj več kot tretjina pa si včasih želi ponovno uporabiti NPS. Leta 2011 si je ponovne uporabe mefedrona dan po uporabi želelo 30,9 % anketirancev (n=110) .

RAZLOGI ZA UPORABO NPS

V raziskavi so nas zanimali tudi razlogi za uporabo NPS. Kot najmanj pomembna razloga za uporabo NPS (najnižje aritmetične sredine) so anketiranci navedli pomanjkanje MDMA in legalnost droge. Pomemben razlog za uporabo so bili pozitivni učinki NPS, nižja cena kot pri klasičnih drogah in večja čistost kot pri klasičnih drogah (n=238-243). V raziskavi o uporabi mefedrona (MEPF 2011) so bili najpomembnejši razlogi pozitivni učinki mefedrona in večja čistost kot pri prepovedanih drogah (n=104-107).

OCENA TVEGANJA UPORABE NPS S STRANI UPORABNIKOV

Eno izmed pomembnih vprašanj pri raziskovanju značilnosti uporabe NPS je ocena tveganja uporabe novih psihoaktivnih snovi s strani uporabnikov, še zlasti zaradi poročil terenskih delavcev, ki so poročali o uporabi 3-MMC pri mlajših uporabnikih. V raziskavi nas je zato zanimalo, kako tvegana se zdi uporabnikom uporaba starih in novih stimulantov. Glede na legalnost nekaterih drog in dostopnost nekaterih drog preko interneta smo pričakovali, da se bodo nove droge uporabnikom zdele manj nevarne od starih. Med stare smo uvrstili najpogostejše uporabljane stimulantne, MDMA, amfetamine in kokain, med novimi pa smo za oceno tveganja izbrali tri izmed popularnih NPS v zadnjem

času, in sicer metilon, 3-MMC in 4FA. Anketiranci so večje tveganje ob uporabi pripisovali novim drogam. Pri starih stimulantih so največje tveganje (veliko in zelo veliko) pripisali kokainu ($M=4,09$), pri novih pa 3-MMC ($M=4,20$). Pri novih drogah je bistveno več uporabnikov označilo, da ne morejo oceniti tveganja, kar je lahko povezano z neraziskanostjo posledic uporabe NPS in razmeroma malo informacijami, ki jih uporabniki o novih stimulantih imajo. Presenetljiva je ugotovitev, da obe starostni skupini v vzorcu podobno ocenjujeta tveganja novih in starih drog. Za potrebe primerjav med starostnimi skupinami smo oblikovali dve starostni skupini: 19 let in manj oziroma srednješolce in nad 20 let oziroma nekoliko starejše uporabnike. Pomembne razlike so se pokazale samo pri oceni tveganja uporabe 3-MMC, kjer so mlajši uporabniki pripisovali uporabi te NPS večje tveganje (T-test; $p<0.05$). Če upoštevamo popularnost 3-MMC med mlajšimi uporabniki, bi lahko pričakovali, da mu bodo pripisovali manjše tveganje ob uporabi.

ZAZNANE TEŽAVE UPORABNIKOV NPS IN RAZLOGI ZA PRENEHANJE UPORABE

Podobno kot pri raziskavah o uporabi kokaina in mefedrona smo tudi v tej raziskavi preverjali fizične in psihološke težave uporabnikov ter socialne težave. Poleg nespečnosti, ki je splošna težava, povezana z uporabo stimulantnih drog, uporabniki navajajo depresijo (55,2 %), težave s koncentracijo (44,0 %), poškodbe nosne sluznice in žrela (39,8 %), občutke strahu in tesnobe (39,4 %) in mravljinčenje v rokah ali nogah (34,4 %). Preverjali smo tudi težave, povezane z zasvojenostjo. Uporabo večjih količin, kot so načrtovali, je navedla tretjina uporabnikov (34,4 %), vedno večjo in pogostejšo uporabo pa 20,7 % anketirancev. Med socialnimi težavami so bile najbolj izrazite težave s starši ali partnerjem (31,4 %) in težave s prijatelji (25,8 %). Neželen spolni odnos je imelo zaradi NPS 6,4 % anketirancev, nezaščiten odnos pa 9,3 %.

Najpomembnejši razlogi za prenehanje ali zmanjšanje uporabe NPS so bili „strah pred zdravstvenimi posledicami uporabe“, „dejanske zdravstvene posledice uporabe“ in „naveličanost“. Najmanj pomembna razloga za prenehanje ali zmanjšanje uporabe NPS pa sta bila „toleranca na druge droge“ in „vse težja dostopnost“.

ISKANJE POMOČI IN INFORMIRANOST UPORABNIKOV

V raziskavi nas je zanimalo tudi, ali so uporabniki NPS zaradi svoje uporabe že poiskali pomoč. Pomoč zaradi uporabe NPS je že poiskalo 7 % anketirancev, 9,1 % pa jih je o tem razmišljalo ($n=242$). V primeru, da bi potrebovali pomoč, bi se največ anketirancev obrnilo na prijatelja ali partnerja (69,0 %), na zdravstveno ustanovo (31,0 %) in na nevladno organizacijo (29,3 %). Najmanj bi se jih obrnilo na druge javne ustanove ($n=239$).

SKLEP

Raziskava o uporabi NPS je takoj za raziskavo o uporabi mefedrona MEPH 2011 do sedaj druga raziskava o uporabi novih drog pri nas, tako da nekatere rezultate lahko primerjamo samo med tema dvema raziskavama. Omejitev predstavljenega kvantitativnega dela raziskave je v nereprezentativnosti vzorca in v tem, da je vzorec temeljil na samoizboru ter da je bil pridobljen samo s pomočjo interneta. Če upoštevamo prej našete omejitve, lahko iz pričujoče raziskave vseeno dobimo vpogled v značilnosti uporabe 3-MMC in ostalih NPS v Sloveniji ter v zaznane težave uporabnikov v času po prepovedi sintetičnih katinonov in primerjamo te rezultate z rezultati drugih raziskav na tem področju. Ključno vprašanje glede ugotovitve o prisotnosti in popularnosti 3-MMC je, zakaj je ta prisoten in popularen pri nas, medtem ko v ostalih državah EU ne navajajo uporabe tega sintetičnega katinona. Možna razlaga je v hitro razvijajočem se trgu NPS v državi, geografskem položaju Slovenije in „podaljšanem“ legalnemu statusu 3-MMC v nekaterih državah v regiji, v katerih so bili ponudniki NPS po prepovedi mefedrona. Ti ponudniki so 3-MMC predstavili kot jasn nadomestek prepovedanega mefedrona. Gotovo pa se del odgovora skriva tudi v povpraševanju po sintetičnih katinonih in popularnosti specifičnih učinkov 3-MMC v Sloveniji in priljubljenosti med mlajšimi uporabniki (pod 20 let), ki so jim vseč razmeroma lahka administracija, socialni aspekti skupinske uporabe, povečana komunikativnost, ... Glede na veliko količino različnih NPS, ki so prišle na

trg po prepovedi mefedrona in se niso prijele med uporabniki, se zdi, da ima 3-MMC ne glede na legalni status zdaj trdno mesto med stimulantnimi drogami v državi.

Ena izmed pomembnih ugotovitev raziskave je, da so vse nove droge, ki jih je poizkusilo največ anketirancev v vzorcu (3-MMC, metilon, 4-MEC, pentedron) stimulansi, ki so podobni specifičnim učinkom mefedrona (4-MMC). Možna razlaga popularnosti specifične skupine sintetičnih katinonov oziroma stimulansov v Sloveniji je, da je mefedron tako v EU kot pri nas pustil razmeroma močan pečat pri uporabnikih, ki iščejo podobne učinke v novih NPS. Na drugi strani pa gre tudi za ustvarjanje ponudbe oziroma razvoj in proizvodnjo novih NPS, ki so podobne učinku mefedrona, saj jih je na določenih tržiščih lahko prodati. Rezultati so pokazali prisotnost in popularnost 3-MMC v Sloveniji in uporabo v starostni skupini pod 20 let.

Uporaba NPS (mefedrona, 3-MMC ipd.) je lahko – podobno kot pri drugih stimulantnih drogah (npr. kokainu) – povezana s psihološko odvisnostjo (Winstock idr., 2011; Watterson idr., 2012; Wood in Dargan, 2013). Rezultati obeh naših raziskav potrjujejo prisotnost elementov psihološke odvisnosti tako pri 4-MMC kot pri 3-MMC. Uporaba „binge“ je pri mefedronu in njegovih analogih pogosto prisotna (Banks, Worst, Rusyniak in Sprague, 2014; Katz idr., 2014), naši rezultati potrjujejo, da je polovica uporabnikov 3-MMC v vzorcu uporabljala pol grama v enem večeru, nekaj več kot četrtnina pa jih uporablja več kot 1,5 g. Več kot 24 ur neprekinjeno je NPS uporabljalo 43,6 % anketirancev (pri raziskavi o mefedronu 36,9 %).

Ugotovite glede ocene tveganja uporabe NPS so podobne ugotovitvam raziskave s severne Irske (McElrath in O'Neill, 2011), kjer se je izkazalo, da uporabniki ne zaznavajo substance kot varne samo zato, ker ni prepovedana. V študiji smo preverjali oceno tveganj novih (3-MMC, metilon, 4FA) in starih drog (MDMA, amfetamini, kokain), anketiranci pa so večje tveganje v primerjavi s starimi ob uporabi pripisovali novim (čeprav v času raziskave že prepovedanim) drogam. Pomembne razlike glede ocene tveganja med starostnimi skupinami v vzorcu so se pokazale samo pri oceni tveganja uporabe 3-MMC, kjer so mlajši uporabniki pripisovali uporabi te NPS večje tveganje kot starejši (T-test; $p < 0.05$).

V zadnjem desetletju smo bili priča fenomenu NPS, ki glede na podatke različnih institucij (npr. EMCDDA) ne kaže upada, ampak celo pospešitev vstopa novih NPS na trg s prepovedanimi in (še) dovoljenimi drogami. Zakonodaje posameznih držav lahko le z zamudo reagirajo na razširjenost določene NPS in dinamika trga je pokazala, da so proizvajalci NPS zelo dobro pripravljeni na morebitno zakonsko prepoved, saj vedno znova uspejo z novo različico podobne spojine.

Pri načrtovanju storitev in pomoči za uporabnike NPS moramo biti pozorni na veliko razpršenost uporabniških skupin. V Sloveniji se glede na poročila uporabnikov 3-MMC uporablja tako v nočnem življenju kot na odprtih javnih prostorih in t. i. chemsex partijih. Zaradi nizke cene in dostopnosti ga uporabljajo srednješolci na zabavah in na odprtih javnih prostorih (prostori, kjer zvečer popivajo mladi). Zaradi podobnih razlogov se uporablja kot zamenjava za stare stimulanse v nočnem življenju. V zadnjem času se je uporaba NPS po poročanju društva Stigma pojavila tudi med injicirajočimi uporabniki, ki injicirajo predvsem 3-MMC, ki je glede na ugotovitve raziskave v Sloveniji najbolj priljubljen. Injicirajoči uporabniki drog uporabljajo 3-MMC, ker ga na testih za preverjanje uporabe v programih pomoči ne morejo zaznati. Uporaba teh substanc se je razširila tudi v druge posebne populacije, ki glede tveganj zagotovo potrebujejo posebno pozornost in prilagoditev pristopov pomoči.

V skupnosti LGBT se uporablja na omenjenih zabavah, ker v kombinaciji z GBL (kombinacija GBL/3-MMC in GBL/metilona) znižuje inhibicije in nekaterim omogoča lažjo vključitev na takšne zabave, hkrati pa močno poveča užitek in senzualnost pri spolnem odnosu. Pri načrtovanju odzivov zmanjševanja škode je pomembno upoštevati nezaščitene in neželene spolne odnose (kar so pokazali tudi rezultati raziskave). Pri načrtovanju intervencij bo potrebno sodelovanje različnih organizacij z različnih področij. Povezati se bodo morale organizacije, ki delujejo na področju nočnega življenja, injicirajočih uporabnikov drog, HIV/HEP in LGBT in ponuditi storitve informiranja, terenskega dela in svetovanja/terapije. Rezultati raziskave so pokazali, da so uporabniki razmeroma dobro seznanjeni s priporočili za zmanjševanje škode na področju NPS, saj jih skoraj tri četrtine začenja z nižjimi odmerki, kar zniža tveganje za pojav alergijske reakcije.

Uporabniki se informirajo o substancah in se izogibajo nevarnim kombinacijam NPS, 20 % pa jih uporablja tudi miligramsko tehniko ali kapalko. To so tudi glavni načini, kako lahko pri uporabnikih z informiranjem pred uporabo in testiranjem ter pravilnim odmerjanjem znižujemo tveganja ob uporabi.

Pri načrtovanju sistematičnega odziva na pojav NPS v Sloveniji ne gre za uvajanje specializiranih novih programov, ampak za posodabljanje obstoječih programov in povezovanje različnih organizacij iz javnega in neprofitnega sektorja v oblikovanju ustreznih in hitrih odzivov na različna tveganja, povezana z uporabo NPS, in na potrebe uporabnikov. Poleg programov zmanjševanja škode mora učinkovito delovati tudi sistem za zgodnje opozarjanje na pojav novih psihoaktivnih snovi in sistem za hitro testiranje potencialno nevarnih snovi, ki nudita pravočasne povratne informacije uporabnikom.

LITERATURA

- Banks, M. L., Worst, T. J., Rusyniak, D. E. in Sprague, J. E. (2014). Synthetic Cathinones („Bath Salts“). *Journal of Emergency Medicine*, 46, str. 632–642.
- Baumann, M. H., Ayestas, M. A., Partilla, J. S., Sink, J. R., Shulgin, A. T., Daley, P. F., idr. (2012). The Designer Methcathinone Analogs, Mephedrone and Methylone, are Substrates for Monoamine Transporters in Brain Tissue. *Neuropsychopharmacology*, 37, str. 1192–1203.
- Baumann, M. H., Clark, R. D., Woolverton, W. L., Wee, S., Blough, B. E. in Rothman, R. B. (2011). In Vivo Effects of Amphetamine Analogs Reveal Evidence for Serotonergic Inhibition of Mesolimbic Dopamine Transmission in the Rat. *Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics*, 337, str. 218–225.
- Baumann, M. H., Partilla, J. S. in Lehner, K. R. (2013). Psychoactive „bath salts“: Not so soothing. *European Journal of Pharmacology*, 698, str. 1–5.
- Baumann, M. H., Partilla, J. S., Lehner, K. R., Thorndike, E. B., Hoffman, A. F., Holy, M., idr. (2013). Powerful Cocaine-Like Actions of 3,4-Methylenedioxypyrovalerone (MDPV), a Principal

- Constituent of Psychoactive „Bath Salts“ Products. *Neuropsychopharmacology*, 38, str. 552–562.
- Bourne, A., Reid, D., Hickson, F., Rueda, S.T. in Weatherburn, P. (2014). The Chemsex Study: drug use in sexual settings among gay and bisexual men in Lambreth, Southwark & Lewisham. London: Sigma Research.
- Brenneisen, R., Fisch, H.U., Koelbing, U., Geissbüsler, S. in Kalix, P. (1990). Amphetamine-like effects in humans of the khat alkaloid cathinone, *British Journal of Clinical Pharmacology*, 30, str. 825–828.
- Coppola, M. in Mondola, R. (2012). 3,4-Methylenedioxypyrovalerone (MDPV): Chemistry, pharmacology and toxicology of a new designer drug of abuse marketed online. *Toxicology Letters*, 208, str. 12–15.
- Dargan, P., Albert, S. in Wood, D. (2010). Mephedrone use and associated adverse effects in school and college/university students before the UK legislation change. *QJM*, 103, str. 875–879.
- Dargan, P. in Wood, D. (2013). Mephedrone. V P. Dargan in D. Wood (ur.), *Novel psychoactive substances: classification, pharmacology and toxicology* (str. 211–231). Waltham, MA: Academic Press.
- Dick, D. in Torrance, C. (2010), „MixMag Drugs Survey“. *MixMag*, 2010, str. 44–53.
- Drev, A., Štokelj, R. in Krek, M. (2011). *Nacionalno poročilo o stanju na področju drog 2011* (Raziskovalno poročilo). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Drugscope (2014) *Business as usual? A status report on new psychoactive substances (NPS) and “club drugs” in the UK*. <http://www.drugscope.org.uk/Resources/Drugscope/Documents/PDF/Policy/BusinessAsUsual.pdf>
- Dybdal-Hargreaves, N. F., Holder, N. D., Ottoson, P. E., Sweeney, M. D. in Williams, T. (2013). Mephedrone: Public health risk, mechanisms of action, and behavioral effects. *European Journal of Pharmacology*, 714, str. 32–40.
- EMCDDA - European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2011). *Report on the risk assessment of mephedrone in the framework of the Council Decision on new psychoactive substances*

- (2011). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
http://www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_116646_EN_TDAK11001ENC_WEB-OPTIMISED%20FILE.pdf
- EMCDDA - European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
 (2015). *New psychoactive substances in Europe. An update from the EU Early Warning System (March 2015)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Pridobljeno 1. 4. 2015 s svetovnega spleta: http://www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_235958_EN_TD0415135ENN.pdf
- German, C. L., Hoonakker, A. H., Fleckenstein, A. E. in Hanson, G. R.
 (2014). Mephedrone alters basal ganglia and limbic neurotensin systems. *Journal of Neurochemistry*, 130, str. 402–407.
- Hadlock, G. C., Webb, K. M., McFadden, L. M., Chu, P. W., Ellis, J. D., Allen, S. C., idr. (2011). 4-Methylmethcathinone (Mephedrone): Neuropharmacological Effects of a Designer Stimulant of Abuse. *The Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics*, 339, str. 530–536.
- Hondebrink, L., Nugteren-van Lonkhuyzen, J. J., Van Der Gouwe, D., & Brunt, T. (2015). Monitoring new psychoactive substances (NPS) in The Netherlands: Data from the drug market and the Poisons Information Centre. *Drug and Alcohol Dependence*, 147, str. 109–115.
- Katz, D. P., Bhattacharya, D., Bhattacharya, S., Deruiter, J., Clark, C. R., Suppiramaniam, V., idr. (2014). Synthetic cathinones: “A khat and mouse game”. *Toxicology Letters*, 229, str. 349–356.
- McElrath, K. in O’Neill, C. (2011). Experiences with mephedrone pre- and post-legislative controls: Perceptions of safety and sources of supply. *International Journal of Drug Policy*, 22, str. 120–127.
- Measham, F., Moore, K. in Østergaard, J. (2011a). Mephedrone, Bubble and unidentified white powders: the contested identities of synthetic legal highs. *Drugs and Alcohol Today* 11(3), str. 137–146.
- Measham, F., Moore, K. in Østergaard, J. (2011b). Emerging drug trends in Lancashire: Night time economy surveys: Phase one report. Lancaster: Lancaster University.

- Miotto, K., Striebel, J., Cho, A. K. in Wang, C. (2013). Clinical and pharmacological aspects of bath salt use: A review of the literature and case reports. *Drug & Alcohol Dependence*, 132, str. 1–12.
- Richards, J. R., Albertson, T. E., Derlet, R. W., Lange, R. A., Olson, K. R. in Horowitz, B. Z. (2015). Treatment of toxicity from amphetamines, related derivatives, and analogues: A systematic clinical review. *Drug & Alcohol Dependence*, v tisku. [http://www.drugandalcoholdependence.com/article/S0376-8716\(15\)00075-7](http://www.drugandalcoholdependence.com/article/S0376-8716(15)00075-7)
- Sande, M. in Purkart, B. (2011). Cocaine use in nightlife in Slovenia and Italy. V M. Sande (ur.), *Nightlife reconsidered* (str. 72–85). Trst: The Etnoblog Intercultural Association.
- Sande, M. (2007). Uporaba stimulantov amfetaminskega tipa in značilnosti obiskovanja prireditve elektronske glasbe v letu 2005. V M. Sande (ur.), *Na spidu 2* (str. 13–62). Ljubljana: Združenje DrogArt.
- Sarosi, P. (2014). *The not so Balanced Approach – Policy Responses to New Psychoactive Substances*. Hungarian Civil Liberties Union. http://www.mediafire.com/view/4o623u6kt3wnk2m/2013_Legalhighs_study_fixed.pdf
- Watterson, L. R., Hood, L., Sewalia, K., Tomek, S. E., Yahn, S., Johnson, C. T., idr. (2012). The Reinforcing and Rewarding Effects of Methylone, a Synthetic Cathinone Commonly Found in “Bath Salts”. *Journal of addiction research & therapy*, 9, str. 2.
- Winstock, A. R., Marsden, J. in Mitcheson, L. (2010). What should be done about mephedrone? *BMJ*, 340, str. 1650.
- Winstock, A. R., Mitcheson, L. R., Deluca, P., Davey, Z., Corazza, O. in Schifano, F. (2011). Mephedrone, new kid for the chop? *Addiction*, 106, str. 154–161.
- Wood, M. in Dargan, P. I. (2012). Mephedrone (4-methylmethcathinone): What is new in our understanding of its use and toxicity. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 39(2–3), str. 227–233.
- Zancajo, V., Brito, J., Carrasco, M. P., Bronze, M. R., Moreira, R., & Lopes, A. (2014). Analytical profiles of legal highs containing cathinones available in the area of Lisbon, Portugal. *Forensic Science International*, 244, str. 102–110.

Zawilska, J. B. in Wojcieszak, J. (2013). Designer cathinones—An emerging class of novel recreational drugs. *Forensic Science International*, 231, str. 42–53.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET JANUARJA 2015

STALIŠČA ŠTUDENTOV RAZREDNEGA POUKA DO VKLJUČEVANJA UČENCEV PRISELJENCEV V VZGOJNO- IZOBRAŽEVALNI PROCES

77

PRIMARY TEACHER EDUCATION STUDENTS'
OPINIONS ON THE INTEGRATION OF IMMIGRANT
PUPILS INTO THE EDUCATIONAL PROCESS

Sabina Krajnc, *uni. dipl. ped. in prof. zgod.*

Osnovna šola Litija, CKS 2, 1270 Litija

sabina.krajnc@pef.uni-lj.si

POVZETEK

Pričujoči članek obravnava stališča študentov razrednega pouka o načinih vključevanja iz drugih držav priseljenih učencev v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem in o možnosti ohranjanja njihovega maternega jezika ter kulture v šoli. Izpostavljeni so dejavniki, ki pomembno vplivajo na vključevanje omenjenih učencev v vzgojno-izobraževalni proces, in programski modeli vključevanja teh učencev v šole. Članek povzema rezultate raziskave, katere namen je bil ugotoviti, kakšna so stališča študentov razrednega pouka Pedagoške fakultete v Ljubljani o možnostih vključevanja iz drugih držav priseljenih učencev v osnovno šolo in o možnostih ohranjanja njihove primarne kulture ter materinega jezika znotraj šole. Izsledki raziskave kažejo, da imajo bodoči učitelji v večini pozitivna stališča glede načinov vključevanja učencev priseljencev v šolo, ki jih navaja strokovna literatura ter podpirajo ohranjanje njihove kulture in jezika znotraj šole, vendar pa

so si pri posameznih predlogih in načinih vključevanja njihova stališča tudi nasprotujoča. Kot dopolnilo k raziskavi so v članku predstavljena še mnenja priseljenih učencev o ohranjanju in vključevanju njihove kulture in maternega jezika v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem.

KLJUČNE BESEDE: *učenci priseljenci, stališča, študenti razrednega pouka, modeli in politike vključevanja, segregacija*

ABSTRACT

The present article discusses the opinions of students enrolled in the Primary Teacher Education programme at the Faculty of Education concerning the integration of immigrant pupils into the Slovenian educational system and the possibility of preserving their mother tongue and culture in the new schools. The article presents the main factors that have the most significant impact on the integration of these pupils into the educational process and the different models of integration. It also summarizes the results of a broader survey to determine Primary Teacher Education programme students' opinions regarding the possibilities of integrating immigrant pupils in primary schools and of preserving their culture and mother tongue in schools. The survey showed that the majority of future teachers have a positive opinion on the methods of integration presented in professional literature and favour the preservation of foreign students' cultures and native languages in school. However, with regard to specific proposals concerning integration, their opinions begin to diverge. The results of the survey are complemented by the views of immigrant pupils regarding the preservation and inclusion of their native languages and cultures in the Slovenian educational system.

KEY WORDS: *immigrant pupils, opinions, students enrolled in the Primary Teacher Education programme, models and policies of integration, segregation*

UVOD

V zadnjih desetletjih šole v večini evropskih držav postajajo vse bolj kulturno in jezikovno raznolike. V slovenski izobraževalni sistem se vključuje vse več otrok priseljencev, ki prihajajo iz drugih kulturno-jezikovnih okolij. Glede na to, da je velika verjetnost, da se bodo študentje pedagoških smeri pri svojem bodočem delu srečevali z učenci priseljenci, jih je potrebno že med študijem pripraviti na delo v kulturno heterogenih razredih. Šole namreč pogosto pomenijo prvo kontaktno točko za na novo priseljene učence, zato imajo učitelji pomembno vlogo pri njihovi vključitvi v družbo. Za učitelje je pomembno, da so občutljivi na kulturne in jezikovne razlike učencev priseljencev ter življenje družin in skupnosti, ki ji ti učenci pripadajo. Poleg izraza učenci priseljenci v članku z enakim namenom izmenično uporabljamo izraz učenci tujci, ki ga lahko zasledimo v strokovni literaturi, kot so Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah (2009), Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli (2013), Zakon o tujcih (2009) itd.

KDO SO UČENCI PRISELJENCI?

V Slovenijo prihaja vse več otrok priseljencev. Analiza stanja na področju vključevanja učencev s priseljskim ozadjem v sistem vzgoje in izobraževanja v RS, ki je bila objavljena leta 2009, navaja 5,70 % kot skupno oceno deleža učencev s priseljskim ozadjem v naših osnovnih šolah (Analiza stanja, 2009, str. 6). Pri opredelitvi učencev priseljencev izhajamo iz opredelitve programa PISA, ki opredeli otroke priseljence kot otroke s priseljskim ozadjem, ki so kakorkoli povezani s selitvami v drugo državo. Pri tem gre lahko za otroke, katerih starši in otroci sami niso rojeni v državi gostiteljici, kar označuje izraz prva generacija priseljencev. O t. i. drugi generaciji priseljencev govorimo, ko gre za otroke, ki so bili rojeni v državi gostiteljici, njihovi starši pa so bili rojeni v tujini. Vsi ostali otroci, rojeni v državi gostiteljici, ki imajo vsaj enega od staršev, ki je bil rojen v omenjeni državi, so opredeljeni kot avtohtoni oz. domači otroci (How are school sistem, 2011, str. 1).

KAKO VKLJUČEVATI UČENCE PRISELJENCE V ŠOLE?

Z vprašanjem, katere politike ali pristopi spodbujajo oz. pozitivno vplivajo na izobraževalne dosežke otrok iz drugih kulturno-jezikovnih okolij, so se ukvarjale različne raziskave tujih avtorjev (Entorf in Minoiu, 2005; Glenn, 1996; Heckmann, 2008; OECD, 2006; Schneeweis, 2006, vsi v Ngo, 2004), vendar enotnih zaključkov, ki bi veljali za vse države in okoliščine, ni (Ngo, 2004). Pomembno je, kako se posamezni ukrepi izvršujejo na ravni šol, kako si prizadevajo za oblikovanje šolskega in razrednega okolja in tudi vzpostavitev odnosov med šolo in starši otrok priseljencev. Učenci priseljenci so za šole lahko zelo pomemben vir znanja in izkušenj, kar je potrebno izkoristiti za izboljšanje izobraževanja vseh učencev v javnih šolah ter učencem priseljencem na ta način omogočiti lažji vstop oz. vključitev v šolo. Z vpeljevanjem in spoznavanjem kulture, jezika, običajev, vrednot in lastnosti, ki jih ti učenci prinašajo s seboj, namreč vsi učenci pridobivajo medkulturne izkušnje in znanja o drugih narodih, ki jih v sprejemanju drugih kultur le bogatijo (Stufft in Brogadir, 2010). Vse države članice OECD tudi priznavajo pomen zagotavljanja jezikovne podpore in vključevanja medkulturnih pristopov v vsebine posameznega predmeta in učnih strategij. Vendar obstajajo velike razlike v stopnji prilagajanja pouka in dela na šoli potrebam učencev priseljencev (Nusche, 2009). Razlogi so finančne ovire, pomanjkanje sredstev in gradiva, kadrovske omejitve, prenatrpani razredi, socialne in rasne napetosti ter nefleksibilen kurikulum (Stufft in Brogadir, 2010). Kot drugo pa se pojavlja vprašanje učenja maternega jezika učencev priseljencev. Čeprav ni jasno dokazano, da je obvladovanje maternega jezika absolutni pogoj za sporazumevanje v drugem jeziku, nekatere države podpirajo učenje maternega jezika vseh učencev, tudi priseljencev. Driessen (2007, v Nusche, 2009) navaja, da mora biti vrednotenje maternega jezika učencev priseljencev bistvena sestavina medkulturnega izobraževanja, ki zagotavlja, da otroci priseljencev čutijo, da je njihovo kulturno in jezikovno ozadje cenjeno toliko kot od njihovih sovrstnikov domačinov. Učenje maternega jezika je pomemben korak k povezovanju, saj otrokom pomaga premostiti razkorak med njihovim domom in šolo. Sunčica Macura problematizira večvrednost večinske družbe

na primeru izobraževalnih institucij, ki se izraža v etnocentričnem značaju večinskih šol, ki sprejmejo vrednote in pripadnost večinski družbi kot osnovni pogoj za doseganje učnih uspehov. Po Claverii in Alonsu (2003, v Macura-Milovanović, 2010) so obstoječa šolska kultura, njene vrednote, šolski koledar in učni načrti prilagojeni potrebam pripadnikov večinske družbe. Mnogo raziskav potrjuje, da se ta pristop jasno izraža pri šolskem delu, in sicer skozi zmanjšana pričakovanja učiteljev glede učnih zmožnosti, v sklopu katerega omenjena avtorja ostro napadata neprilagojenost izobraževalnih sistemov manjšinskim otrokom. Evropske šole so po njunem mnenju zasnovane tako, da izobražujejo homogene skupine učencev po izobraževalnem sistemu, zasnovanem na zahodni belski kulturi. Narodne skupnosti, ki se razlikujejo od večinske družbe, pa so prisiljene, da se prilagodijo ali zaradi učne neuspešnosti odstopijo od nadaljnjega šolanja (Macura-Milovanović, 2010). Pri vključevanju otrok priseljencev v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem se je izkazalo, da ti otroci težje sledijo življenju in delu v šoli oziroma se slabše vključujejo v širše socialno okolje, na kar vplivajo številni dejavniki. Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji iz leta 2007 kot prvi dejavnik izpostavlja pomanjkanje zakonske podlage, s katero bi lahko zagotovili sredstva za podporne mehanizme, ki omogočajo integracijo otrok. Preskromno znanje in spretnosti pedagoških delavcev za spodbujanje medkulturne komunikacije med starši slovenskih otrok in starši tujci ter neizdelane strategije za integracijo otrok migrantov v slovensko kulturno okolje ob hkratnem upoštevanju in ohranjanju njihovega jezika in kulture porekla so dejavniki, ki ob pomanjkanjem finančnih sredstev še dodatno otežujejo vključevanje učencev priseljencev v vzgojno-izobraževalni sistem. Tem dejavnikom se pridružuje neustrezno vrednotenje pomena ohranjanja jezika in kulture otrok migrantov in neenako vrednotenje le-teh v primerjavi z jezikom in kulturo slovenskega okolja. Strategije kot dejavnik slabše vključenosti učencev priseljencev v šolsko okolje izpostavljajo tudi nerazdelane normativne in strokovne podlage za prilagoditve na ravni programa, kot so cilji in standardi znanja ter neoblikovana navodila in usposabljanja za delo celotnega učiteljskega zbora z otroki priseljenci (Strategije vključevanja, 2007).

PRIMERJAVA PROGRAMSKIH MODELOV VKLJUČEVANJA UČENCEV PRISELJENCEV V ŠOLE V NEKATERIH EVROPSKIH DRŽAVAH

V Evropi se načini vključevanja otrok priseljencev v redni izobraževalni proces razlikujejo od države do države, lahko pa tudi med šolami znotraj države (Bešter, 2009). Ukrepi za izboljšanje jezikovnega znanja učencev priseljencev so prednostna naloga izobraževalnih politik med državami OECD (OECD, 2006, v Nusche, 2009), vendar se države zelo razlikujejo v metodah in programih za doseg tega cilja. Večina držav stremi k zgodnjemu začetku pri učenju jezikov učencev priseljencev, ker le-to izboljša pripravljenost za šolo (Knapp, 2006, v Nusche, 2009). Pri tem pa je zelo pomembno začetno učenje jezika za na novo vpisane učence, ki se preselijo iz druge države. Večina držav nudi učencem priseljencem pomoč v obliki posebnih ukrepov, ki so usmerjeni zlasti v učenje jezika sprejemne družbe, v katerem poteka izobraževanje, npr. dodatnih ur učenja jezika (Bešter, 2009). Tudi v Sloveniji poteka integracija otrok migrantov v vzgojno-izobraževalni sistem predvsem v obliki dodatnega pouka slovenščine, ki se praviloma odobri do največ ene ure na teden. Število ur, namenjenih poučevanju slovenščine kot drugega jezika, se izvaja v obsegu največ 35 ur letno, ki v večini primerov ni zadostno (Strategije vključevanja, 2007). Države, kot sta Češka in Finska, imajo na šolah zaposlenega učitelja oz. strokovnega delavca, ki je zadolžen za koordinacijo in natančno spremljanje vzgojno-izobraževalnega dela za učence priseljence na šoli. Nekatere šole na Finskem učencu tujcu omogočajo dopolnilni pouk iz različnih predmetov, ki poteka v njegovem maternem jeziku, do katerega je upravičen prva 4 leta šolanja. Tako na šolah po potrebi zaposlijo učitelja asistenta, ki mora poznati materni jezik učenca priseljenca in mu tako pomaga pri začetnem šolanju in vključevanju (Bešter, 2009). Nekatere države organizirajo posebne programe za sprejem učencev priseljencev iz drugih držav v sistem obveznega izobraževanja, in sicer jih vključijo v t. i. pripravljalne razrede, kjer so deležni osnovnih jezikovnih spretnosti, na podlagi katerih se nato lažje vključijo v redno OŠ (OECD, 2006, v Nusche, 2009). Model vključevanja oz. izključevanja imigrantskih otrok, ki njihovo začetno izobraževanje organizira v posebnih pripravljalnih skupinah, v katerem so otroci priseljencev, je poznan v nekaterih šolah

v Grčiji, na Finskem in Nemčiji. Učenci priseljenci so pri večini predmetov z namenom intenzivnega učenja uradnega učnega jezika razvrščeni v posebne skupine. Pri predmetih, kot so likovna, glasbena in športna vzgoja, pa so združeni s preostalimi učenci domačini. Knapp (2006, v Nusche, 2009) navaja, da so pripravljalni razredi lahko pozitivna stvar za učence priseljence, vendar le-ti ne smejo biti časovno preobsežni. Ločevanje učencev priseljencev iz rednega izobraževanja naj bo kratko in prehodne narave. Prevladujoče mnenje strokovnjakov pa se danes nagiba v smer, da segregacija priseljenjskih otrok v posebnih razredih ali celo v posebnih šolah ni ustrezna rešitev (Heckmann, 2008, str. 49, v Bešter, 2009). Vse oblike šolske segregacije namreč oslabijo zmožnost izobraževanja, da bi doseglo enega svojih glavnih ciljev, ki je doseganje socialne vključenosti, prijateljstva in socialnih vezi med učenci priseljenci in njihovimi vrstniki domačini (Bešter, 2009). Raziskave kažejo, da segregacija imigrantskih otrok v posebnih razredih ali celo šolah negativno vpliva na njihove šolske dosežke. Imigrantski otroci so manj uspešni v razredih z veliko koncentracijo imigrantskih vrstnikov kot v razredih z mešano strukturo imigrantske in neimigrantske populacije (Heckmann, 2008 v Bešter, 2009). Tudi študije iz držav, kot sta Nizozemska in Švedska, opozarjajo, da lahko visoka koncentracija priseljenjskih učencev v šolah negativno vpliva na uspešnost vseh učencev, tako domačinov kot priseljencev (Karsten idr, 2006; Nordin, 2006; Szulkin in Jonsson, 2007, vsi v Nusche, 2009). Koncentracija učencev priseljencev v šolah pa pogosto odraža stanovanjske vzorce, ker se družine priseljencev zaradi nižjih socialno-ekonomskih razmer selijo v območja, kjer so cene nepremičnin in najemnin nižje. Tradicionalni model šolskih okrožij, kjer so šolam dodeljeni učenci v soseski, pa to koncentracijo učencev priseljencev omogoča (Field idr., 2007, v Nusche, 2009). Nekatere države OECD tako namenjajo dodatna finančna sredstva šolam, ki imajo večjo populacijo priseljenjskih učencev. Omenjeni učenci se pogosto soočajo z večplastnimi težavami, ki so na eni strani povezane z njihovim kulturno-jezikovnim ter na drugi strani z njihovim relativno nizkim socialno-ekonomskim statusom. Sredstva za razvoj narodnostno in kulturno raznolikih šol (na primer v Švici) namenjajo za poučevanje jezikov, nakup materialov, priročnikov, za razvoj inkluzivnih in nediskriminatornih šolskih običajev, za zagotavljanje strokovne podpore v obliki sodelovanja učiteljev in šol ter

sodelovanja med šolami in lokalno upravo (Gomolla, 2006, v Nusche, 2009). Na splošno velja, da so izobraževalne izkušnje tem boljše, čim bolj šolske politike nasprotujejo vsem oblikam dejanske segregacije priseljenih učencev. Takšno stališče zavzema tudi Evropska komisija v Zeleni knjigi (Bešter, 2009). Field idr. (2007, v Nusche, 2009), ki so opravili raziskavo na Norveškem, kjer poznajo obliko pripravljanih razredov, navajajo, da nekateri učenci priseljenci nikoli ne zapustijo teh pripravljanih oddelkov, ker se po mnenju učiteljev niso sposobni vključiti v redne razrede tudi po dveh letih obiskovanja t. i. pripravljalic. S tega vidika avtor problematizira zagotavljanje dodatnih finančnih sredstev za takšne ločene razrede, ki lahko spodbujajo šole, da obdržijo učence priseljence v teh razredih predolgo časa (Field idr., 2007, v Nusche, 2009).

Pri izbiri modela za učence priseljence je potrebno upoštevati več dejavnikov. Kot prvo je pomembno število vseh učencev, ki prihajajo iz drugih kulturno-jezikovnih okolij v šolskem okolišu. Šole morajo upoštevati socialno-ekonomske razmere učencev in njihovo kulturno ter versko pripadnost. Pomemben del so učitelji, ki so bistveni del programskih modelov, ki morajo imeti razumevanje do učenčevih družinskih, socialnih, gospodarskih in kulturnih vprašanj, ki se nanašajo na njihovo matično državo. Pri izbiri modela je potrebno zagotoviti pedagoško osebje, ki je usposobljeno za delo z učenci iz drugega jezikovnega okolja. Pri tem so seveda pomembne finančne zmožnosti šole: ali le-te dopuščajo nakup materialnih virov, didaktičnih sredstev in ostalega gradiva za učinkovito poučevanje in delo na šoli? Drug pomemben vir so dvojezični in etnično različni člani šolske skupnosti, ki so lahko v pomoč pri načrtovanju programov za priseljence in lahko služijo kot dragocena povezava med šolo in domom priseljenih učencev ter tako posredno pomagajo premostiti velike spremembe za priseljene učence (Stufft in Brogadir 2010, str. 565).

ALI UČITELJEVA PREPRIČANJA IN STALIŠČA VPLIVAJO NA DELO Z UČENCI PRISELJENCI?

Rezultati raziskav (Queensland School reform, 2001, v Smrtnik Vitulič in Lesar, 2010) kažejo, da se stališča učiteljev pomembno povezujejo

s kakovostjo njihovega pedagoškega dela. Stališča učiteljev namreč pomembno vplivajo na to, kako načrtujejo, organizirajo in izvajajo pouk ter kako se odzivajo na svoje učence (Staub in Stern, 2002; Stipek, Givvin, Salmon in MacGyvers, 2001, vsi v Hachfeld idr., 2011). Zato je iskanje načinov za dostop do informacij glede prepričanj in stališč učiteljev – tudi o kulturni raznolikosti v šolah – pomemben del raziskovanja in predpogoj za vzpostavljanje mehanizmov, študijskih programov in dodatnih izobraževanj za učitelje, ki bi pripomoglo k „preoblikovanju morebitnih negativnih stališč učiteljev do učencev priseljencev“, še posebno v šolah, v katere so vključeni učenci iz kulturno raznolikih okolji (Harrington in Hathaway, 1995, str. 275, v Hachfeld idr., 2011). Pri tem je potrebno omeniti razlike dveh ločenih prepričanj, in sicer multikulturno oz. večkulturno prepričanje ter enakopravno oz. egalitarno prepričanje posameznikov do drugih narodov. Rezultati socialno-psiholoških raziskav kažejo, da imata obravnavani prepričanja različne posledice za medskupinsko sodelovanje in da jih je potrebno ločiti. Kot prvo je pomembno izpostaviti, da se tako večkulturna kot egalitarna prepričanja odražajo v pozitivnem odnosu do priseljevanja, vendar se zagovorniki večkulturnosti in zagovorniki egalitarizma razlikujejo v tem, kako doživljajo, razlagajo in se odzivajo na raznolikost v razredu. Posamezniki z večkulturnim prepričanjem priznavajo, da imajo ljudje iz različnih družbeno-kulturnih okoljih legitimno pravico do različnih pogledov in prepričanj, česar kot družba ne smemo prezreti. Zagovorniki večkulturnosti menijo, da je potrebno medkulturne razlike izpostaviti, jih spoznavati in s tem bogatiti življenje vseh članov družbe (Park in Judd, 2005, v Hachfeld idr., 2011). Učitelj z multikulturnim prepričanjem bo tako vključeval različne kulture učencev v vsakdanjo šolsko prakso tako pri načrtovanju pouka, izbiri materialov in interakcij z učenci v razredu (Hachfeld idr., 2011). Na drugi strani pa so posamezniki z enakopravnimi prepričaji, ki pa poudarjajo pomen obravnave vseh ljudi enako. To za učitelje pomeni iskanje podobnosti in skupnih točk med učenci iz različnih narodnih in kulturnih okolij ne glede na njihovo etnično ali kulturno ozadje (Markus, Steele, in Steele, 2002; Richeson in Nussbaum, 2004; Wolsko, Park, in Judd, 2002, vsi v Hachfeld idr., 2011). V okviru izobraževanja tako učitelji z izrazito egalitarnimi prepričaji pogosto trdijo, da je kategorizacija na podlagi narodnosti ali kulture eden izmed virov diskriminacije, in

zagovarjajo skupni učni načrt ter kulturnemu ozadju učencev v razredu pri načrtovanju pouka namenjajo manjšo pozornost. Pri preiskovanju večkulturnih in egalitarnih prepričanj učiteljev so Hachfeld in drugi leta 2011 prišli do zaključkov, da kulturna prepričanja učiteljev neposredno vplivajo na njihove učne prakse in sprejemanje priseljenih učencev v razredu. Pri tej distinkciji med večkulturnim in egalitarnim pristopom, ki so jo izpostavili Hachfeld in drugi, se mi poraja vprašanje, katero prepričanje prevladuje med slovenskimi učitelji in katero od omenjenih prepričanj je v naših šolah zaželeno ter zastopano v večji intenziteti. Glede na to, da imajo kulturna prepričanja neposreden vpliv na učno prakso učitelja, je to vprašanje v prihodnje vredno podrobnejšega raziskovanja glede prednosti in slabosti obeh omenjenih prepričanj. Predvsem pa je o večkulturnem in egalitarnem prepričanju smiselno diskutirati s študenti, bodočimi učitelji, ki se preko teh razlik lahko zavedajo pomena in vpliva svojih prepričanj v odnosu in delu z učenci priseljenci, da spoznajo, kakšne so posledice za učence priseljence, katerih učitelji „zastopajo“ eno od omenjenih prepričanj.

ALI LAHKO SPREMINJAMO STALIŠČA PRI BODOČIH UČITELJIH GLEDE VKLJUČEVANJA UČENCEV PRISELJENCEV?

Stališča so socialno pridobljene strukture, za katere nimamo nobenih bioloških preddispozicij. Oblikujemo in spreminjamo jih celo življenje skupaj s sprejemanjem socialnega znanja, izkušenj in norm iz okolja. Glede na to, da o stališčih govorimo kot o relativno trajni kognitivni oz. osebnostni strukturi, na oblikovanje in spreminjanje le-teh pomembno vplivajo dejavniki skupinske pripadnosti primarni in referenčni skupini, kot so družinska, socialna in prijateljska omrežja. Do spremembe stališč običajno privedejo razlike med kognitivnimi komponentami stališč, kot so znanja, izkušnje, informacije, in čustvenimi komponentami stališč, ki pomenijo pozitivna ali negativna občutja do posameznih stvari. Vzrok teh sprememb so lahko nove informacije in znanja, ki jih dobimo v izobraževalnih institucijah ali preko medijev, ter dogodki, ki delujejo kot poziv na naša čustva. Za oblikovanje in spreminjanje stališč so zelo pomembne individualne osebnostne značilnosti in lastnosti, ki določajo človekovo samopodobo in odnos do samega sebe.

Pomemben izvor človekovih stališč so neposredne izkušnje, ki pomenijo najenostavnejšo obliko pridobivanja in spreminjanja stališč (Ule, 2009). Tudi reševanje težav, povezanih z vključevanjem otrok ranljivih skupin, kot so učenci priseljenci v redne osnovne šole, je povezano s stališči učiteljev do vključevanja le-teh v izobraževalni sistem. Pri preoblikovanju stališč, ki so pomembna za učiteljevo delo, je po mnenju Guskeya (2002, v Smrtnik Vitulič in Lesar, 2010) treba ponuditi dovolj neposrednih izkušenj, ki bi omogočale spremembe v posameznikovih zaznavah, stališčih in aktivnostih. Zaradi tega je po mnenju Sunčice Macura nujno, da za študente pedagoških ved ustvarjamo okoliščine za učenje, ki jim omogočajo stopiti v izmenjavo s pripadniki drugih skupnosti. Bodoči učitelji se o interkulturalizmu namreč ne morejo učiti samo iz knjig ali o tem poslušati na predavanjih, temveč morajo interkulturalizem doživeti in ga izkusiti (Macura-Milovanović, 2010). Del tega omogoča tudi pedagoška praksa, ki jo študentje razrednega pouka opravljajo v vseh letih svojega študija.

RAZISKOVALNI PROBLEM

Namen raziskave, ki sem jo opravila med študenti razrednega pouka Pedagoške fakultete v Ljubljani, je ugotoviti, kakšna so njihova stališča glede načinov vključevanja učencev priseljencev v osnovno šolo in glede možnosti vključevanja in ohranjanja kulture ter jezika učencev priseljencev znotraj šole. Preko intervjujev z učenci priseljenci, ki slovensko osnovno šolo obiskujejo že tretje leto, sem želela na majhnem vzorcu dobiti vpogled, kakšna so stališča učencev priseljencev glede možnosti vključevanja v vzgojno-izobraževalni proces ter ohranjanja njihovega jezika in kulture znotraj šole, v katero so vključeni sedaj.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

S pomočjo odgovorov študentov razrednega pouka želimo odgovoriti na naslednja zastavljena raziskovalna vprašanja:

1. Kako študentje razrednega pouka ocenjujejo trditve o načinu vključevanja učencev priseljencev v izobraževalni sistem?

2. Kako študentje razrednega pouka ocenjujejo trditve glede možnosti učencev priseljencev do vključevanja in ohranjanja njihove kulture ter jezika znotraj šole?

Na isti raziskovalni vprašanji sem želela pridobiti odgovore tudi s strani učencev priseljencev, ker njihov pogled pomeni dragoceno informacijo za nadaljevanje raziskovalnega dela.

VZOREC IN OSNOVNA POPULACIJA

V vzorec sem zajela študente razrednega pouka, ki so bili v študijskem letu 2012/13 vpisani v 2. letnik (67 študentk) in 3. letnik (68 študentk) Pedagoške fakultete v Ljubljani. Vzorec (N=135) sestavljajo le pripadnice ženskega spola, zato pri nadaljnji interpretaciji uporabljam ženski spol. Vzorec sem obravnavala kot priložnostni. Podatke sem posplošila na hipotetično osnovno množico, ki jo predstavljajo vse študentke razrednega pouka Pedagoške fakultete v Ljubljani in so podobne študentkam v vzorcu. V raziskavi je sodelovalo tudi 8 učencev, ki so bili v letu 2012/2013 vključeni v osnovno šolo Litija in so bili rojeni v državah BiH, Kosovo, Makedonija in Albanija. Vsi učenci slovensko osnovno šolo obiskujejo tretje leto, in sicer sta dva učenca v času raziskave zaključevala 4. razred, štiri učenke 6. razred in dva učenca 8. razred OŠ.

OPIS INSTRUMENTA

Instrument zbiranja podatkov je anonimni vprašalnik za študentke razrednega pouka v obliki lestvice stališč, ki sem ga priložnostno sestavila za to raziskavo. Oblikovala sem trditve, ki se nanašajo na predstave o značilnostih učencev priseljencev, nalogah učitelja in staršev do učencev priseljencev ter načinu vključevanja učencev priseljencev v proces vzgoje in izobraževanja. Stališča študentk razrednega pouka sem ugotavljala tako, da so udeleženke raziskave na petstopenjski lestvici označile stopnjo strinjanja s posamezno trditvijo. Kot dopolnilo raziskave sem izvedla pol-strukturirane intervjuje z učenci priseljenci. Učencem sem zastavila 7 vprašanj, ki se nanašajo na načine vključevanja učencev priseljencev v vzgojno-izobraževalni sistem in

možnost ohranjanja njihovega maternega jezika ter njihove kulture znotraj šole. Učence sem vprašala, ali menijo, da bi jim kot učencem, ki so se preselili iz druge države v Slovenijo, pomagalo, da bi prvo leto šolanja v Sloveniji imeli ob sebi prevajalca, ki bi razumel njihov materni jezik in bi jim med poukom pomagal razumeti vsebine in naloge, ki bi jih obravnaval učitelj v razredu. Drugo vprašanje je bilo, ali menijo, da bi jim kot učencem, ki so se preselili iz druge države v Slovenijo, pomagalo, da se ne bi takoj vključili v redno osnovno šolo, ampak da bi najprej eno leto obiskovali tečaj slovenščine, kjer bi se naučili jezika in bi zato lažje sledili pouku. Vprašala sem jih tudi, ali menijo, da bi jim kot učencem, ki so se priselili iz druge države v Slovenijo, pomagalo, da bi imeli šole, kamor bi hodili le učenci, ki so se priselili iz drugih držav in od katerih nihče ne bi znal slovenskega jezika. Zanimalo me je tudi, ali bi jim bilo všeč, da bi na šoli imeli projekte oz. kulturne prireditve, v katerih bi predstavljali državo in običaje države, v kateri so se rodili oz. so se rodili njihovi starši, ter ali bi jim bilo všeč, da bi se njihova šola v Sloveniji in učitelji povezali s šolo, ki so jo obiskovali pred prihodom v Slovenijo. Osvetliti sem želela tudi vprašanje, če bi jim bilo všeč, da bi jim učitelji dovolili, da bi svoje znanje povedali oz. razložili v svojem maternem jeziku, in ali bi jim bilo všeč, da bi se na osnovni šoli, ki jo obiskujejo sedaj, lahko vsi učenci učili tudi njihovega maternega jezika (npr. krožek, izbirni predmet).

OPIS POSTOPKA ZBIRANJA PODATKOV IN OBDELAVA PODATKOV

Zbiranje podatkov je potekalo v juniju 2013. Vprašalnike za študentke razrednega pouka Pedagoške fakultete v Ljubljani sem poslala preko spletne učilnice na osebne elektronske pošte študentk, ki so bile v letu 2012/13 redno vpisane v 2. in 3. letnik smeri razredni pouk. V celoti izpolnjenih in vrnjenih je bilo 135 vprašalnikov. Najprej sem izpolnjene vprašalnike (lestvice stališč) pregledala in uredila ter izračunala absolutne frekvence – število posameznih odgovorov na anketno vprašanje (f) – in strukturne odstotke. Pridobljene podatke sem predstavila v tabelah in grafikonih. Pol-strukturirane intervjuje z učenci OŠ sem opravila v obliki individualnih razgovorov, v katerih so učenci sodelovali prostovoljno z možnostjo, da na posamezno vprašanje ne

odgovarjajo. Podatke, ki sem jih pridobila na podlagi zapisa odgovorov učencev v okviru individualnih razgovorov z njimi, sem oblikovala v tematske kategorije, ki sem jih v članku predstavila v obliki interpretacije dobljenih rezultatov raziskave.

PRIKAZ REZULTATOV

KAKO ŠTUDENTKE RAZREDNEGA POUKA IN UČENCI PRISELJENCI OCENJUJEJO TRDITVE O NAČINU VKLJUČEVANJA UČENCEV PRISELJENCEV V IZOBRAŽEVALNI SISTEM?

Pri tem vprašanju me je zanimalo, v kolikšni meri se študentke razrednega pouka Pedagoške fakultete v Ljubljani strinjajo s trditvami glede 3 modelov oz. načinov za vključevanje učencev priseljencev v izobraževalni sistem. Trditve, ki sem jih postavila študentkam, sem v obliki vprašanj zastavila tudi učencem priseljencem, ker njihov pogled pomeni dragoceno informacijo za nadaljevanje raziskovalnega dela.

Anketa med študentkami je pokazala, da se 83 % študentk strinja s trditvijo, da bi bil najboljši način za na novo priseljene učence, da bi jim v obdobju prilagajanja dodelili asistenta–prevajalca, ki bi jim pomagal pri pouku in učenju. Za to trditev se ne more odločiti 10 % študentk, ostalih 7 % pa se s tem načinom ne strinja. To trditev sem v obliki vprašanja *Meniš, da bi ti kot učencu, ki se je preselil iz druge države v Slovenijo, pomagalo, da bi prvo leto šolanja v Sloveniji imel ob sebi prevajalca, ki bi razumel tvoj materni jezik in bi ti med poukom pomagal razumeti vsebine in naloge, ki bi jih obravnaval učitelj v razredu?* zastavila tudi učencem preseljencem, ki so na vprašanje vsi odgovorili pritrdilno. Njihovi komentarji so bili, „*da bi se tako hitreje naučili slovenskega jezika, ker bi jim prevajalec prevajal naloge, ki jih niso razumeli, jim pomagal brati besedila in jim razložil določene besede in izraze.*“ Ena od učenk je odgovorila, „*da med odmori asistenta–prevajalca ne bi želela imeti ob sebi.*“ Z drugo postavljeno trditvijo, da bi za na novo priseljene učence bilo najboljše organizirati enoletno pripravljeno izobraževanje, kjer bi se učenci tujci naučili slovenskega jezika in bi se nato lažje vključili ter sledili pouku, se strinja 82 % študentk. Pri tej trditvi je 10 % študentk

ostalo neopredeljenih, 8 % se jih s trditvijo ne strinja. Učencem tujcem sem to trditev postavila v obliki vprašanja *Meniš, da bi ti kot učencu, ki se je preselil iz druge države v Slovenijo, pomagalo, da se ne bi takoj vključil v slovensko osnovno šolo, ampak da bi najprej eno leto obiskoval tečaj slovenščine, kjer bi se naučil jezika, in bi nato lažje sledili pouku v OŠ?* Nanj so pritrdilno odgovorili 3 učenci, ki bi tako po njihovim mnenju „lažje sledili pouku in razlagi učiteljice.“ Ostalih 5 učencev enoletnega pripravljalnega izobraževanja ne bi želelo, „ker tako ne bi bili s sošolci, od katerih, pravijo, da so se slovenskega jezika naučili najhitreje.“ S tretjo trditvijo, ki se je nanašala na način vključevanja učencev tujcev, da bi za na novo priseljene učence bilo najbolje ustanoviti posebne ločene oddelke za učence tujce, v katere bi vključili vse učence, ki prihajajo iz drugih kulturno jezikovnih okolij, se strinja 14 % študentk, 7 % jih je ostalo neopredeljenih, 83 % pa se jih s trditvijo ne strinja. Učencem tujcem sem to trditev postavila v obliki vprašanja *Meniš, da bi ti kot učencu, ki se je preselil iz druge države v Slovenijo, pomagalo, da bi imeli šole, kamor bi hodili le učenci, ki so se preselili iz drugih držav in ne bi znali slovenskega jezika.* Na to vprašanje so vsi učenci priseljenci odgovorili negativno, da si tega ne bi želeli, ker potem ne bi spoznali prijateljev iz kraja, v katerem živijo.

KAKO ŠTUDENTKE RAZREDNEGA POUKA OCENJUJEJO TRDITVE GLEDE MOŽNOSTI UČENCEV PRISELJENCEV DO VKLJUČEVANJA IN OHRANJANJA NJIHOVE KULTURE TER JEZIKA ZNOTRAJ ŠOLE?

Pri tem vprašanju me je zanimalo, v kolikšni meri se študentke razrednega pouka Pedagoške fakultete v Ljubljani strinjajo s trditvami, ki se nanašajo na možnost vključevanja in ohranjanja kulture ter jezika učencev priseljencev v šoli in pri pouku. Vprašanja, ki so se navezovala na trditve, ki so jih ocenjevale bodoče učiteljice, sem zastavila tudi učencem priseljencem in njihove odgovore ter komentarje vključila v interpretacijo rezultatov.

Rezultati ankete so pokazali, da se 53 % študentk strinja, da naj učitelj v skladu z možnostmi poišče različne načine, na katere učenec tujec lahko ohranja stik z maternim jezikom in kulturo staršev (kot

so npr. različni projekti, kulturne prireditve, dnevi odprtih vrat, izmenjave, sodelovanje z društvi, spletno povezovanje s šolo, ki jo je učenec obiskoval pred prihodom, itd.). Pri tej trditvi se 16 % študentk ni opredelilo, 31 % pa se jih s to trditvijo ne strinja. Podobno vprašanje sem zastavila tudi učencem v pogovoru, in sicer sem jim v tem kontekstu postavila dve vprašanji. Na prvo vprašanje *Ali bi ti bilo všeč, da bi na šoli imeli projekte oz. kulturne prireditve, v katerih bi predstavljali državo in običaje države, v kateri si se rodil oz. so se rodili tvoji starši?* so vsi učenci priseljenci odgovorili pritrdilno. Odgovore so komentirali s tem, „da bi tako sošolci spoznali njihovo hrano, da imajo občutek, da bi jih sošolci lažje sprejeli, ker bi bolje poznali njihovo kulturo in običaje; da bi se s tem tudi sošolci naučili kaj novega o njihovi državi itd.“ Ena od učenek je odgovorila, „da bi s tem tudi sama bolje spoznala običaje in kulturo svoje rojstne države, ker jih ne pozna veliko, jo pa zelo zanimajo.“ Na drugo vprašanje *Ali bi ti bilo všeč, da bi se vaša šola in učitelji povezali s šolo, ki si jo obiskoval pred prihodom v Slovenijo?* je 6 učencev odgovorilo pritrdilno, „ker jih zelo zanima, kaj delajo njihovi prejšnji sošolci in kaj si sedanji mislijo o njih.“ Ena od učenek je bila navdušena, da bi „bil to super projekt, če bi delali vsi nekaj podobnega in bi ona lahko pomagala učiteljici pri prevajanju.“ Dva učenca sta na vprašanje odgovorila negativno, ker menita, da „če bi moji sošolci tukaj videli mojo staro šolo in sošolce iz Albanije, bi se smejali in me zafrkavali, ker drugače govorijo in so čisto drugače oblečeni. To mi ne bi bilo všeč“. S trditvijo, da naj učitelj v skladu z možnostmi omogoči, da učenec tujec izkaže znanje tudi v svojem jeziku pri vseh predmetih, se strinja skoraj 77 % študentk, 14 % jih je neopredeljenih, 9 % pa se jih ne strinja. Učencem tujcem sem to trditev postavila v obliki vprašanja *Ali bi ti bilo všeč, da bi ti učitelji dovolili, da bi svoje znanje povedal oz. razložil v svojem maternem jeziku?*, na katerega so štirje odgovorili pritrdilno. Njihovi komentarji so bili, „da bi tako lažje izrazili svoje znanje, posebno prvo leto šolanja.“ Ostali štirje učenci, ki so odgovorili, da jim to ne bi bilo všeč, so obrazložili, „da bi jih bilo sram govoriti pred sošolci npr. albansko.“ Da naj bi šola v skladu z možnostmi učencem tujcem omogočila tudi učenje njihovega maternega jezika, se strinja 88 % študentk, 10 % se jih ni opredelilo, ostala 2 % se s trditvijo ne strinjata. Učencem sem postavila vprašanje *Ali bi ti bilo všeč, da bi se na osnovni šoli, ki jo obiskuješ sedaj, lahko učil tudi svojega maternega jezika (npr. krožek, izbirni predmet)?* Na to vprašanje so vsi sodelujoči odgovorili

pritrdilno. Njihovi komentarji so bili, „*da bi jim bilo to zelo všeč, ker bi se lahko naučili kaj novega, in bi bilo super, če bi si tudi drugi sošolci izbrali njihov jezik kot izbirni predmet, ker bi ga potem tudi oni poznali*“. Glede trditve, da naj učenci tujci ohranjajo svoj materni jezik doma in ne v šoli, so študentke izrazile strinjanje v 66 %, 11 % študentk se ni opredelilo, ostalih 24 % pa se s trditvijo, da naj učenci tujci ohranjajo svoj materni jezik doma in ne v šoli, ne strinja.

SKLEP

Preseljevanje družin je postalo del družbenih sprememb v Evropi in širom sveta, zato je integracija priseljenskih otrok v izobraževalni sistem zelo pomembna tema za oblikovalce politik v vseh državah članicah EU. Glede na to, da se stališča učiteljev pomembno povezujejo s kakovostjo njihovega pedagoškega dela, kot je izpostavljeno v teoretičnem delu naloge, sem v empiričnem delu raziskave želela ugotoviti stališča bodočih učiteljev o načinih vključevanja učencev priseljencev v vzgojno-izobraževalni sistem. Raziskava je pokazala, da se večina študentk razrednega pouka strinja s tem, da bi na novo priseljenim učencem v obdobju prilagajanja dodelili asistenta-prevajalca, ki bi jim pomagal pri pouku in učenju. Prav tako se strinjajo, da bi bilo za na novo priseljene učence najbolje organizirati enoletno pripravljalno izobraževanje, kjer bi se naučili slovenskega jezika in bi se zato lažje vključili ter sledili pouku v redni OŠ. Večina študentk se z ustanovitvijo posebnih – ločenih oddelkov za na novo priseljene učence, v katere bi vključili vse učence, ki prihajajo iz drugih kulturno-jezikovnih okolij, ne strinja. Ker je raziskava namenjena izboljševanju vzgojno-izobraževalnega procesa učencev priseljencev, so odgovori, ki sem jih pridobila tudi od učencev, ki so priseljenci iz drugih držav in so vključeni v slovensko osnovno šolo, pomenili dragoceno informacijo iz njihovega zornega kota. Iz njihovih odgovorov in pojasnil je razvidno, da si učenci priseljenci želijo čim hitrejšo vključitev v šolo, kjer so v družbi vrstnikov, ki živijo v kraju, v katerega so se priselili, in da ločevanju v posebnih enoletnih pripravljalnih oddelkih in šolah načeloma niso naklonjeni.

Vloga učitelja pri delu z učenci priseljenci je zelo pomembna iz različnih vidikov, tako socialnega sprejemanja učenca med vrstniki, prilagajanja pouka in pomoči učencu pri razumevanju vsebin na podlagi njegovih osebnih izkušenj. Da bi se učenci priseljenci čim lažje vključili v novo šolo in kulturno okolje, v katerega so prišli iz druge države, je pomembno, da učitelji pozitivno vrednotijo tudi pomen ohranjanja kulturnega porekla učencev priseljencev in spodbujajo ohranjanje njihovega maternega jezika. V tem kontekstu me je zanimalo, kakšna so stališča bodočih učiteljic do vključevanja in ohranjanja kulture ter jezika učencev priseljencev znotraj šole. Raziskava je pokazala, da se večina vprašanih študentk strinja, da naj šola učencem tujcem omogoči učenje njihovega maternega jezika. Prav tako se večina bodočih učiteljic strinja, da naj učitelj v skladu z možnostmi omogoči, da učenec tujec izkaže znanje tudi v svojem jeziku. Če s tem primerjam dejstvo, da je več kot polovica študentk izrazila strinjanje, da naj učenci tujci ohranjajo materni jezik le doma in ne v šoli, me ta rezultat deloma preseneča. Prav tako se več kot 30 % študentk ne strinja, da naj učitelj v skladu z možnostmi poišče različne načine, da učenec tujec lahko ohranja stik z maternim jezikom in kulturo njegovih staršev. Iz dobljenih rezultatov lahko vidimo, da obstaja delež študentk, ki se hkrati strinjajo, da naj šola učencem tujcem omogoči učenje njihovega maternega jezika, hkrati pa ohranjanje maternega jezika učencev tujcev vidijo le znotraj doma in ne šole ter se ne strinjajo, da bi učitelj iskal načine za ohranjanje stika z maternim jezikom in njihovo kulturo. Učenci priseljenci so pokazali naklonjenost, da bi v šoli imeli projekte oz. kulturne prireditve, ki bi predstavljale državo in običaje države, kjer so se rodili. Prav tako bi si večina od njih želela povezave med šolo, ki so jo obiskovali pred prihodom v Slovenijo in ki jo obiskujejo danes. Glede možnosti izkazovanja znanja v maternem jeziku so nekateri izrazili skrb, da bi se jim sošolci posmehovali. Pokazali pa so veliko navdušenje, da bi se na osnovni šoli, ki jo obiskujejo, lahko učili tudi njihovega maternega jezika.

Po koncu raziskave sem študentkam razrednega pouka, ki so sodelovale v raziskavi, predstavila teoretična izhodišča, s katerimi so pridobile splošna znanja o vključevanju priseljencev v vzgojno-izobraževalni sistem, in jim predstavila dobljene rezultate o njihovih stališčih. Posredovala sem jim tudi mnenja učencev, s katerimi sem opravila

intervjuje, nato pa smo skupaj razpravljale o načinih vključevanja učencev priseljencev v šolo, ozaveštile izkušnje iz njihovega šolskega obdobja, pedagoške prakse itd. Po končani razpravi je nekaj bodočih učiteljic razrednega pouka izpostavilo, da če bi ponovno ocenjevale posamezne trditve, preko katerih so izrazile svoja stališča, bi se pri posameznih trditvah odločile drugače, da se z nekaterimi trditvami sedaj strinjajo, pred razpravo pa se niso. Še posebej so študentke same izpostavile, da so spremenile stališča glede trditve, da naj učenci tujci ohranjajo svoj materni jezik doma in ne v šoli. Večina tistih, ki so se v raziskavi strinjale s to trditvijo, je sedaj izrazila nestrinjanje s tem, da naj učenci tujci ohranjajo svoj materni jezik le doma in ne v šoli. Na podlagi dobljenih izkušenj dela z bodočimi učitelji, da prevzamejo odgovornost za vključevanje učencev priseljencev v vzgojno-izobraževalni proces, prihajam do spoznanja, da je pedagoški proces učinkovit, kadar spodbuja študente k razmišljanju o stališčih, ki so nedvomno pomembna za njihovo nadaljnje delo s to ranljivo skupino učencev. Pomembno je namreč, da imajo bodoči učitelji do učencev priseljencev pozitivna stališča in da zanje kulturna in jezikovna pestrost učencev predstavljata pozitivno vrednoto in dodano vrednost za načrtovanje in izvajanje pouka.

LITERATURA

- Analiza stanja na področju vključevanja učencev in dijakov z migrantskim ozadjem v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji.* Slovenska filantropija (2009). <http://www.filantropija.org/library/includes/file.asp?FileId=79>.
- Bešter, R. (2009). Vključevanje imigrantskih otrok v izobraževalni sistem. *Razprave in gradivo*, 59, str. 93–117.
- Hachfeld, A., Hahn, A., Schroeder, S., Anders, Y., Stanat, P. in Kunter, M. (2011). Assessing teachers' multicultural and egalitarian beliefs: The Teacher Cultural Beliefs Scale. *Teaching and Teacher Education*, 27, str. 986–996.
- How are school systems adapting to increasing numbers of immigrant students?* (2011). Eurydice. <http://www.oecd.org/pisa/pisainfocus/#d.en.199059>.

- Macura-Milovanović, S. (2010). Kako poučevati študente pedagoških fakultet o interkulturalizmu? *Socialna pedagogika*, 14(2), str. 177–194.
- Ngo, H. V. (2004). *Immigrant children in focus. A Map of Needs, Strategies and Resources*. Canada.
- Nusche, D. (2009). What Works in Migrant Education? A Review of Evidence and Policy Options. Paris: OECD Education Working Paper.
- Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli* (2013). Uradni list št. 52. <http://www.uradni-list.si/1/content?id=113609>.
- Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah (2009). ZRSŠ. http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/program_drugo/Smernice_izobr_otrok_tujcev_v_vrtcih_in_solah.pdf.
- Smrtnik Vitulič, H. in Lesar, I. (2010). Stališča študentov razrednega pouka in učiteljev o značilnostih otrok in discipliniranju. *Vzgoja in izobraževanje*, 41(6), str. 61–66.
- Strategiji vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji* (sprejeta na kolegiju ministra, maj 2007). www.mizs.gov.si/fileadmin/.../Strategija_vkljucevanje_migrantov.doc.
- Stuft, D. L. in Brogadir, R. (2010). Urban Principals“ Facilitation of English Language Learning in Public Schools. *Education and Urban Society*, 43(5), str. 560–575.
- Zakon o tujcih* (2009). Uradni list št. 64. <http://www.uradni-list.si/1/content?id=104275>.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET JANUARJA 2015

NASILJE ODRASLIH NAD OTROKI V VRTCU

97

VIOLENT BEHAVIOUR OF ADULTS AGAINST CHILDREN IN PRESCHOOLS

Andreja Škvarč, mag. prof. predš. vzg.

Vrtec Najdihojca, Gorazdova 6, 1000 Ljubljana

skvarc1@gmail.com

Marcela Batistič-Zorec, dr. psih.

Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

marcela.batistic@pef.uni-lj.si

POVZETEK

V raziskavi, ki je bila izvedena v sklopu magistrskega dela, proučujemo pojavnost različnih oblik nasilja v slovenskih javnih vrtcih. Glede na občutljivo, neprijetno in tabuizirano naravo problema smo za tehniko zbiranja podatkov izbrali raziskovalni intervju, kot raziskovalni pristop pa kvalitativno raziskavo. Analiza obravnavanih primerov kaže, da je problematika neustreznega ravnanja z otroki v vrtcih prisotna in da nekateri vzgojitelji izvajajo nad otroki različne oblike nasilja, pogostejše psihičnega, a tudi različne oblike fizičnega nasilja. S strani zaposlenih v vrtcih občasno pride do prijave neustreznega ravnanja strokovnega delavca z otroki nadrejenim, a se prijavitelji ob tem srečajo s številnimi pomisli, prijavi pa največkrat sledi neustrezna obravnava primera.

V zaključku je oblikovan predlog preventivnega modela preprečevanja in obvladovanja nasilja v vrtcu.

KLJUČNE BESEDE: *vzgojitelj predšolskih otrok, predšolski otrok, nasilje, nasilje v instituciji*

ABSTRACT

The present survey, which was conducted as part of a Master's Degree thesis, examines the occurrence of different forms of violence in Slovenian public preschools. Having regard to the sensitive, unpleasant and taboo nature of the problem, a research interview was used as a data collection technique and qualitative research was used as a research approach. An analysis of several cases revealed the presence of inappropriate conduct in preschools, with some preschool teachers employing various forms of violence. Psychological violence is more frequent, however different forms of physical violence were also found to occur. Instances of colleagues reporting inappropriate conduct to their superiors were found to be rare due to the co-workers' own reluctance. Moreover, reports are often followed by inappropriate action. The article concludes with a proposal for a violence prevention and management model for preschools.

KEY WORDS: *preschool teacher, preschool child, violence, violence in an institution*

UVOD

Vsako obdobje ima svoj družbeno sprejemljiv način vzgoje otrok (Balkestein, 1994, str. 84). V različnih zgodovinskih obdobjih so obstajali različni pogledi na vzgojo, le-ti pa so se razvijali in spreminjali v skladu z različnim kulturnim kontekstom in položajem otroka v družbi. Družinska vzgoja je iz neformalnih mehanizmov svetovanja staršem prerasla v ogromno institucionalno zgradbo in postala predmet mnogih znanstvenih disciplin (Salecl, 1991).

Cela stoletja so odrasli po svoje razpolagali z otroki; odločali so o njihovih življenjih in za neustrezno ravnanje iskali svoja opravičila (Balkestein, 1994), posledice fizičnega oz. psihičnega nasilja v otroštvu pa nosi posameznik vse življenje. Mnogokrat ljudje, ki so bili žrtve nasilja v otroštvu, kasneje v novih odnosih postanejo žrtve ali povzročitelji nasilja, to pa opravičujejo s preobremenjenostjo, nižjo frustracijsko toleranco, slabšim samoobvladovanjem (Molan, 2009).

Z Ustavo Republike Slovenije (1991) so otrokom zagotovljene vse temeljne človekove pravice in svoboščine, Konvencijo OZN o otrokovih pravicah (1989) pa uvrščamo med najpomembnejše dokumente s področja varstva otrokovih pravic. Leta 2004 je bil dopolnjen Zakon o policiji (2004), ki policistom omogoča, da odstranijo nasilneža z mesta dogodka. Izjemno pomemben za zaščito žrtev pred nasilneži je Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008), ki ob detekciji nasilja uvaja dolžnost prijave. Šesti člen Zakona o preprečevanju nasilja v družini (prav tam) določa, da je vsakdo, zlasti pa strokovni delavci oziroma delavke v zdravstvu ter osebje vzgojno-varstvenih in vzgojno-izobraževalnih zavodov dolžan – ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti – takoj obvestiti center za socialno delo, policijo ali državno tožilstvo, kadar sumi, da je otrok žrtev nasilja. Organi in organizacije so dolžni izvesti vse postopke in ukrepe, potrebne za zaščito žrtve glede na stopnjo njene ogroženosti in zaščito njenih koristi, in pri tem zagotoviti spoštovanje integritete žrtve. Če je žrtev nasilja otrok, imajo koristi in pravice otroka prednost pred koristmi in pravicami drugih udeleženk oziroma udeležencev postopka (prav tam, 5. člen).

„Nasilje je problem, ki je splošno sprejet kot kršenje človekovih pravic: pravice do življenja, do varnosti, do dostojanstva in do zaščite pred fizično in psihično škodo“ (Bezenšek Lalič, 2009, str. 11). Nanaša se na skupino vedenj, katerih cilj je nadzor nad drugimi osebami z uporabo sile, zastraševanja in manipuliranja. Nasilje vedno predstavlja zlorabo moči v odnosih, ki ne temeljijo na enakosti (prav tam). D. Gossen (1996) kot eno od zablod pri discipliniranju otrok navaja pravico odraslih, da izvajajo pritisk nad otroki, kar pomeni, da otroke vidijo kot lastnino.

Otrok je lahko žrtev neustreznega ravnanja ne le doma, temveč tudi v vrtcu in šoli. „Gre za vrsto nasilja, ki ga institucija preko lastnih mehanizmov delovanja izvaja prikrito (nevidno) ali odkrito. Pri tem

izvajajo različne oblike psihičnega, ekonomskega, verbalnega, spolnega in fizičnega nasilja, prisiljujejo, jemljejo svobodo odločanja, marginalizirajo, diskriminirajo, dopuščajo nestrpnost in avtoritarno odločanje, rasizem, šovinizem, seksizem in zlorabo moči“ (Mugnaioni Lešnik, 2005). Neustrezno ravnanje pa je lahko pogojeno tudi z osebnostnimi značilnostmi vzgojitelja oz. učitelja ali z njegovim odnosom do posameznega otroka ali skupine otrok. Gre za vedenje odraslega, ki je po obliki in stopnji nenormalno, odnos do otroka pa je sovražen in krivičen (Mikuš Kos, 1997). Tiraniziranje v šolah je eno izmed temnih in skritih področij socialnih interakcij, ki ga ni lahko definirati in meriti, zato moramo zagotoviti, da bodo okoliščine v šolah oz. vrtcih, kjer otroci preživljajo večino dneva, takšne, kakršne bi želeli tudi zase. Študije namreč kažejo, da so otroci, ki so se srečali z nasiljem, podvrženi velikim tveganjem, da bodo tovrstne probleme nesli s seboj v dobo odraslosti in bodo tudi sami kot odrasli nasilni (Besag, 1989).

Zloraba v najširšem smislu je fizično in psihično nasilje, spolna zloraba ter zanemarjanje in maltretiranje otrok, mlajših od 18 let, s strani oseb, ki so odgovorne za otrokov razvoj (Whitman, 2002, v Buljan Flander in Kocjan Hercigonja, 2003). Raziskave so pokazale, da imajo zlorabljeni in zanemarjeni otroci vedenjske in čustvene težave, slabo kognitivno delovanje in slabši uspeh. Večina raziskovalcev se strinja, da je rizični dejavnik predvsem starost otroka. Največje težave pri fizičnem nasilju se kažejo med otrokovim 4. in 8. letom, pri psihičnem nasilju med 6. in 8. letom in pri spolnem nasilju med 8. in 12. letom (prav tam). Cilj fizičnega in drugih oblik nasilja je pridobiti, povečati ali dokazati svojo moč nad žrtvijo (Plaz in Veselič, 2002). „Nasilje (v družini) je najpogostejše definirano kot način nadzorovanja, ki ga izvaja ena oseba nad drugo in ki se manifestira na različne načine, vključujoč fizično in spolno nasilje, grožnje, emocionalne zlorabe in ekonomsko zatiranje“ (Zaviršek, 1994, str. 63). V nacionalni raziskavi o nasilju v partnerskih odnosih in zasebni sferi (Leskovšek, Urek in Zaviršek, 2010) avtorice ugotavljajo, da je vidnost fizičnega nasilja varljiva, saj je po podatkih nevladnih organizacij veliko poškodb take vrste, ki se ne vidijo. Avtorice ugotavljajo, da je čustveno in duševno nasilje tisto, ki povzroča resne posledice za duševno zdravje in čustvovanje osebe. Kot najpogostejše oblike navajajo zmerjanje, lažno obtoževanje, jezno

in glasno vpitje, da se oseba prestraši, zastraševanje, žaljivo izražanje in poniževanje, opustitev pomoči.

Menimo, da smo tudi odrasli v vrtcu prepogosto nasilni do otrok, posamezna ravnanja pa se nam ne zdijo sporna – nasprotno, prepričani smo, da ravnamo vzgojno in prav. Med takšna ravnanja štejemo spanje oz. počitek kot obvezo, prehranjevanje, hitenje, prevelika ali premajhna pričakovanja, manipulacije, ustrahovanje, ukazovanje brez pojasnila, navidezne dogovore, osamitev oz. izločanje iz skupine, odtegotovanje pomoči, brezbrižnost, servilnost, ... Vse oblike vedenja, ki kakorkoli ovirajo zdrav otrokov razvoj v družini ali instituciji, so problem vse družbe in so žal še vedno tabu.

Vsaj del nasilnih ravnanj bi lahko preprečili, če bi kot družba o nasilju dajali drugačna sporočila in če bi bili učinkovitejši v svojih prizadevanjih za ničelno toleranco do nasilja nad otroki. To se odraža v posameznikovem in družbenem vrednotnem sistemu in ravnanjih, kajti še vedno obstaja prikrita toleranca do nasilja, kljub temu da ustrezna zakonodaja in protokoli ravnanja v primeru detekcije nasilja že obstajajo.

OPREDELITEV PROBLEMA IN CILJI RAZISKAVE

V raziskavi smo se lotili proučevanja nasilja, do katerega prihaja s strani vzgojiteljev do otrok v vrtcu. Naša pozornost je bila usmerjena v različne oblike nasilja oziroma v ravnanja, ki so v današnjem družbenem kontekstu nesprejemljiva, njihovo zaznavanje, obravnavo in preprečevanje.

Raziskava, ki so jo izvedli v Šoli za ravnatelje (Mugnaioni Lešnik, Koren, Logaj in Brejc, 2012) in je zajemala učitelje, ugotavlja, da gre med učitelji v povprečju za zelo nizko vrednost zaznavanja različnih vrst in oblik nasilja. Kot najpogostejše oblike nasilja učiteljev nad učenci so anketiranci navajali grožnje, ignoriranje in nestrpnost, zmerjanje in poniževanje, komentiranje zunanjosti, fizično nasilje, obrekovanje, poniževanje. Razlogi za takšen rezultat so po mnenju avtorjev: problem odsotnosti avtorefleksivnosti, nasilje učitelji opravičujejo ter minimizirajo in ga s tem zanikajo, učitelji se morda zavedajo neustreznosti in pravne inkriminiranosti nasilnih dejanj nad učenci in jih zato težje

priznajo, lahko gre za nizko ozaveščenost učiteljev o vrstah in oblikah nasilja v šoli, lahko pa tudi za zgodovinsko breme institucionalnega nasilja, zato učitelji svojih ravnanj ne uvidijo in se jim celo ne zdijo sporna (prav tam). Tudi poročilo *Nasilje v šolah: konceptualizacija, prepoznavanje in modeli preprečevanja in obvladovanja* Koren (2008) ugotavlja, da „nasilje ni pogosta in priljubljena tema šolskega diskurza oziroma diskurza vzgoje in izobraževanja“. Prav tako se je pokazalo, da so tradicionalne oblike nasilja (učiteljev nad učenci) še vedno prisotne kljub spremembi zakonodaje, Konvenciji OZN o otrokovih pravicah (1989) ter spremembi doktrine vzgoje in izobraževanja. Avtor postavlja tezo, „da gre to pripisati sami biti šole, ki je (še vedno) represivna in kot taka ustvarja tihe ter nevidne pogoje za različne vrste pretežno psihičnega in verbalnega nasilja v šoli“. Prav tako je bila ena od Mrež učečih se šol 2 v okviru Šole za ravnatelje posvečena strategijam za preprečevanje nasilja v šolah in vrtcih (Mugnaioni Lešnik, 2005). Čeprav je bilo govora o nasilju kot naraščajočem družbenem pojavu v šolah in vrtcih, noben od vključenih vrtcev problematike nasilja vzgojiteljev nad otroki v vrtcih ne zaznava, temveč prepoznavajo le problematiko vrstniškega nasilja (Pahor in Petan, 2005; Rosenstein, Pajenk in Glavnik, 2005).

Že pred uvedbo Kurikuluma za vrtce (1999) je Žerjav (1994) ugotavljala, da v slovenskih vrtcih ni bila opravljena nobena raziskava oz. pregled stanja, ki bi osvetlil zlorabo in zanemarjanje otrok. Za utemeljitev našega raziskovalnega problema je predvsem pomemben avtoričin pogled na to, kdaj je vrtec nasilen znotraj lastnega sistema in kdaj je posameznik nasilen z lastnimi ravnanji. Kljub vsem koristim, ki jih vrtec za otroka prinaša, prepozna negativne dejavnike, ki posredno vplivajo na otroka, prav tako pa vrtec sam nanje nima vpliva. Ob tem bi izpostavili le ugotovitvi, ki se tudi v aktualnem kontekstu zdita najpomembnejši: da otroci pretežni del dneva preživijo v vrtcu ter številčne in prostorske normative. „Vse znanje, zagnanost, strokovni razvoj so premalo, če se družba kot finančni vir ne zaveda, kako pomemben je vrtec za otrokov razvoj, in da prav navedeni dejavniki vplivajo na počutje otrok in odraslih ter velikokrat povzročajo agresivnost“ (prav tam, str. 122).

Velikost skupine vpliva tudi na odrasle, ki v skupini delajo, saj morajo njeni velikosti prilagoditi svoje delovne metode. Tako lahko

odgovornost za veliko skupino otrok zmanjša sposobnost odraslih za vzpostavitev individualnih in osebnih stikov z otroki. Poleg tega število otrok v skupini vpliva na ton sporazumevanja z njimi in lahko povzroči nesoglasja (Batistič Zorec in Turnšek, 2009). Podobno ugotavlja tudi Ross Epp (1996), ki meni, da lahko posameznik z ravnanji, ki so sistem-ske narave, v dobri veri, da ravna v otrokovo dobro, povzroča škodo.

Drug problem, ki ga Žerjav (1994) izpostavi, je ozaveščanje posameznika o njegovih lastnih vzgibih za določena ravnanja, da se le-ta ne sprevržejo v svoje nasprotje. To se kaže predvsem v „mišljenju, da ima majhen otrok majhne težave, preslikavanju lastnih strahov in predsodkov v otroka ter razumevanju konflikta kot slabega stanja“ (prav tam, str. 123).

Prijanovič (1996) meni, da so vzgojiteljice, ki delajo v vrtcih, pogosto nasilne do otrok, ker sistem kot tak to od njih zahteva. Svojo trditev utemeljuje z nerazumevanjem otrokovih potreb, dejanja pa so storjena v prepričanju, da otroku koristijo. Avtorica se sklicuje na Žerjav (1994), ki navaja različna ravnanja, ki potrjujejo takšna prepričanja: spanje kot prisila, vodenje kot manipulacija, ustrahovanje kot metoda, prikrivanje resnice, ker otrok ne razume, pogovarjanje o otroku kot o tretji osebi, ukazovanje brez pojasnila, prisila s pristavkom „A prav?“ ali navidezni dogovor (prav tam, str. 28). So pa vse oblike vedenja, ki ovirajo zdrav otrokov razvoj in otroka potiskajo v podrejeni položaj, družbeni problem. Sušnik (2005) v svoji raziskavi ugotavlja, da se vzgojitelji v vrtcih ne čutijo dovolj usposobljeni na področju problematike trpinčenja in zlorabe otrok. Relativno majhen odstotek (35 %) vzgojiteljev se je že srečal s trpinčenim otrokom, ob tem pa se avtorici poraja vprašanje, ali so anketiranci pomislili na vse vrste zlorab. Kot družba smo dolgo uspeli ohraniti skrivnost o nasilju in mit o domu kot absolutno varnem zatočišču (Pavlovič, 1997).

Kuzma (2011) je v svoji raziskavi primerjala načine kaznovanja doma in v vrtcu nekoč (pred najmanj 25 leti) ter danes. Avtorica ugotavlja, da je bilo nekoč kaznovanje v vrtcu prisotno pogosto, najpogostejše oblike fizičnega kaznovanja so bile ščipanje, vlečenje za lase in ude, siljenje s hrano, manj je bilo udarcev. Med najpogostejšimi psihološkimi oblikami kaznovanja avtorica navaja vpitje in osamitev za dlje časa. V raziskavi je omenjeno še odhajanje vzgojiteljice iz igralnice, počitek otrok in neposredovanje odraslega v sporih. Danes je po

podatkih raziskave v vrtcu še vedno prisotno kaznovanje z osamitvijo, vpitje, grožnje z različnimi oblikami kaznovanja, stresanje, cukanje, vlečenje za ude. Avtorica ugotovitve sklone z mislijo, da je kaznovanja v današnjem času manj, pozornost pa se usmerja k različnim oblikam psihičnega kaznovanja, ki ostaja prikrito, a za otroka nič manj boleče.

Temeljni cilj raziskave je bilo proučevanje pojavnosti različnih oblik nasilja odraslih nad otroki v slovenskih javnih vrtcih, njihovo zaznavanje in obravnavo ter iskanje možnosti za njihovo preprečevanje. Ugotoviti smo želeli, kako vzgojitelji v vrtcu disciplinirajo otroke oziroma kakšne metode pri tem uporabljajo, kakšen odnos imajo do discipliniranja ter ali je njihovo ravnanje v skladu z etičnim kodeksom, pravilniki, zakonodajo. V tem prispevku predstavljamo del rezultatov, in sicer, katere oblike nasilja odraslih nad otroki so udeleženske raziskave zaznale v svojem delovnem okolju, kako so se nanje odzvale, kakšne dileme imajo pri obravnavi nasilja in kakšne možnosti za njegovo preprečevanje vidijo.

METODOLOGIJA

V raziskavi smo uporabili deskriptivno metodo, kot raziskovalni pristop pa kvalitativno raziskavo.

Ker je cilj kvalitativnega raziskovanja čim celoviteje spoznati proučevani pojav, smo v raziskavo vključili primere, ki so nam omogočili pridobitev čim bolj raznolikih informacij (Vogrinc, 2008). Odločili smo se za sistematični pristop vzorčenja (prav tam), in sicer za namenski priložnostni vzorec. Naredili smo deset intervjujev, čeprav smo jih po prvotnih predvidevanjih nameravali narediti sedem. Na podlagi potreb, ki so se pokazale med analizo podatkov, smo se odločili za dopolnitev vzorca.

Ker smo želeli pridobiti različne poglede, smo v vzorec zajeli šest strokovnih delavk, ki delajo neposredno z otroki na oddelku, dve svetovalni delavki, od katerih je ena v preteklosti leto dni delala neposredno z otroki v oddelku kot pomočnica vzgojiteljice, ter dve vodstveni delavki, eno pomočnico ravnateljice vrtca pri šoli, ki je prav tako vrsto let delala kot vzgojiteljica v oddelku, in eno ravnateljico, ki nikoli ni delala kot vzgojiteljica. Vse intervjuvanke so ženskega spola, prihajajo

iz petih slovenskih krajev in iz sedmih slovenskih vrtcev, enega podeželskega ter šestih mestnih. Ker so vse intervjuvanke ženskega spola, v nadaljevanju raziskave pri vseh navedbah uporabljamo slovnično obliko za ženski spol. Kot vzorec smo izbrali tiste pedagoške delavke različnih slovenskih javnih vrtcev, ki so se s problemom nasilja odraslih nad otroki v vrtcu že srečale in ki so bile v raziskavi pripravljene sodelovati. To smo ugotovili s poprejšnjimi informativnimi razgovori, pri čemer smo izhajali iz pogoja raziskave, da so se intervjuvanke na svoji poklicni poti vsaj enkrat, morda tudi večkrat srečale s takšnim pedagoškim problemom.

Povprečna starost intervjuvank je 40 let, povprečna dolžina delovne dobe pa 18 let. Šest strokovnih delavk, ki delajo neposredno z otroki na oddelku, ima visoko izobrazbo, smer predšolska vzgoja, ena je pomočnica vzgojiteljice in ima končano srednjo vzgojiteljsko šolo. Svetovalni delavki imata univerzitetno izobrazbo, sta diplomirani psihologinji, pomočnica ravnateljice je diplomirana vzgojiteljica, ravnateljica, ki je sodelovala v raziskavi, pa je magistra psihologije.

Glede na občutljivo, neprijetno in tabuizirano naravo proučevanega problema smo za tehniko zbiranja podatkov izbrali raziskovalni intervju. Le-ta je bil neposreden, individualen, polstrukturiran pripovedni intervju, dva sta bila opravljena telefonsko. Vse intervjuje smo posneli ter kasneje oblikovali parafrazirano transkripcijo. Vnaprej smo pripravili nekaj ključnih vprašanj, preostala vprašanja smo oblikovali sproti med potekom intervjuja (Vogrinc, 2008, str. 109). Raziskovalna vprašanja smo oblikovali po proučevanju ustrezne literature in raziskav o nasilju, predstavljenih v teoretičnih izhodiščih, ki so že bile opravljene na področju šolstva, ter z reflektiranjem lastne pedagoške prakse.

Intervjuvankam smo najprej predstavili ožji problem in prebrali ključna vprašanja, da so o njih lahko razmislile. Nato smo pedagoške delavke ustno spraševali in z njihovim dovoljenjem intervju snemali. Podatke smo zbirali v posebej pripravljenem prostoru, kjer smo skušali čim bolj izključiti vse motnje, intervjuji so se snemali na diktafon. Posamezen intervju je v povprečju trajal eno uro, vse intervjuje smo realizirali v treh mesecih. Sledila je analiza odgovorov, sistematiziranje podatkov in interpretacija rezultatov.

Notranjo veljavnost raziskave smo zagotovili z ugotovitvami, ki imajo utemeljitev v zbranih podatkih.

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Na začetku moramo poudariti, da se vse ugotovitve nanašajo izključno na konkretne primere, navedene v raziskavi, in jih nikakor ne gre posploševati na druge pedagoške delavce oz. na vse slovenske vrtce. V raziskavo smo namreč vključili primere, ki so nam omogočili pridobitev čim bolj raznolikih informacij, zato jih je kot takšne potrebno vzeti v ozir tudi v kontekstu sklepnih ugotovitev.

Vzgoja otrok je občutljivo področje in že v razpravah o vzgoji bomo težko našli dve osebi, ki bi se o vsem popolnoma strinjali, kaj šele v praksi. Tudi če je človek pri vzgoji izjemno pazljiv, se napakam včasih ne more ali ne zmore izogniti. Vsak se po svojih močeh trudi biti najboljši roditelj, učitelj ali vzgojitelj, dobro pa je, da se laiki o vzgoji informirajo in se ne zanašajo zgolj na svoj občutek, kaj je prav. Za strokovne delavce pa velja, da je to njihova dolžnost, ki so jo v svojem profesionalnem razvoju dolžni nenehno nadgrajevati.

Vzgojne teorije, ki danes vnašajo precej zmede in negotovosti v polje vzgoje, niso od včeraj. Njihov razvoj sega stoletja nazaj, razlika je le v tem, da so bila včasih vzgojna pravila neomajna in enotna, danes pa jih je mnoštvo, pri čemer si različni vzgojni koncepti večkrat tudi nasprotujejo. Dolgoročni cilj vzgoje naj bi bil po našem mnenju vzgojiti samostojno odraslo osebo, ki je sposobna čim bolj srečno živeti v družbi. Vzgojitelji – tako starši kot strokovni delavci – bodo uspešni, če bodo pogosto reflektirali svoja ravnanja, tudi v smislu izbire ustreznih metod, ki naj bi jih pripeljale k navedenemu cilju.

Pinheiro (2006, v Newell, 2007) v svoji študiji ugotavlja, da so morali prav otroci najdlje čakati na osnovno zaščito ter da ni moč enostavno potegniti črte in določiti, kateri načini pretepanja otrok so sprejemljivi. Tu kompromis enostavno ni mogoč (prav tam). Glede na pravice, ki so otrokom zagotovljene s Konvencijo o otrokovih pravicah (1989), z Ustavo Republike Slovenije (1991) in zakonodajo s področja vzgoje in izobraževanja, lahko ugotovimo, da je ena od temeljnih nalog odraslih, da zagotovijo otrokom varno otroštvo ter si prizadevajo za odpravo široko razširjenega odobravanja ali strpnosti do telesnega kaznovanja otrok in ponižujočega ravnanja z njimi. Otroka moramo prepoznati kot kompetentnega in zavrniti njegovo tradicionalno podobo nepopolnega, neoblikovanega bitja kot lastnine

staršev. Iz navedenega lahko povzamemo, da dokler bodo nekateri odrasli gledali na otroka kot na bitje, ki ga je potrebno oblikovati oz. podrediti našim zahtevam, do takrat se bo vsemu napredku navkljub nasilje odraslih nad otroki še naprej pojavljalo. Doslej so namreč – kot pravi Pureber (1997) – vsi do sedaj znani sistemi dopuščali oz. dovoljevali določeno stopnjo nasilnosti, in to miselnost je po našem mnenju potrebno preseči.

V raziskavi ugotavljamo, da za proučevane primere lahko z gotovostjo trdimo, da se pojavljajo različne vrste nasilja: vrstniško oz. medvrstniško nasilje, nasilje v odnosu med otroki in vzgojitelji, nasilje v odnosu med vzgojitelji in starši, nasilje nad otroki v družini in druge vrste nasilja v družini, nasilje med vodstvom zavoda in preostalimi zaposlenimi, nasilje med vzgojitelji, tj. znotraj vzgojiteljskega kolektiva, institucionalno oz. strukturno nasilje.

Skozi analizo primerov in skozi navedbe udeleženk raziskave lahko ugotovimo, da je nasilje odraslih nad otroki v vrtcu prisotno, pojav pa je po njihovih izpovedih skrbno prikrit in zanikan. Tradicionalne oblike nasilja so prisotne, kljub temu da so v nasprotju z zakonodajo in doktrino vzgoje ter izobraževanja, kot v poročilu o nasilju v šolah ugotavlja Koren (2008). Avtor pravi, da „nasilje ni pogosta in priljubljena tema šolskega diskurza oziroma diskurza vzgoje in izobraževanja“ (prav tam, str. 8). Nasilje tudi pri udeleženkah te raziskave zbuja nelagodje in neprijetne občutke, pojav tudi same doživljajo kot tabu, o katerem je težko govoriti. Udeleženke raziskave so odločitev za sodelovanje sprejele po tehtnem in preudarnem razmisleku, saj je tema, o kateri govori raziskava, za pedagoško stroko izjemno neprijetna in lahko pod vprašaj postavlja ne le strokovnost nekaterih pedagoških delavcev, temveč v posameznih primerih tudi sistem predšolske vzgoje, če nanj gledamo skozi prizmo institucionalnega oz. sistemskega nasilja.

Ugotavljamo, da so odrasli v vrtcu v posameznih konkretnih primerih nasilni do otrok (tako fizično kot psihično), čeravno ravnaajo v skladu s svojimi osebnimi prepričanji in verjamejo, da ravnaajo vzgojno in prav ter se nekaterim posameznim ravnanjem tudi ne zdijo sporna.

Pri primerjavi rezultatov raziskave z ugotovitvami predhodnih raziskav se lahko strinjamo z Mugnaioni Lešnik (2005), da je otrok lahko žrtev neustreznega ravnanja tudi v vrtcu, ter z njenimi navedbami o vrstah in oblikah nasilja. Tako kot Mugnaioni Lešnik (2005)

tudi udeleženke raziskave omenjajo psihično in fizično nasilje, verbalno nasilje, prisilo, jemanje svobode odločanja, nestrpnost in avtoritarno odločanje ter zlorabo moči.

Ko govorimo o fizičnem nasilju, udeleženke raziskave navajajo primere, ki jih med oblike fizičnega nasilja uvrščajo tudi Žerjav (1994), Prijanovič (1996), Mikuš Kos (1997), Mugnaioni Lešnik (2005), Newell (2007), Zlokovič in Dečman Dobrnjič (2007), Lukančič (2009) in Munc (2010), in sicer: trde in grobe prijeme (7 intervjuvank), grobe potege otroka z roko (5), grobo posedanje otroka na klopi ali stole (2), zapiiranje otroka v različne prostore (3), vlečenje otroka, vlečenje za lase, okončine ali obleko, vlečenje ali nošenje otroka v druge igralnice (2), udarec (4), lasanje in cukanje otroka (1), tresenje otroka (3), vlečenje za ušesa (1), groba ščipanja za rob ušes (1), suvanje ali porivanje otroka (1), trdo nameščanje pokrival (1), nasilno premeščanje otrok (1), namerno potiskanje otroka ob različne površine, ob steno ali na tla (2), dajanje glave pod mrzlo vodo (1), tiščanje otroka na ležalnik, pokrivanje otroka z odejo preko glave (2), fizično siljenje otroka s hrano (2).

Če oblike telesnega kaznovanja otrok v šolah skozi zgodovino, ki jih navajata Zlokovič in Dečman Dobrnjič (2007), primerjamo z oblikami fizičnega nasilja, ki jih udeleženke raziskave navajajo danes, lahko rečemo, da se še vedno pojavljajo telesna in socialna izolacija, vlečenje za ušesa in lase ter udarci, hkrati pa udeleženke raziskave navajajo še celo vrsto drugih neustreznih ravnanj.

Prav tako lahko naredimo primerjavo z neustreznimi ravnanji, ki jih v svoji raziskavi omenja Kuzma (2011). Poleg oblik fizičnega kaznovanja, kot so kaznovanje z osamitvijo, stresanje, cukanje, vlečenje za ude in ščipanje, ki jih navaja tudi avtorica (prav tam), udeleženke raziskave dodajajo še precej več spornih ravnanj.

Ker Zlokovič in Dečman Dobrnjič (2007) kot telesno nasilje razume meta tudi vsako nenamerno ali nezavedno poškodovanje otroka zaradi neustreznega vzpostavljanja discipline, velja po naših opažanjih na tem mestu dodati še oblike, ki jih omenjeni avtorici označujeta kot manj prepoznane oz. prikrite in smo jih zasledili v naši raziskavi:

- nasilno odvzemanje igrač, ki jih je otrok prinesel od doma,
- odtegnitev pomoči v primeru poškodbe, padca ipd. s pretvarjanjem, da se „ni nič zgodilo“,

- preprečevanje otroku, da uporabi sanitarije.

Kadar v konkretnih primerih, analiziranih v raziskavi, govorimo o fizičnem nasilju, po našem mnenju v večini primerov ne gre za „zave-
stno in namensko povzročanje trpljenja otroku“ (Mikuš Kos, 1997, str.
58), temveč za izgubo samokontrole odrasle osebe (prav tam) oz. za
neustrezno vzpostavljanje discipline (Zlokovič in Dečman Dobrnjič,
2007).

Na področju psihičnega nasilja udeleženske raziskave navajajo
primere, ki jih med oblike psihičnega nasilja prav tako uvrščajo Žerjav
(1994), Prijanovič (1996), Mikuš Kos (1997), Mugnaioni Lešnik (2005),
Munc (2010) ter Filipčič in Klemenčič (2011).

Munc (2010) meni, da je verbalno nasilje verjetno najbolj razšir-
jena oblika psihičnega nasilja. Tudi mi v raziskavi ugotavljamo, da je
verbalno nasilje najbolj razširjena oblika psihičnega nasilja odraslih
nad otroki v vrtcu.

V raziskavi zasledimo naslednje primere verbalnega nasilja
nad otroki: kričanje (9), imenovanje otroka s ponižujočimi izrazi (6),
uporaba žaljivk (6), poniževanje otroka (8), javna ponižanja (5), tero-
riziranje (6), kritiziranje (5) in grožnje (5), postavljanje zahtev, ki pre-
segajo zmožnosti otroka (3), ukazi (3). Poleg tega zasledimo še: izlo-
čanje iz igralnice, izolacija otroka, prostorska osamitev otroka brez
uporabe fizične sile (9), izločanje otrok iz igre (5), namensko odklanja-
nje podpore (4), namensko spregledanje otrokove prošnje po pomoči
(4), manipulacije (4), ne dovolijo, da bi otrok naredil sam tisto, kar
lahko (1), čustveno izsiljevanje (4), odtegotanje naklonjenosti (4),
neodzivanje na čustvene stiske (5). Ena intervjuvanka poroča, da je v
nekaterih oddelkih zelo malo pristnega stika in crkljanja, še posebej
v drugi starostni skupini. Zaznavajo tudi zavestno in namensko zane-
marjanje otrokovih čustvenih potreb (5), discipliniranje z zastraho-
vanjem (7), ignoriranje (5), odtegotanje stvari (1). Pri vzgojnem delu
omenjajo siljenje k različnim aktivnostim (3). Na področju dnevnih
rutin zasledimo nasilje v zvezi s spanjem (spanje kot prisila) (7) in
prehranjevanjem (vsiljevanje načina prehranjevanja, siljenje otroka s
hrano, otroci ne smejo vzeti dodatka ali morajo tega do konca pojesti)
(4). Neustrezna ravnanja, o katerih poročajo intervjuvanke, so še nestr-
pnost (3), čakanje (2), zapuščanje otrok (1), ponavljanje zahtev na

grd način (2), vzgojitelji so prezaposleni sami s seboj in za otroka ne kažejo pravega interesa (4). Nekatere intervjuvanke opozarjajo tudi na nespoštovanje načela enakih možnosti in upoštevanja različnosti med otroki (Kurikulum za vrtce, 1996, str. 12), npr. nepravilno ravnanje z otrokom in problematiko priseljencev (5).

Kot izjemno občutljiva tema se je pokazalo izvajanje različnih oblik fizičnega oz. psihičnega nasilja nad otroki s posebnimi potrebami v razvojnih oddelkih vrtcev, česar so se dotaknile nekatere intervjuvanke. Čeprav eno od načel vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami (Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, 2011) govori o tem, da je potrebno vsem otrokom s posebnimi potrebami zagotoviti obravnavo in poučevanje z najučinkovitejšimi (sodobnimi) metodami in pristopi, ki morajo biti strokovno argumentirani, njihova učinkovitost mora biti preverjena, starši pa morajo biti o uporabljenih metodah in pristopih obveščeni, intervjuvanke navajajo tudi primere nasilja nad temi otroki, ki so jih opravičevali oz. reševali z izgovarjanjem na posebne pedagoške pristope.

Ko so udeleženke raziskave govorile o nasilju v instituciji, torej nasilju, ki ga institucija izvaja preko lastnih mehanizmov delovanja (Mugnaioni Lešnik, 2005), so izpostavile dva problema: sistemsko nasilje in nasilnega posameznika.

Da je vrtec kot sistem nasilen, se večina (6) intervjuvank strinja, ena pa temu odločno nasprotuje. Prve so mnenja, da posameznega otroka včasih preprosto ni mogoče videti, pri čemer dnevno rutino, standarde in normative vidijo kot obliko sistemskega nasilja. Po njihovem mnenju je nacionalni kurikulum odličen, a prikriti kurikulum je tisto, kar otroci in vsi ostali v vrtcu živijo, in to je veliko sivo polje, ki se ga pri uvajanju kurikula skoraj niso dotaknili. Nasprotno druga meni, da to preprosto ne drži in da je odgovornost za kakršnokoli nasilno ravnanje vedno na strani posameznika.

Po mnenju intervjuvank strokovne delavke neustrezno ravnaajo zaradi nemoči, lastne izkušnje s tradicionalno vzgojo oz. subjektivnih teorij o vzgoji. Pogosto nimajo dovolj znanja in se tudi ne čutijo dovolj usposobljene za ukrepanje v primeru detekcije nasilja, čeprav so o tem, katera so najbolj očitna neustrezna ravnanja, podučene. Vedo, da obstaja zakonodaja, ki ščiti otroka, a je po njihovem mnenju praksa še daleč od t. i. ničelne tolerance do nasilja.

Ob primerjavi naše raziskave z raziskavo, ki so jo izvedli v Šoli za ravnateljce (Mugnaioni Lešnik, Koren, Logaj in Brejc, 2012), se pojavi razlika v stopnji zaznave nasilja odraslih nad otroki. Omenjena raziskava namreč ugotavlja, da gre pri učiteljih v povprečju za zelo nizko stopnjo zaznavanja različnih vrst nasilja, kar vključuje tudi nasilje odraslih nad otroki. Naše intervjuvanke pa so nasprotno mnenja, da nekateri posamezniki pogosto neustrezno ravnaajo, storilci so različno stari, tudi stopnja izobrazbe in delovno mesto pri tem nista pomembna. Morda je razlog za omenjeno razliko v različnih metodah, ki sta jo navedeni raziskavi uporabili, zagotovo pa gre tudi za drugačno naravo dela v predšolski vzgoji in izobraževanju.

Hkrati pa primerjava med omenjenima raziskavama dokazuje, da so razlogi za nasilje, ki jih navajajo avtorji (prav tam), pri vzgojiteljih popolnoma enaki: problem odsotnosti avtorefleksivnosti; nasilje opravičujejo ter minimalizirajo in ga s tem zanikajo; vzgojitelji se morda zavedajo neustreznosti ter pravne inkriminiranosti nasilnih dejanj nad otroki in jih zato težje priznajo; lahko gre za nizko ozaveščenost vzgojiteljev o vrstah in oblikah nasilja v vrtcu, lahko pa tudi za zgodovinsko breme institucionalnega nasilja, zato vzgojitelji svojih ravnanj ne uvidijo in se jim celo ne zdijo sporna.

Iz raziskave, ki smo jo izvedli, je razvidno, da je meja med običajno prakso, ki se jo tolerira, in nasiljem, ki ga je treba prijaviti, še zelo nedorečena. Udeleženke raziskave se strinjajo, da bi najprej same skušale govoriti s strokovno delavko, ki bi po njihovem mnenju neustrezno ravnala, nato bi poiskale pomoč pri kolegu, ki mu zaupajo, da bi dobile potrditev, šele nato bi se obrnile na neposredno nadrejenega oz. na ravnatelja. S prijavo nasilja nadrejenim imajo udeleženke raziskave po večini slabe izkušnje, saj namen največkrat ni bil dosežen. Po njihovih izkušnjah se je neustrezna ravnanja npr. poskušalo prikriti ali opravičiti kot posebne pedagoške pristope. Čeprav bi reševanje primerov nasilja nad otroki moralo potekati hitro in učinkovito, imajo strokovne delavke s tem izjemno slabe izkušnje, naletele so na številne pomisleke oz. so bile kot prijaviteljice nasilja celo same označene kot generatorji problema.

Udeleženke raziskave so v zadnjem delu raziskave razmišljale o možnostih za preprečevanje neustreznih ravnanj v vrtcu. Navajajo, da je, kot pravi Mugnaioni Lešnik (2005), v strategije potrebno vključiti

vse vrste in oblike nasilja, ki jih zaznavajo, potrebno je odstiranje tabujev in sivih polj, potrebno je razvijati občutljivost v smeri ničelne tolerance do vseh oblik nasilja. Zlokovič in Dečman Dobrnjič (2007) predlagata izobraževanje in odkrito razpravo o problemih, podobno pa tudi Munc (2010) poudari pomen komunikacije. Koren (2008, str. 7) podobno meni, da je „odgovor na to stanje v natančni regulativi zaščite otrokovih pravic, kajti le jasno pravilo lahko določi tanko, a izjemno pomembno mejo med tistim, kar bi označili s ‚pozitivno socializacijsko agresivnostjo‘ šole in nedopustnim psihološkim, verbalnim, socialnim nasiljem nad učenci“.

SKLEP

Na podlagi izsledkov raziskave smo oblikovali predlog preventivnega modela preprečevanja in obvladovanja nasilja v vrtcu, raziskava pa je hkrati tudi izhodišče za razmislek, diskusijo, oblikovanje smernic in timsko delo pri vpeljavi ustreznih strategij discipliniranja otrok v prakso vrtcev.

Naši predlogi gredo v smeri kombinacije pristopa ničelne tolerance do nasilja in modela zgodnjega odzivanja, ki ga povzemamo po Skibi in sodelavcih (2011), saj smo tako kot avtorji mnenja, da pri spopadanju s tako zakoreninjenim in tabuiziranim pojavom, kot je nasilje nad otroki v slovenskem družbenem prostoru, ni ene same učinkovite rešitve. Učinkovito delovanje zahteva sodelovanje vseh udeležencev. Predvsem je potrebno delovati preventivno tako v smislu ozaveščanja kot v smislu vzdrževanja discipline. Model ničelne tolerance zahteva zgodnjo intervencijo, a hkrati tudi ostre odzive in ukrepe, kar pa se je po navedbah udeleženk raziskave v konkretnih primerih pokazalo kot zelo problematično in kot ključna točka pri obravnavi neustreznih ravnanj odraslih do otrok v vrtcu. Glede na trenutno stanje in strpnost do nasilja v družbi bi verjetno lahko rekli, da eno brez drugega ne gre. Po našem mnenju kot družba še nismo dovolj zreli, da bi modela lahko ločili oziroma se naslonili le na model zgodnjega odzivanja.

Načelo zgodnjega odzivanja avtorji (Skiba idr., 2011) gradijo na predpostavki, da lahko pojavnost nasilja zmanjšamo s prizadevanjem za vzpostavitev dobre (šolske) klime in spodbudnega učnega okolja, s

tesnim sodelovanjem strokovnih delavcev, staršev in otrok, s skrbnim načrtovanjem, odprto komunikacijo, zgodnjim odkrivanjem težav, učinkovitim odzivanjem in uspešnim reševanjem konfliktov. Tudi sami smo mnenja, da je v vrtcu potrebno ustvariti takšno klimo, kjer bo popolnoma jasno, da je vsako nasilje strokovnih delavcev nad otroki v vrtcu nesprejemljivo. Hkrati pa morajo biti strokovni delavci prepričani, da imajo pri vodstvu pomoč in podporo ob neutemeljenih obtožbah. Izjemno pomembno se nam zdi na tem mestu izpostaviti pomen jasnih stališč vodstva, saj imajo le-ta po našem mnenju neposreden vpliv na zaposlene in njihov občutek varnosti. Kjer stališča do nasilja niso jasno izražena, se, kot je pokazala raziskava, dogaja marsikaj; ne le dopušča, tudi prikriva. Lahko rečemo, da je strokovnost ob pojavih, opisanih v raziskavi, močno načeta.

Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja nasilja v družini 2009–2014 (2009) predlaga, da se v kurikule vrtcev vključi vsebine, povezane s problematiko nasilja, da se v programe nadaljnega izobraževanja in usposabljanja v vzgoji in izobraževanju vključi programe o nenasilju in mirnem reševanju sporov. Ne nazadnje gre predlog tudi v smeri vključitve tovrstnih vsebin v programe formalnega izobraževanja vzgojiteljev. Gre za potrebo ozaveščanja vzgojiteljev o problematiki nasilja, po našem mnenju ne le v družini, temveč tudi v instituciji, kot je vrtec, in v širši družbi. Udeleženke raziskave izpostavljajo problematiko prekvalifikacij in seminarjev. Menijo, da osnovne informacije dobijo, a je to mnogo premalo za ponotranjenje in razvijanje občutljivosti v odnosu do nasilnih ravnanj. To je možno le s takšnimi oblikami izobraževanja, kjer so udeleženci osebno izzvani, izmenjajo in reflektirajo osebne izkušnje ter lastno pedagoško prakso, saj je neustrezno ravnanje z otroki v vrtcu bilo in ostaja tabu. Pogovori o teoretičnih primerih in o konkretnih primerih iz prakse v manjših skupinah so lahko ena od strategij reševanja težav, a takšni pogovori morajo biti usmerjeni k cilju in ne smejo ostajati površinski, saj so v ozadju neustreznih ravnanj tudi stiske in strahovi strokovnih delavcev.

Kot eno od možnosti detabuiziranja nasilja odraslih nad otroki v vrtcu predlagamo supervizijo oz. intervizijo kot pristop v superviziji, ki ponuja možnost, s pomočjo katere je mogoče detektirati probleme in reševati nekatere kritične situacije. Strokovni delavci v vrtcih se včasih namreč znajdejo v situaciji, ko bi se morali odzvati strokovno,

pa vendarle reagirajo čustveno in impulzivno. V takšnih trenutkih je pod vprašajem njihova poklicna integriteta in nemalokrat se sprašujejo, ali so ravnali prav, ali so se ustrezno odzvali. Pomoči za potrditev ali razumevanje svojih ravnanj pa si dostikrat ne upajo poiskati, saj se bojijo kritike, obtoževanja in obrekovanja. Tako strokovni delavci ostajajo pod stresom, brez možnosti, da bi težavo brez obsojanja prediskutirali in poiskali ustreznejša ravnanja oz. rešitve. Supervizija je zagotovo ena od možnosti reševanja takšnih problemov, saj bi lahko pod določenimi pogoji na profesionalen način ustrezno reševali posamezne kritične situacije, je pa seveda vprašanje, s kakšnimi problemi bi se bili strokovni delavci vanjo pripravljeni vključiti in pod kakšnimi pogoji bi bili v procesu supervizije pripravljeni govoriti o svojih opažanjih ali o svojih neustreznih ravnanjih.

Eden od načinov sprotnega preverjanja vrednotnega sistema organizacije in posameznika je lahko tudi samoevalvacija, ki jo Musek Lešnik in Bergant (2001, str. 9) opredelita kot strokovni postopek samoocenjevanja, s katerim vzgojno-izobraževalne organizacije same načrtno in sistematično pridobijo podatke o kakovosti svojega dela. Namen samoevalvacije je izboljšanje kakovosti dela organizacije „od znotraj“, kar potemtakem pomeni, da se vsaka samoevalvacija prične z refleksijo vsakega posameznika, zaposlenega v organizaciji. Pomembno je, da kolektiv ne zaspi, da so strokovni delavci razmišljujoči praktiki in vseživljenjski učenci, da sledijo napredku ter se ukvarjajo tudi z razvojem stroke.

Na tem mestu se naslanjamo na mnenje, izraženo v publikaciji Vodenje na področju predšolske vzgoje (Nivala in Hujala, 2002, v Turnšek, 2008, str. 192), da je (nestrokovno) vodenje ključna šibka točka sodobnih evropskih vrtcev. Avtorica (prav tam) izpostavi predvsem pomen in nujnost supervizije, kakovostnega mentorstva in nekatere druge elemente vodenja, ki pomembno prispevajo k dvigu ravni strokovnosti vzgojnega dela.

Ena od možnosti odstiranja tabujev so tudi prispevki strokovnih delavcev na pričujočo temo, ki gredo v javnost. K temu veliko pripomorejo tudi mediji, čeprav se nam pri tem poraja vprašanje, ali gre zgolj za iskanje senzacij in s tem za zlorabo posameznega primera ali za družbeno kritičen odnos, ki prispeva k napredku družbe kot take. Marsikatero težavo bi se dalo rešiti z ustrezno komunikacijo med

vsemi udeleženci v vzgojno-izobraževalnem procesu, če bi le imeli v mislih največjo korist otroka in ne strahu pred sankcijo.

Če želimo, da v vrtcih ne bo nasilja, mora biti to plod zavestne odločitve, zato kot temelj, na katerem bi slonele vse predlagane aktivnosti, vrtcem predlagamo, da sprejmejo akt, v katerem bo zapisano, da v ustanovi ne trpijo nasilja.

Zaključimo lahko, da je po našem globokem prepričanju – kljub temu da se nasilje nad otroki v vrtcu izvaja – to stvar nasilnega posameznika, ki ga je potrebno detektirati, in ne sistema, kajti le-ta je dovolj širok in fleksibilen, da nikakor ne moremo reči, da sistem strokovne delavce sili v neustrezna ravnanja ali jih na to napeljuje. Ob tem je na mestu tudi pomislek, da gre pri odgovornih, ki so za takšna ravnanja vedeli ter se niso ustrezno odzvali, zagotovo za več kot objektivno odgovornost.

LITERATURA

- Balkestein, G. (1994). Boj proti zlorabi in zanemarjanju otrok. V F. Imperl (ur). *Zbornik prispevkov delovne konference o delovanju in sodelovanju strokovnih služb na področju preprečevanja zlorab in zanemarjanja otrok* (str. 84–94). Logatec: FIRIS, d. o. o.
- Batistič Zorec, M. in Turnšek, N. (2009). *Predšolska vzgoja in varstvo v Evropi: odpravljanje socialne in kulturne neenakosti*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice./documents/thematic_reports/098SL.pdf
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. (2011). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport.
- Besag, V. (1989). *Bullies and victims in schools*. Open University Press.
- Bezenšek Lalič, O. (2009). *Odzivanje socialnih delavk in delavcev na nasilje v družini*. Ljubljana: Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.
- Buljan Flander, G. in Kocjan Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge d. o. o.
- Filipčič, K. in Klemenčič, I. (2011). *Obravnavanje nasilja v družini*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Gossen, D. C. (1996). *Restitucija: preobrazba discipline v šolah*. Radovljica: Regionalni izobraževalni center.

- Konvencija OZN o otrokovih pravicah*. (1989). <https://unicef.blob.core.windows.net/uploaded/documents/KOP.pdf>
- Koren, A. (2008). *Nasilje v šolah: konceptualizacija, prepoznavanje in modeli preprečevanja in obvladovanja — Kratko poročilo. Šola za ravnatelje*. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-EG84HTIG>.
- Kurikulum za vrtce*. (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.
- Kuzma, T. (2011). *Kaznovanje: nujnost ali zlo v vzgoji otrok?* Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Leskovšek, V., Urek, M. in Zaviršek D. (2010). *Nacionalna raziskava o nasilju v zasebni sferi in partnerskih odnosih: končno poročilo raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Lukančič, M. (2009). *Nasilje nad otroki*. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta. <http://sciget.com/Predogled/15/c19018793084399cc510b3e7dade7a16b7076b9>
- Mikuš Kos, A. (1997). Psihosocialni vidiki trpinčenja otrok. V A. Satler (ur.). *Trpinčen otrok – Kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok* (str. 52–89). Ljubljana: Meridiana.
- Molan, M. (2009). *Preveč tolerantni do nasilja v otroštvu*. <http://www.rtv slo.si/slovenija/prevec-tolerantni-do-nasilja-v-otrostvu/98680>
- Mugnaioni Lešnik, D. (2005). Pot k strategijam za preprečevanje nasilja v šolah in vrtcih. V D. Mugnaioni Lešnik (ur.). *Strategije za preprečevanje nasilja* (str. 11–31). Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- Mugnaioni Lešnik, D., Koren, A., Logaj, V. in Brejc, M. (2012) *Nasilje v šolah: konceptualizacija, prepoznavanje in modeli preprečevanja in obvladovanja*. www.mizks.gov.si/fileadmin/...solstva/.../crp_V5_0244_porocilo.pdf
- Munc. M. (2010). *Nemoč nasilja*. Maribor: De Vesta.
- Musek Lešnik, K. in Bergant, K. (2001). *Samoevalvacija v vzgojno-izobraževalnih organizacijah*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Newell, P. (2007). Ljudi se ne sme pretepati ... in tudi otroci so ljudje. V P. Kornhauser (2007). *Zagotovimo našim otrokom mladost brez telesnega kaznovanja* (str. 34–53). Ljubljana: ZPM.
- Pahor, S. in Petan, D. (2005). Strategije za preprečevanje nasilja v vrtcih. V D. Mugnaioni Lešnik (ur.). *Strategije za preprečevanje nasilja* (str. 35–39). Ljubljana: Šola za ravnatelje.

- Pavlovič, Z. (1997). *Slabo ravnanje z otroki v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Plaz, M. in Veselič, Š. (2002). Nasilje nad ženskami in nasilje nad otroki v družini. V K. Aničič idr. (2002). *Nasilje – Nenasilje. Priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol* (str. 123–147). Ljubljana: i2.
- Prijanovič, P. (1996). *Nasilje nad otroki*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Pureber, S. (1997). Kako ukrepata tožilstvo in sodstvo v RS pri obravnavi trpinčenih otrok. V A. Satler (ur.). *Trpinčen otrok – Kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok* (str. 184–197). Ljubljana: Meridiana.
- Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja nasilja v družini 2009–2014*. (2009). Uradni list RS, št. 16/08 z dne 27. 5. 2009.
- Rosenstein, J. Pajenk, M. in Glavnik, B. (2005). Strategije za preprečevanje nasilja. V D. Mugnaioni Lešnik (ur.). *Strategije za preprečevanje nasilja* (str. 41–48). Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- Ross Epp, J. (1996). Schools, Complicity, and Sources of Violence. V J. Ros Epp in A. M. Watkinson (ur.). *Systemic Violence: How Schools Hurt Children* (str. 1-23). London: The Falmer Press.
- Salecl, R. (1991). *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- Skiba, R. idr. (2011). Preprečevanje nasilja v šolah. V R. Kroflič (ur.). *Kazen v šoli? Izbrani pristopi k sankcioniranju prestopkov in podpori prosocialnega ter moralnega ravnanja* (str. 106–131). Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.
- Sušnik, S. (2005). *Trpinčenje in zloraba otrok. Izkušnje zasavskih učiteljev in vzgojiteljev*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Turnšek, N. (2008). *Subjektivne teorije o otroštvu in vzgoji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Ustava Republike Slovenije*. (1991). http://www.us-rs.si/media/ustava_koncna.2013.pdf
- Vogrinc, J. (2008). *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Zakon o policiji*. (2004). Ur. l. RS, št. 49/1998 (66/1998 popr.) z dne 17. 6. 1998.
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini*. (2008). Uradni list RS, št. 16/2008 z dne 15. 2. 2008.

- Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Zlokovič, J. in Dečman Dobrnjič, O. (2007). *Zaprte oči ne vidijo zla. Trpinčenje, zanemarjanje in spolna zloraba otrok – odgovornost družine, družbe in šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Žerjav, S. (1994). Pravljичne zlorabe – otrokova pravica je biti otrok. V F. Imperl (ur). *Zbornik prispevkov delovne konference o delovanju in sodelovanju strokovnih služb na področju preprečevanja zlorab in zanemarjanja otrok* (str. 120–131). Logatec: FIRIS, d. o. o.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET OKTOBRA 2015

FOTOGRAFIJA KOT KREATIVNI MEDIJ V SOCIALNOPEDAGOŠKEM DELU

119

APPLICATION OF PHOTOGRAPHY IN SOCIAL PEDAGOGICAL INTERVENTIONS

Jana Rapuš Pavel, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

jana.rapus-pavel@guest.arnes.si

Maruša Bertoncelj, *uni. dipl. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

Marusa.Bertoncelj@pef.uni-lj.si

POVZETEK

V prispevku obravnavava pomen in uporabo kreativnih medijev v socialnopedagoškem delu. Zanje je značilno, da v proces socialnopedagoškega interveniranja vnašajo izkustvo, doživljanje, ustvarjanje, izražanje in možnosti sporazumevanja z različnimi izraznimi sredstvi. Fotografija je eden od kreativnih medijev, ki lahko pri sodelujočih na individualni, skupinski ali skupnostni ravni spodbujajo lasten angažma, participacijo ter kreativnost pri soočanju in premagovanju morebitnih težav in ovir. V empiričnem delu prispevka je predstavljena kvalitativna analiza izkušenj študentk, ki so pri pridobivanju strokovnih kompetenc uporabile fotografijo kot izrazni medij za socialnopedagoško interveniranje. Analiza temelji na evalvacijskih poročilih študentk po zaključku dejavnosti. Ugotovitve kažejo, da študentke uporabo fotografije vrednotijo kot pomembno dejavnost za osebni in profesionalni razvoj. V njihovi izkušnji terenskega dela z uporabniki so izpostavljeni (psiho)terapevtski in pedagoški učinki, pri tem pa so

študentke največkrat uporabile tehniki (avto)biografske zbirke in fotonovele.

KLJUČNE BESEDE: *socialnopedagoške intervencije, kreativni mediji, fotografija, izkustveno učenje, profesionalne kompetence*

ABSTRACT

In the following paper we discuss the meaning and use of creative media in social pedagogical work. Creative media can integrate experience, creativity, expression and the ability to communicate using different means of expression into social pedagogical interventions. As a creative medium, photography promotes engagement, participation and creativity in overcoming possible difficulties and obstacles, either at the individual, group or community level. The empirical part of the paper presents a qualitative analysis of the experiences of students who acquired professional competences by using photography as an expressive medium for socio-pedagogical interventions. The analysis is based on the students' evaluation reports following the completion of activities. The findings suggest that the students value the use of photography as an important activity for personal and professional development. Concerning their fieldwork, the students highlighted the medium's (psycho)therapeutic and pedagogical effects, with the most frequently employed techniques being (auto)biographical collections and the photo novella.

KEY WORDS: *social pedagogical interventions, creative media, photography, experiential learning, professional competences*

UVOD

Socialnopedagoške intervencije vključujejo metode, tehnike in postopke ter posege socialnega pedagoga, ki so usmerjeni v kontinuum med izobraževanjem, vzgojo, svetovanjem in socialnoterapevtskim delom z mladimi ter odraslimi s težavami v socialni integraciji. Različna ravnanja socialnega pedagoga so vezana na vsakokratno

specifično naravo njegovega dela s posameznikom, skupino ali skupnostjo (Kobolt in Rapuš Pavel, 2006). Sodobno pojmovanje usmerjenosti socialne pedagogike v „življenjski prostor“ se nanaša na intervencijsko upoštevanje posameznikovega ožjega in širšega življenjskega okolja. V življenjski svet usmerjena socialna pedagogika deluje tako, da bi v le-tem omogočila uspešnejši vsakdan. Z bližino vsakdana je mišljena navzočnost pomoči v življenjskem svetu uporabnikov, dostopnost in dosegljivost ponudbe zanje. Pomeni tudi celostno orientacijo v oblikah pomoči, ki ustrezajo prepletajočim se življenjskim izkušnjam in interpretacijam v življenjskem svetu.

Grunwald in Thiersch (2008) poudarita, da imajo indirektne oblike pedagoškega delovanja (organiziranje situacij in priložnosti, posredovanje pobud, v katerih se ljudje lahko znajdejo s svojimi zmognostmi idr.) prav posebno težo. Poudarek je na odprtih, v življenjski svet „spuščenih“ aranžmajih, kjer prostor za stabilizacijo, razvoj in spreminjanje življenjskih položajev dobi tudi ponudba različnih kreativnih medijev (prav tam). Za razliko od elitistične definicije je po demokratični definiciji kreativnosti (NACCCE, 1999) vsak posameznik zmožen kreativnih dosežkov na vsaj enem od področij, če le ima za to zagotovljene ustrezne pogoje in osvojena osnovna znanja ter veščine. Še več: „demokratična družba je dolžna zagotavljati možnosti za vsakogar, da lahko uspe glede na lastne zmognosti in moči.“ (prav tam, str. 29) Demokratični koncept torej prepozna potencial za kreativne dosežke na vseh področjih človekovega udejstvovanja in to tudi spodbuja. Znotraj socialnopedagoških poseganj se to nanaša na koncept večdimenzionalnosti, ki omogoča široko paleto metodičnih izpeljav v konkreten življenjski prostor in vsakokratno dopuščanje izbire različnih tehnik ter metod socialnopedagoškega dela. Pomoč s kreativnimi mediji zato lahko pri sodelujočih spodbuja lasten angažma in zvišuje stopnjo odgovornosti in tudi kreativnosti pri premagovanju obstoječih težav in ovir (Kozorog, 2003).

Pri proučevanju in raziskovanju same kreativnosti gre po Pluckerju in Beghettu (2004, v Opaka, 2008) prav tako za preplet delovanja več dimenzij, in sicer naslednjih treh osnovnih vidikov: ustvarjalni proces, ustvarjajoči ter ustvarjeni produkt. Avtorja jih združita v opredelitvi: „Ustvarjalnost je sovplivanje osebnosti in procesa, s katerim posameznik ali skupina proizvede rešitev ali produkt, ki je tako nov kot

uporaben, kar definira nek socialni kontekst.“ (prav tam, str. 79). Z vidika racionalne metode raziskovanja ustvarjalnosti, ki predpostavlja, da je njeno temeljno vodilo kognicija, pa se ustvarjalni proces odvija še na dveh ravneh: intrapersonalni ter interpersonalni. Znotraj prve proces lahko ponazorimo s splošno sprejetim kognitivnim modelom, ki poteka v naslednjih fazah (prav tam, str. 80; Pečjak, 1987): preparacija (spoznavanje, preučevanje problema/vsebine/informacij; nujen pogoj za fazo iluminacije), inkubacija (v tej fazi vsebina „počiva“), iluminacija (faza navdiha, trenutek „aha“) ter verifikacija (preverjanje ideje v zunanjem svetu).

Veja socialne psihologije, ki se posebej ukvarja z ustvarjalnostjo, daje velik pomen tudi interpersonalnemu nivoju, saj ustvarjalni proces vselej poteka v določenem socialnem kontekstu. Za nas posebej zanimiv je bržkone vidik osebnosti, ki vstopa v kreativni proces ali – v našem primeru – v govorico kreativnega medija: tako na strani strokovnjaka kot uporabnika je v zasledovanju zastavljenih ciljev intervencij namreč še kako relevantna njuna skupna odprtost za izkušnje, posledično pa večja perceptivnost, tolerantnost do večpomenskosti, izvirnejše razmišljanje, boljši smisel za humor, nekonformizem, neodvisnost ter zlasti odprtost za spremembe in visoka socialna kompetentnost. Vse to so nekatere od tipičnih značilnosti ustvarjalne osebnosti (Carson in Peterson, 2003; Pečjak, 1987; Simonton, 2000, 2003; Jurčová, 2005; vsi v Opaka, 2008) in tudi posredni oz. neposredni cilji interveniranja. Uporaba kreativnega medija je tako hkrati nosilec intervencije (in kot taka kompetenca strokovnjaka) kot intervencija sama, vselej povezana s strukturnimi značilnostmi socialnih situacij, odnosov ter spremembe (Storø, 2013). Cilji socialnopedagoškega poseganja oz. interveniranja so vedno povezani s strukturnimi značilnostmi socialnih situacij, odnosi in spremembo. Ključno je, da se slednja odraža na vseh nivojih uporabnikovega življenja, predvsem pa na bistvenem, od katerega so odvisni vsi preostali. V kontekstu konstruktivistične paradigme se sprememba udejanji, ko uporabnik začne o sebi misliti in pripovedovati drugače oz. ko konstruira nove, drugačne načine pripovedovanja o sebi.

Fotografija vedno obstaja na odnosnem polju tistega, ki „izreže“ nek trenutek, nek prizor v času/prostoru, preko tega, kar je izrezano, do tistega, ki posnetek gleda in ga interpretira. Vselej gre torej za

konstrukt, interpretacijo. Gre za pripoved. V konstrukcionističnem smislu je tako prav fotografija še posebej pripraven pripomoček v vseh fazah interveniranja. Kot jezik skozi v nadaljevanju opisane različne tehnike lahko pove mnogo več in v krajšem času, kot to zmore beseda ali fizično spremljanje uporabnika. Je hkrati odličen dokument spreminjanja od začetka do konca, sopotnik spremembe ter orodje za refleksijo – tako za uporabnika kot strokovnjaka, kar se je pokazalo tudi v naši raziskavi, predstavljeni v empiričnem delu prispevka.

FOTOGRAFIJA KOT GLAS IN ORODJE PARTICIPACIJE V SKUPNOSTI

Z razvojem in razmahom digitalne tehnologije je fotografija v zadnjih 15 letih na polju medosebne komunikacije postala vsedostopen in vseprisoten medij. Njena govorica je še posebej skozi vsakdanjo medosebno izmenjavo vsebin, povezanih z osebnim doživljanjem različnih življenjskih situacij, postala globalno posvojena, kar prav tako namiguje na njen potencial orodja v socialnopedagoškem delu. Interaktivni medij nosi tudi funkcijo posrednika vsebin v obeh smereh – ni zgolj „govorica“, ampak tudi sredstvo za spodbujanje različnih procesov, od političnih, socialnih in socialnopedagoških pa vse do terapevtskih – tako makro (skupnosti, okolje), mezo (skupine) kot mikro ravni (posamezniki).

V raziskavi, ki so jo na dveh primerih projektov o skupnostni identiteti ter možnostih skupnega vzpostavljanja prostorov v lokalni skupnosti (v belgijskem Ghentu ter v škotskem Bonnybridgeu) izvedli Loopmans, Cowel in Oosterlynck (2012), se je fotografija izkazala kot ključna nosilka funkcije skupnostne pedagogike (termin skupnostna pedagogika privzemava po Dollingerjevi utemeljitvi, izpeljani iz pedagogike Paula Natorpa). (Dollinger, 2007, str. 41) Po Biesti (2011, v Loopmans idr., 2012, str. 700) obstajajo glede na namen in učinek tri vrste pedagoškega interveniranja v skupnosti, in sicer: pedagogika za skupnost (poučevanje), pedagogika s strani skupnosti (ozaveščanje) ter pedagogika, ki odpira možnosti za preobrazbo v skupnostno pedagogiko (interupcija). Prva v oblikovanju skupnosti še vedno dominira in vpliva predvsem preko poučevanja ter opozarjanja na spregledane

oz. zapostavljene relevantne vsebine. Druga, ki je močno vpeta tudi v Freirejevo tradicijo skupnostnega dela, deluje preko opolnomočenja marginaliziranih skupin ter spreminjanja njihove samokonceptualizacije kot političnih subjektov. Vloga skupnostnega pedagoga je v tem primeru spodbujanje politizacije skupin, kar postopno dviguje osveščenost in s tem hegemonistične reprezentacije prostorov. Tretja vrsta pedagogike v skupnosti pa se upira postavljanju vnaprejšnje pedagoške agende glede tega, „kaj“ je potrebno poučevati. Izhaja iz skrbi za odnosno, pluralno okarakterizirano obliko vzpostavljanja prostorov (Massey, 2004, prav tam, str. 700). Pedagoška intervencija tako privzame obliko interupcije, prekinitve utečenega reda nekega prostora brez ponujanja alternative, kar pa omogoči povsem nove oblike politične subjektivitete in predstav o prostorih ter skupnosti.

V omenjeni akcijski raziskavi Loopmansa s sodelavci (2012) se je pokazalo, kako učinkovito lahko skupnostni pedagog s fotografijo preplete vse tri oblike skupnostne pedagogike in kako s specifično pedagoško agendo intervenira ter hkrati oceni potencial same fotografije v politiki vzpostavljanja prostorov. Fotografija mu namreč služi kot pedagoški instrument oz. orodje za „podučevanje“ splošne javnosti ter oblikovalcev politik o problemih „zanemarjenih prostorov“ – z namenom ozaveščanja ter spodbujanja politične aktivnosti marginaliziranih na polju soustvarjanja prostorov ali pa z namenom interruptiranja normalnosti – zato, da bi se lahko javne sfere odprle za alternativne perspektive oblikovanja in soustvarjanja prostorov.

Akcijski projekt je potekal tako, da so najprej fotodokumentirali zapostavljene, revnejše predele v omenjenih mestih. V prvem primeru so jih fotografirali samo profesionalni fotografi (nerezidenti), v drugem primeru pa prebivalci sami. Tako je bila spodbujena javna diskusija ter kritična refleksija prevladujoče „mantre“ o kreativni, srednjerazredni urbanizaciji. Slednja naj bi namreč prinesla koristi vsem, v resnici pa se je pokazalo, da so bili z urbanistično prenovno marginalizirani posamezniki oz. skupine porinjeni še bolj na obrobje. Še bolj kot javna diskusija pa so se okrepili procesi učenja med sodelujočenci (Loopmans idr., 2012). Kot poudarjajo avtorji, fotografija opisane procese sproža na dva načina:

- kot dokumentarna fotografija, ki preko prezentacije marginaliziranih in krivic v človeški izkušnji vzbuja instinktivno čustveno reakcijo, s katero „prisili“, motivira in zadolži večjo populacijo, da se odzove (Kay, 2011, prav tam, str. 702);
- kot avtofotografija, ki odpravlja pomanjkljivosti dokumentarne fotografije (npr. otopelost za sočutje zaradi obilice tragičnih podob, sugestibilnost realnosti, vzpostavljanje „drugosti“ skozi objektiv, za katerim največkrat stoji privilegiran posameznik) in daje glas podrejenim oz. marginaliziranim, tako da z njo sami povedo, kako vidijo in doživljajo svoj vsakdan.

Vloga strokovnega skupnostnega delavca na ta način pridobi tudi dimenzijo „kuratorja“ razstavljenih oziroma prikazanih fotografij, ker mu celoten proces omogoča, da je hkrati v stalni interakciji s posamezniki marginalizirane skupine in da skupaj z njimi oblikuje sam pomen sodelovanja s proizvajalci „politične umetnosti“. „Skupaj vzpostavijo pedagoške povezave med gledalci, proizvajalci in subjekti fotografskega projekta.“ (prav tam, str. 713)

Fotografska intervencija je v teh projektih tako privzela vlogo skupnostnega pedagoškega elementa kreiranja identitete, kar je po Kaizenu (2010, v Loopmans idr., 2012, str. 703) bistvo tovrstnih fotografskih intervencij: „... v presojanju lastnega prostora v odnosu do danega prostora z namenom preizkušanja tega, kdo lahko in kdo ne more o tem govoriti.“ V kontekst fotointervencij v skupnosti nedvomno lahko umestimo še umetniško in že omenjeno dokumentarno fotografijo, ki nemalokrat raziskujeta tudi odnose med margino in družbeno sredino. Njun potencial za spodbujanje participacije in integracije lepo prikazujeta najmanj naslednja dva primera: delo ameriške fotografkinje iz sredine prejšnjega stoletja Diane Arbus (Sass, 2005), ki se je proslavila s portretiranjem „izobčencev“, ali portreti fotografa Jake Adamiča na naslovnicaх slovenskega časopisa za brezdomstvo in sorodna socialna vprašanja Kralji ulice. V obeh primerih v procesu detabuizacije življenja na margini sodelujejo „marginalci“ sami – so glavni akterji detabuizacije, predstavljeni kot „zvezde“ margin. Ker pa „ne izgledajo“ kot predstavniki družbenih elit, popularni idoli ali obrazi modne industrije, ki smo jih na naslovnicaх ter v fotografskih okvirih vajeni veliko bolj (kot simbole nekih splošnih idealov družbene

sredine), pri gledalcu sprožajo neavtomatične, nepričakovane reakcije: začudenje, sočutje, grozo, strah, odpor, gnus, krivdo, žalost, jezo, odvisno tudi od interpretacije gledalca (pomen interakcije s podobo). Ker vzbuja intenzivna čustva, lahko osvešča, je „aktivistična“ – njen glas je strasten in ponuja moralni pogled, kot to med drugim pomenljivo opiše Bogre (2012).

Nekje med obema se nahaja še socialno angažirana fotografija, ki pa gledalcu ne prepušča omenjene svobode v interpretaciji oz. odzivanju, saj je njen prvenstven namen prav neposredno usmerjanje fokusa na posledice različnih oblik antisocialnega vedenja. To dosega preko povsem realnih oz. realističnih podob in ima zato v množičnih medijih že ustaljeno ter pomembno mesto, zlasti v fotoreporterstvu kriznega, političnega, vojnega in preiskovalnega novinarstva. Podobno vidno mesto pa zavzema tudi v okviru različnih osveščevalnih kampanj oz. akcij. Moč dokumentarne fotografije je prav v njeni „realnosti“, v njeni „stopnji čustvene estetike, ki sproža reakcije gledalca“ (Fitzgerald, 2002, v Loopmans idr., 2012, str. 701). Težko je ostati neprizadet ob fotografiji izstradane, umirajoče sudanske deklice, ki si jo v bližini ogleduje mrhovinar. Ta znamenita šokantna podoba sudanske krize iz začetka 90-ih let prejšnjega stoletja je celo na zanjo nagrajenega avtorja, južnoafriškega fotoreporterja Kevina Carterja, imela tako neznosno močan učinek, da je zaradi nje nekaj mesecev po nastalem posnetku storil samomor.

Na polju osveščevalnih akcij pa velja kot primer socialno angažirane fotografije, ki deluje tudi kot družbena fotointervencija na korekcijskem področju, omeniti še en slovenski primer. To je Kaj ti je, deklica?, ena od najodmevnejših akcij socialnega marketinga pri nas, ki jo je izvedlo Društvo SOS telefon v sodelovanju s še nekaterimi nevladnimi in eno vladno organizacijo. Akcija je leta 1999 pospremila mednarodni dan boja proti nasilju nad ženskami in šokirala javnost z oceno, da vsaka peta ženska v Sloveniji doživlja fizično nasilje v družini, vsaka sedma pa je posiljena. Nosilna podoba kampanje je bila velika fotografija približanega objokanega ženskega obraza. „Ko dokumentator kreira poziv k akciji, mora hkrati prepoznati in vključiti tiste, ki so pozvani.“ (Kay, 2011, v Loopmans idr., 2012, str. 702) Močna čustvena komponenta sicer inscenirane, a realistične fotografije je tako opravila enako nalogo, kot jo ima dokumentarna fotografija: vpletanje

gledalcev s spodbujanjem solidarnosti tako na ravni različnih publik kot posameznikov – zlasti solidarnosti z resničnimi predstavnicami v kampanji izpostavljene populacije.

ZDRAVILNA MOČ (V)POGLEDA S POMOČJO FOTOGRAFSKE DEJAVNOSTI

Seveda fotografski medij opisanih potencialov nima zgolj v skupnostnem interveniranju. Je univerzalno sredstvo za vzpostavljanje ali olajševanje komunikacije, saj – kot poudarjata Ziller in Smith (v Loopmans idr., 2012, str. 702) – zmore dokumentirati subjektovo perceptivno orientacijo že z minimalnim uvajanjem. Walker (prav tam) dalje ugotavlja, da fotografija spodkopava implicitno „avtoriteto“ pisane besede, ki je najpogostejše dejansko predvsem v domeni privilegiranih izobraženih skupin. Kot direktna reprezentacija sveta je tako nosilka robustnih pomenov komuniciranja. In nenazadnje: prav avtofotografija je tista, ki se običajno izogiba „dominantnemu“ fokusu na in preusmerja pogled na vsebine, ki so ob (Kendon, 2003, v Loopmans idr., 2012, str. 702).

Fotografija (kot medij) pomembno prispeva že v fazi spoznavanja uporabnika, raziskovanja njegove osebne perspektive in socialnega konteksta. Kot del hermenevitičnega pristopa zagotavlja ključne pogoje za vzpostavitev vzvodov, ki omogočijo večjo socialno participacijo in boljšo integracijo. Kot poudarja Hurworth (2003), je v sociološkem raziskovanju na splošno precej podcenjena. Originalno izvira iz antropološkega raziskovanja, znotraj katerega se je izkazalo, da so intervjuvanci ob ogledovanju fotografij zmožni podati veliko več informacij (o sebi, svojih prednikih, določenih družbenih pojavih, kulturi ipd.) kot brez njih. Hurworth (2003) opiše naslednjih pet tehnik, uporabnih v socioloških oblikah raziskovanja in spoznavanja:

- **Fotoizvajanje oz. fotointervju:** bistvo te tehnike je v izvajanju odziva (Harper 1984; Heisley in Levy 1991; vsi v Hurworth, 2003/2004). Številni raziskovalci so odkrili mnogo prednosti pri pridobivanju informacij v zvezi z navadami, praksami, prilagajanjem na spremembe, spomini ljudi itd. Tehnika izvajanja se

je izkazala kot zelo uporabna še na številnih drugih raziskovalnih področjih, kot so opredeljevanje etnične identitete (Gold, 1986, prav tam), razumevanje vedenjskih reakcij (Entin 1979; Wessels, 1985; vsi prav tam), podpora pri vračanju spomina (Aschermann idr., 1998, prav tam) pri delu z majhnimi otroki in šolarji (Diamond, 1996; Weiniger, 1998; Foster idr., 1999; Salmon, 2001; vsi prav tam), na področju evalviranja programov (Brown idr., 1980; Tucker in Dempsey, 1991; Buchanan, 1998; vsi prav tam), kot orodje pri zdravstvenem in gerontološkem raziskovanju (Hagedorn, 1996; Higgins in Highley, 1986; Magilvy idr., 1992; vsi prav tam), pri terciarnem izobraževanju (Killion, 2001; Smith in Woodward, 1999; vsi prav tam).

- **Avto-fotoizvabljanje:** različica fotoizvabljanja, ki intervjuvancu omogoča, da sam „vodi“ proces izvabljanja lastnega odzivanja preko fotografij, ki jih je posnel sam.
- **Refleksivna fotografija:** pri tej tehniki gre za avtofotografijo z namenom reflektiranja določenih izkušenj (npr. nekega neposrednega okolja). Uporabniku ali neki skupini omogoča vpogled in raziskovanje v lastno doživljanje v primerjavi z nekom drugim oz. drugo skupino (demografsko različni posamezniki oz. skupine isto okolje doživljajo na povsem različne načine).
- **Fotonovela:** ta tehnika je zlasti uporabna pri marginaliziranih oz. ranljivih družbenih skupinah, ki lahko z avtofotografijo prikazujejo, kako živijo, kako vidijo ter doživljajo svoj vsakdan – s fotografijo pripovedujejo svojo zgodbo. Ključna komponenta te tehnike je prav narativni del – kaj uporabnik pove ob posnetih fotografijah.
- **Fotoglas:** tehnika se pravzaprav ne razlikuje bistveno od fotonovele, saj gre predvsem za novejšo poimenovanje, aplicirano v širši kontekst uporabe participatorne ocene potreb ter na področju promocije zdravja (Wang idr., 1996a, 1996b, prav tam). Posamezniki ustvarjajo fotografije in ob njih pripovedujejo/diskutirajo o določeni problematiki z namenom spodbujanja pozitivnih sprememb (na osebni ali skupnostni ravni).

Socialni pedagog, ki naj bi deloval „ciljno in usmerjeno, z željo po razumevanju, podpori in doseganju sprememb uporabnikovega

doživljanja, mišljenja in ravnanja“ (Kobolt in Rapuš-Pavel, 2006, str. 92–93), fotografski medij znotraj odnosa z uporabnikom (kot temeljne arene socialnopedagoškega delovanja) tako lahko s pridom uporabi kot orodje za poseganje v podpornem, kompenzacijskem, korekcijskem, usmerjevalnem, svetovalnem in socioterapevtskem smislu (prav tam). Uporabniku fotografski medij omogoča, da na dokaj enostaven način lahko izrazi svoje kompleksne (notranje) položaje ali – z drugo besedo – eksternalizira, kaj se dogaja v njegovem življenjskem položaju, kako to doživlja, kje zaznava napetosti, motnje, nemoč, kje zaznava potencialne ali moči. Cilj eksternalizacije je namreč v tem, da „uporabnik sam reflektira svoj položaj, kar mu omogoča, da se od njega distancira, spozna napetosti in motnje ter se odloči za spreminjanje.“ (prav tam, str. 93) V procesu eksternalizacije – pri opisovanju, ubesedovanju oziroma „prevajanju“ izkušnje v besede – se lahko namreč pojavijo številne ovire, zlasti v smislu okrnjenega nabora pojmov za opisovanje, s katerimi uporabnik razpolaga, še posebej pri tistih ranljivih skupinah, katerih možnosti za učenje in razvoj jezika v vseh njegovih dimenzijah so bile zaradi različnih okoliščin bodisi omejene bodisi otežene (težave v vzgojno-izobraževalnem procesu, kulturne razlike, specifične posebnosti posameznika, npr. motnje v duševnem ali telesnem razvoju, telesne anomalije, določene bolezni, poškodbe ipd.). Fotografija je sporočilo, ki ga razume kar najširši del populacije. Zato lahko kot ekvivalent govornemu izražanju nastopa tako v vlogi njegovega „nadomestka“ kot „sprožilca“ ali „spodbujevalca“ ubeseditve (govorne eksternalizacije).

Tudi terapevtski potencial fotografije je znan že, odkar obstaja kot medij, a šele v zadnjih nekaj desetletjih na področjih psiho-socialne pomoči dobiva mesto, primerljivo z umetnostno terapijo, s katero dejansko lahko potegnemo zelo veliko vzporednic. Slednja namreč (podobno kot fotografija) temelji na kreativni procesni terapiji, znotraj katere je nosilec terapevtskega procesa uporabnik sam (Kroflič, 1992). Likovnemu izražanju, plesu, glasbi in drami se – kot v svojem diplomskem delu povzema Anita Zelič, socialna delavka in ena od slovenskih pionirk fototerapije – tako pridružujejo tudi novejši oz. novi mediji, kot so kreativno pisanje, video in fotografija (Zelič, 2012). Pri svojem delu v društvu Ozara, ki deluje na področju izvenbolnišničnega socialnega in zdravstvenega varstva za osebe s težavami v duševnem

zdravju, je avtorica ugotovila, da uporaba tehnik fototerapije med drugim omogoča boljši vpogled v sam svet uporabnikov ter njihove življenjske perspektive, posledično pa boljše opredeljevanje njihovih problemov in potreb, bolj kakovostno beleženje sprememb, opolnomočenje in izboljšanje kakovosti življenja (prav tam).

Matej Peljhan in Jure Kravanja, prav tako pionirja fototerapije pri nas, ki svoje aktivnosti izvajata z različnimi ranljivimi skupinami (osebe z invalidnostjo ali dolgotrajnim obolenjem, otroci s posebnimi potrebami, osebe z različnimi psihičnimi težavami, starostniki idr.), med terapevtskimi in kompenzatornimi dejavniki ukvarjanja s fotografskim medijem navajata: „Osebe z motnjami spomina lahko izkoriščajo arhivske potencialne fotografije. S pomočjo fotoaparata v svojo „vizualno beležnico“ zapisujejo stvari (osebe, predmete, kraje idr.), ki bi si jih sicer težko zapomnili ali jih priklicali iz spomina. Slabovidni lahko z velikimi optičnimi ali digitalnimi povečavami, ki jih fotoaparat omogoča, vidijo več in bolje. Gibalno ovirani lahko uporabljajo teleobjektive in na ta način premagujejo razdalje. Ob ogledu fotografij lahko „obiščejo“ kraje, ki jih sicer ne bi mogli. Za tiste s težavami v komunikaciji je fotografija primerna, ker ponuja možnost izražanja in sporazumevanja na drugačen način. Uporabljajo jo kot sistem nadomestne komunikacije, z njeno pomočjo lahko povejo, kaj so počeli, kje in kdaj so koga srečali, kakšne so njihove potrebe idr. Osebe s slabšo prostorsko predstavljalnostjo se lahko s pomočjo fotografije učinkoviteje krajevno orientirajo in npr. lažje najdejo pot nazaj domov.“ (Kravanja in Peljhan, 2014)

Podobno širok domet ima terapevtska fotografija na področju duševnega zdravja, čustvenega razvoja in spreminjanja vedenjskih vzorcev: „Fotografija v tem kontekstu pomeni nekakšen predah in odmik od neprestanega ukvarjanja s težavami, ki ima pogosto za posledico povečano anksioznost, depresivnost, slabo samopodobo, stigmatizacijo in diskriminacijo. V terapevtskem smislu je fotografija uporabna tudi zaradi tega, ker fotografiranje samo zahteva veliko zavestne kontrole pri upravljanju s fotoaparatom, distanciranega in objektivnega pogleda na situacijo, strukturiranega načrtovanja in manj impulzivnega načina reakcij. Vse to lahko za osebe z duševnimi ali vedenjskimi težavami predstavlja dober trening za boljšo kontrolo čustev in vedenja ter učinkovitejše reševanje problemov.“ (prav tam)

Fotografija je torej – če ima strokovnjak vsaj nekaj afinitete do tega medija – lahko njegov terapevtski „modus operandi“. Po Susan Sontag človek preko fotografiranja s svetom vzpostavlja specifičen odnos, to pa mu omogoča občutek moči, nadzora, védenja. (Sontag, 2001). Prav v tem tiči ključ same „terapevtskosti“ ali „pedagoškosti“ fotografije: deluje kot podaljšek ali kot del fotografirajočega, v našem primeru socialnega pedagoga. Predstavlja pa lahko tudi učinkovit pripomoček pri vplivanju na neposredno okolje (ožje in širše) oziroma kontekst uporabnika, kamor naj bi bilo strokovnjakovo delo prav tako usmerjeno: „Socialnopedagoške intervencije so usmerjene zlasti na tiste družbene segmente, ki bi jih lahko označili kot konfliktni. Še več, od socialnega pedagoga, vzgojitelja, specialnega pedagoga se pričakuje, da bo s svojimi posegi odstranil ali pa vsaj omilil te konflikte.“ (Kobolt in Rapuš-Pavel, 2006, str. 98)

Kar se tiče samega termina fototerapija, velja omeniti, da – kot navaja tudi slovenski pravopis (SSKJ, 2014) – izvirno pomeni zdravljenje s svetlobo in se uporablja v medicinskem kontekstu (v dermatologiji). Da so izraz posvojile tudi psihoterapija ter sorodne nemedicinske oziroma netelesne oblike zdravljenja in pomoči, ni nenavadno, saj tudi slednje v primeru uporabe fotografskega medija (ali „zapisovanja s svetlobo“, kar fotografirati namreč pomeni v dobesednem pomenu) stremijo k spremembi, ki bo za uporabnika pomenila izboljšanje ali celo popolno odsotnost težav oz. ovir, zaradi katerih je bil v proces pomoči oz. zdravljenja vključen. Obstaja tudi nekaj tovrstnih distinkcij v poimenovanju: kot navaja Judy Weiser (2001), ena svetovnih pionirk na tem področju, gre pri fototerapiji za terapevtsko tehniko pod vodstvom psihoterapevta, znotraj katere različne osebne fotografije (priložnostni posnetki, družinski albumi ipd.), posnete s strani tretjih oseb, služijo kot katalizatorji vpogleda v lasten notranji svet in tako krepijo terapevtski proces. Podzvrst te tehnike je umetnostna fototerapija, ki poteka pod vodstvom umetnostnega terapevta. Terapevtska fotografija pa je tehnika, v kateri fotografske aktivnosti izvaja uporabnik sam (ali njegov pomočnik) z namenom spodbujanja samospoznavanja, (samo)zavedanja, izboljševanja kakovosti življenja, odnosov z bližnjimi, okoljem, aktiviranjem pozitivnih socialnih sprememb, zmanjševanja konfliktov, krepitev medosebnih odnosov, vizualne pismenosti, razširitve kvalitativnega raziskovanja.

Socialni pedagog, ki kot strokovno usposobljena oseba za to, da s posameznikom/skupino preko odnosa soustvarja notranje in zunanje pogoje za pozitivne spremembe, pri svojem delu uporablja fotografijo, se torej glede na splošne cilje fototerapije brez težav prilega opisu definicije, četudi ne izvaja psihoterapije ali umetnostne terapije. S „foto-intervencijami“, če si dovoliva novo skovanko, lahko glede na vse do sedaj opisane attribute fotografskega medija in možnosti uporabe skozi različne tehnike ter njihove kombinacije intervenira na vseh področjih socialne pedagogike: pedagoškem (povečevanje splošnih kompetenc), socialnem (razvoj sposobnosti za socialno integracijo in participacijo), korekcijskem (reševanje težav, zaščita, integracija), terapevtskem (osamosvajanje, povečevanje kakovosti življenja) (Žižak, 2012).

S fotografskim medijem pri razvijanju in krepitvi splošnih kompetenc, kompenziranju specifičnih primanjkljajev, spreminjanju ciljnih miselnih ali vedenjskih vzorcev, samospoznavanju in samorefleksiji lahko uporabljamo sledeče fototerapevtske tehnike, kot jih opredeljuje Judy Weiser (2001):

- **Projekcijska tehnika:** pri tej tehniki se fotografije uporabijo v raziskovanju lastne percepcije, vrednot in pričakovanj. Gre za aktivnosti, pri katerih se ob ogledovanju fotografij (njihove emocionalne vsebine) oblikujejo in med seboj primerjajo različni osebni pomeni – osebne projekcije.
- **Avtoportreti:** avtoportret omogoča raziskovanje samega sebe. V klasičnem smislu (in ne modernem, kot je t. i. „selfie“) je avtoportret „način simboliziranja nas samih v edinstvenem in osebno kodiranem jeziku ter tudi videnje nas samih s pozicije opazovalca.“ (Zelič, 2012, str. 38) Medtem ko naj bi selfie kot naslednik avtoportreta bolj služil za narcistično in kreativno samoizražanje kot socialno interakcijo z namenom izpolnjevanja družbenih pričakovanj ter izgradnje socialne identitete (Carmean in Morris, 2013), avtoportret implicira bolj „študijsko“, namensko bolj fokusirano uporabo. Toda tudi „selfie“ kot fotografska tehnika lahko omogoča terapevtski pristop avtoportretiranja.
- **Portreti:** fotografije nas samih, ki jih naredi kdo drug, omogočajo raziskovanje pogleda drugih – kako nas vidijo v primerjavi z našim lastnim videnjem in kaj najbolj opazijo na nas za razliko do tega,

kar je najbolj očitno nam samim. Če portreti nastajajo s strani točno določene osebe, ima tehnika velik potencial tudi v osvetljevanju različnih vidikov odnosa med nami in fotografirajočim.

- **Fotografiranje ali izbiranje/zbiranje fotografij:** fotografija lahko služi kot osebna metafora, naj bo samoustvarjena ali pa izbrana iz nekega nabora zaradi specifične afinitete, asociacije, čustvene povezave, identifikacije, ... Zlasti fotografiranje ponazarja naš odnos s svetom, tega pa lahko enako zgovorno ponazorimo z izborom fotografij iz nekega nabora. Tehnika tako omogoča zavedanje, kako konstruiramo resničnost in kako z njo vstopamo v interakcijo, ali bolje, kako lahko to resničnost tudi zavestno spreminjamo, prilagajamo, preoblikujemo.
- **Družinski albumi oz. avtobiografske zbirke:** čeprav je ta tehnika med naštetimi gotovo najpogostejše uporabljena prav v fototerapiji, ker omogoča (samo)raziskovanje jaza skozi vpetost v družinske relacije, skonstruirane skozi specifičen prostor in čas, je lahko enako „močna“ tudi kot pedagoška tehnika. Z istimi argumenti je namreč moč podpreti njen potencial za spodbujanje samozavedanja, spoznavanja družinskih struktur, vzpostavljanja odnosa do osebne zgodovine, vpetosti v širši družinski „zemljevid“, korenine ter družbena okolja, ki so družino tako ali drugače zaznamovala, preko tega pa na razvoj in utrjevanje specifičnih vrednot.

In nenazadnje – ker je ena od temeljnih kompetenc socialnega pedagoga tudi samorefleksija – je fotografski medij zaradi svoje reflektivne karakteristike zelo dragocen pripomoček tudi pri krepitvi strokovnjakovih osebnih kompetenc in osebnega razvoja. Katerakoli od opisanih tehnik je prenosljiva v dotični vidik, saj strokovnjaku omogoča, da s fotografijo temeljiteje spoznava samega sebe, stopnjo lastnih kompetenc, svoje potrebe in tudi svoj odnos z uporabnikom/uporabniki, procese, ki jih znotraj teh odnosov usmerja, ter njihove izide. Omogoča pa mu tudi urjenje v menjavanju različnih perspektiv, s čimer si pomaga pri zagotavljanju vseh ključnih elementov delovanja samoreflektirajočega praktika oz. pri „refleksiji v akciji“, kot to pomenljivo poimenuje Schön (2001, v Storø, 2013, str. 71).

RAZISKAVA O IZKUŠNJAH UPORABE FOTOGRAFIJE V SOCIALNOPEDAGOŠKEM DELU

NAMEN IN CILJI

Temeljni namen raziskave je bil spoznavanje in analiziranje izkušnje pridobivanja kompetenc za socialnopedagoško delo ob uporabi kreativnega medija fotografije. Zanimalo nas je, kako so študentke v okviru zastavljenega terenskega dela uporabile in ovrednotile fotografski medij kot nosilca funkcij socialnopedagoških intervencij. Prav tako nas je zanimalo, s kakšnimi elementi fotografskega medija si bodo študentke zastavile proces izkustvenega učenja. Analizo opiramo na zaključna poročila in evalvacije študentk ter se pri tem usmerjamo v naslednje vidike načrtovanja in interveniranja:

- delo s posameznikom, skupino ali skupnostjo,
- področja socialnopedagoškega dela,
- izbor tehnik v pristopu s fotografsko dejavnostjo,
- pomen uporabe fotografije v socialnopedagoškem delu.

METODA

V raziskavo je bilo vključenih 45 študentk, ki so v zimskem semestru študijskega leta 2014/15 obiskovale četrti letnik študija socialne pedagogike. Pri vajah predmeta Socialnopedagoške intervencije smo študentke spodbudili, da pri terenskem delu preizkusijo delo s fotografskim medijem. Uvodoma smo jih seznanili z osnovami teorije fototerapije ter dosedanje fototerapevtske prakse pri nas in po svetu. Študentke so nato dobile nalogo, da različne tehnike fotografskega medija po svojem izboru prenesejo v prakso socialnopedagoškega dela. Izbiro načrtovanja in izvedbe dela smo jim prepustili z namenom, da bi dali prostor ustvarjalnemu procesu in pridobivanju izkušenj. Skupno je bilo izvedenih 41 projektov (večinoma so jih izvedle individualno, štirje projekti so nastali v parih). Za namen raziskave smo kvalitativno analizirali zaključna poročila projektov in pri tem uporabili metodo vsebinske analize (Flick, 2002). Kvalitativno gradivo smo pregledali in zapise študentk razvrščali v posamezne tematske kategorije glede

na zastavljene vidike analize in jih v primeru fotografskih tehnik tudi frekvenčno ovrednotili.

IZSLEDKI

NAČINI UPORABE IN UČINKI FOTOGRAFSKEGA MEDIJA KOT NOSILCA SOCIALNOPEDAGOŠKIH FUNKCIJ

Zanimalo nas je, kateri način dela so študentke izbirale in prepoznale kot primerno „areno“ za terensko izkušnjo uporabe fotografskega medija (delo s posameznikom, skupino ali skupnostjo). Kot se je izkazalo, je bilo največ primerov uporabe usmerjenih v delo s posameznikom – kar 31 projektov, od teh nemalo kar na sebi (v obliki samorefleksije in samospoznavanja), ali v kombiniranje načinov (npr. samorefleksija in delo s posameznikom, samorefleksija in delo s skupnostjo). Drugi najpogostejše izbrani način je bil delo s skupino – 7 primerov, preostali pa so se nanašali na uporabo pri delu s skupnostjo oz. v skupnosti.

Pri delu s posameznikom so bili v poročilih najpogostejše (v več kot tretjini primerov) izpostavljeni (psiho)terapevtski učinki uporabe fotografskega medija:

„Pri pripravljanju te naloge sem se pri sebi soočala tudi z različnimi občutki, od žalosti pa do usmiljenja, veselja, ker se je zgodilo. Tako vedno bolj spoznavam, kakšno vrednost ima fotografija za naša čustva in naše počutje.“

„Delo je bilo zelo prijetno in na nek način je imelo terapevtski učinek tudi na mojo družino, saj smo skupaj pregledovali stare albume, kar je tudi pri njih rodilo številne občutke in obudilo spomine.“

„Moja metoda je bila sestavljena predvsem za primere žalovanja in si predstavljam, da bi jo uporabila s posamezniki, ki so nedavno koga izgubili ali pa še vedno žalujejo za nekom (izguba je tudi separacija).“

„To metodo (bi) lahko znotraj kognitivno-vedenjske terapije postavila kot tehniko sistematične desentizacije z namenom osvobajanja od neustreznih ponotranjenih vtisov o sebi in njihovo spreminjanje.“

Podobna pogostost izkušnje velja tudi za pedagoške oz. vzgojno-izobraževalne učinke, ki jih pri delu s posameznikom osrednje izpostavi skoraj

tretjina študentk, pri delu s skupinami in skupnostjo pa je ta usmerjenost prevladovala:

„Sam projekt se je uporabniki zdel zanimiv, menila je, da je lepo videti, kaj je predvsem v zadnjem letu dosegla. Dobila sem občutek, da je bil dosežen cilj, da je dobila nek pregled nad napredkom, ki ga je naredila v zadnjih nekaj letih.“

„Pri občinstvu pri predstavitvi fotografij pa je bil moj namen predvsem približati življenje slepih in slabovidnih mladostnikov ter prikazati, da živijo življenje kot čisto običajni mladostniki in se pri preživljanju prostega časa, zanimanjih ter željah za prihodnost prav nič ne razlikujejo od mladostnikov, ki niso slepi ali slabovidni.“

„Verjameva, da sva občinstvo spodbudili k razmišljanju o tej tematiki, kar pa je prvi korak dolgega procesa, da se bo bodo stvari enkrat spremenile na bolje.“

Pedagoški učinki so bili nemalokrat občutljivo prepleteni s poudarki na socialnih in korekcijskih učinkih:

„Preko fotografij iz preteklih srečanj in trenutno posnetih fotografij mi je uspelo priti v interakcijo z njim ter preko fotografije vsaj malo okrepiti njegovo okrnjeno socialno samopodobo.“

„Skozi fotografijo namreč lahko vidimo, kaj neka oseba čuti, razmišlja, kakšne so njene vrednote, kaj ji je pomembno v medosebnih odnosih. Kaže na način njenega komuniciranja s strokovnjaki in svetom.“

„Preko svojega izdelka in izdelkov ostalih mladostnikov so udeleženi lahko videli medsebojne razlike in tudi podobnosti ter na ta način bolj oza-vestili svojo individualnost.“

„Z uporabo fotografske dejavnosti sem pri dečku dosegla sprejemljivejše vedenje in izboljšanje pozornosti ter koncentracije.“

Iz poročil je razbrati, da so študentke fotografske dejavnosti prilagajale potrebam uporabnikov in v skladu z oceno potreb skupaj z uporabniki prožno zastavljale in zasledovale cilje intervencij na različnih področjih. Čeprav je primarni namen uporabe kreativnih medijev v socialnopedagoškem delu doživljajske in integrativne narave, so v izkušnjah študentk prepoznani pogosto spremljajoči terapevtski učinki dejavnosti, ki pa jih v socialnopedagoškem delu ne načrtujemo, analiziramo, raziskujemo in spremljamo sistematično. Lahko pa se z

udeleženci dogovorimo, da kasneje od izkustveno-doživljajskega preidemo k terapevtskemu delu (Šugman Bohinc, 1994).

IZBOR TEHNIK FOTOINTERVENIRANJA

Tabela 1 prikazuje, da so študentke pri delu s posameznikom med tehnikami najpogosteje izbrale tehniko avtobiografske zbirke in fotonovele, pri delu s skupino in skupnostjo pa prevladuje tehnika dokumentarne fotografije. Tehnika avtobiografske zbirke je najpogosteje služila za potrebe (samo)refleksije, samospoznavanja, ozaveščanja specifičnih občutkov, obujanja spominov z namenom spreminjanja oz. razširjanja perspektive na lastno življenjsko pozicijo, tehniko fotonovele/fotointervjuja pa so študentke izbirale za (samo)predstavljanje življenjske zgodbe oz. življenjskega konteksta. Tehnika dokumentarne fotografije se je izkazala kot uporabna za namene ozaveščanja v zvezi z različnimi družbenimi problematikami in pojavi življenja manjšin oz.

TABELA 1: *Izbor tehnik fotointerveniranja v povezavi z načinom dela*

tehnika / način dela	posameznik	skupina	skupnost	skupaj
avtobiografske zbirke, družinski albumi	28	1	/	29
(avto)fotografiranje (fotointervju)	11	2	/	13
(avto)portreti	4	3	/	7
fotonovela	17	3	1	21
refleksivna fotografija	3	1	/	4
kreativna fotografija	8	1	1	10
projekcijska tehnika	4	1	1	6
fotografiranje	7	1	2	10
dokumentarna fotografija	/	6	4	10

marginaliziranih skupin. Pri tem so se študentke usmerile na raziskovanja področja zasvojenosti, revščine in medkulturnih razlik. Nekatere ostale tehnike so se predvsem pridružile že omenjenim, najpogosteje uporabljenim, saj je bilo pri praktično vseh projektih zaslediti takšno kombinacijo tehnik, ki je kar najbolje poskušala doseči zastavljene cilje in namene.

Študentke v evalvaciji prepoznajo fotografijo kot učinkovito dopolnilno orodje socialno-integrativnega pedagoškega dela, ki nudi raznolik nabor tehnik, pristopov in načinov dela. Uporabimo ga lahko v različnih teoretskih konceptih in oblikah socialnopedagoškega integrativnega dela ter pri delu z različnimi ciljnim skupinami. Menimo, da so za še učinkovitejšo implementacijo fotografskih dejavnosti za izvajalce poleg nekaterih tehničnih znanj ključna tudi znanja za prepoznavanje kreativnosti posameznika ter druge specifične kompetence za socialnopedagoško delo. Prav tako pa je pomembno, da gredo strokovnjaki, ki uporabljajo umetniška izrazna sredstva, tudi sami aktivno skozi proces ustvarjanja, kar se je zdelo pomembno tudi študentkam, saj so v preizkušanju medija skoraj v tretjini primerov izbrale lasten primer.

IZKUŠNJE PRIDOBIVANJA KOMPETENC ZA SOCIALNOPEDAGOŠKO DELO

Izkušnje o pomenu uporabe fotografskega medija smo iz evalvacij poročil razvrstili v dve kategoriji odgovorov: (1) ustvarjalnost v procesu uporabe fotografskega medija ter (2) pomen fotografskega medija za osebni in profesionalni razvoj. V procesu spoznavanja in preizkušanja fotografskega medija študentke pomembno vrednotijo proces ustvarjalnosti in odprtih možnosti izbire metod ter tehnik. Izkušnjo opišejo kot zanimivo, zabavno, ustvarjalno in inovativno ipd. Naslednje izjave študentk ilustrirajo pomen ustvarjalnosti v procesu:

„S celotnim delom sem kar zadovoljna, saj se mi zdi, da mi je uspelo razviti uporabno metodo, ki se lahko prenaša tudi na druga področja oz. na druge populacije, prav tako sem spoznala, da je metoda zelo fleksibilna in jo lahko v vsakem trenutku preoblikujem glede na potrebe uporabnika.“

„Ta naloga se mi je zdela zelo uporabna, saj sem dobila možnost narediti nekaj svojega. Všeč mi je bilo, da smo lahko izhajali iz sebe, lastnih

interesov in pri tem naredili nekaj novega. Vsekakor bi bilo dobro, če se ta naloga ohrani tudi za naslednje generacije.“

„Izdelovanja naloge sem se zelo veselila, saj sem imela prosto izbiro in manevrski prostor za ustvarjanje.“

„Da bi si nalogo naredila čim bolj zanimivo, sem si izbrala osebo in temo, ki mi je osebno blizu. Cilji, ki sem si jih zastavila na začetku dela, so se mi zdeli takrat zelo abstraktni, med ustvarjalnim procesom pa so se začeli vedno bolj konkretizirati.“

Izjave študentk opozorijo na pomen ponudnikove ustvarjalne izkušnje, kar navezujemo na razmišljanje Sarbina (1986, v Šugman Bohinc, 1994, str. 319), ki pravi, da so v vsakem od nas zametki ustvarjalne in kulturne dejavnosti v igri, gibu, plesu, zvokih in oblikah še iz našega otroštva. Takrat so bile te dejavnosti spontan in najbolj naraven način našega samoizražanja in sporazumevanja. Ta pogosto pozabljen način je ustvarjalni vir vsakega človeka in tako tudi pomemben vir za avtentičnost v strokovnem delu.

V drugi kategoriji odgovorov študentke v opisu izkušenj odkrivajo pomen medija za osebni in profesionalni razvoj. Povedo, da jim je medij omogočil *pregled lastne življenjske poti, spoznavanje sebe, dobro počutje, pomoč pri ohranjanju spomina na bližnje osebe, priključitev pozitivnih spominov iz preteklosti, povezovanje s starši idr.* Pomen medija za profesionalni razvoj ilustrirajo naslednje izjave študentk:

„Ugotovila sem, da ima fotografija zelo veliko moč na zelo različnih področjih dela z uporabnikom. Fotografija v sebi nosi zelo veliko simbolnih sporočil, ki si jih nato vsak uporabnik lahko interpretira po svoje.“

„Pritegnilo me je dejstvo in izkušnja, da lahko s pomočjo socialno angažirane fotografije v širši družbi dosežem neko spremembo oziroma pri ljudeh sprožim neko razmišljanje v smeri spremembe.“

„Menim, da je fotografija še posebej uporabna v socialni pedagogiki, ki je „glasnica margine“.“

„Projekt mi je dal možnost, da prikažem pojav, za katerega menim, da bi se v javnosti moralo o njem več govoriti.“

„Dobila sem izkušnjo, da je fotografija zelo močno orodje pri predstavljanju zgodb in življenja predvsem ranljivih, marginalnih skupin (npr. brezdomcev), saj lahko pove več kot pisana beseda in lahko v posamezniku sproži široko paleto čustev.“

„Menim, da je fototerapija zelo zanimiva in v veliko primerih tudi zelo učinkovita metoda interveniranja. A hkrati vidim tudi omejitve, predvsem v tem, da jo lahko bolj uspešno izvede nekdo, ki ima izkušnje na področju fotografije, in da je pomembna tudi primerna populacija, ki je vključena v takšno terapijo.“

„Ugotovila sem, da je od posameznika tudi odvisno, koliko se zna vživeti v fotografije, in posledično, koliko bo od te „aktivnosti“ odnesel.“

Izkušnje in spoznanja študentk kažejo na to, da so fotografske dejavnosti lahko pomembno orodje v socialnopedagoškem delu in nosilci funkcij integracije posameznika v odnose in skupnost, dajejo priložnost za socializacijo, rast in razvoj. Fotografija je lahko primeren jezik komunikacije, ki učinkovito prispeva k reševanju problemov. Pri tem je v spoznanjih študentk ozaveščen tudi ključni pomen procesa kreativne dejavnosti pred njenim končnim rezultatom (izdelkom). Fotografija je umetnostno izrazno sredstvo kulturne dejavnosti, ki v takšno delo prinaša veliko doživljajskosti, sprošča, razveseljuje ter vnaša različne izzive in spontanost.

SKLEP

V prispevku so predstavljeni izsledki kvalitativne raziskave umeščanja fotografije kot kreativnega medija v kontekstu socialnopedagoškega dela. Širok nabor fotografskih metod se je pri izkušnjah študentk izkazal kot primeren pri delu s posamezniki, skupino, skupnostjo in pri delu z različnimi marginaliziranimi skupinami, s katerimi so študentke prihajale v stik. V razmerjih individualnega in skupinskega sodelovanja ter skupnostnega poseganja so s pomočjo uporabe fotografije in njenih tehnik kombinirale različne oblike dela. V ospredju so izkušnje psihosocialne pomoči, kjer so študentke v odnos pomoči vstopale na osebni in izkustveni način (Žižak, 2010, v Kobolt in Rapuš Pavel, 2006). Fotografija kot izrazno sredstvo se podobno kot v nekaterih sorodnih raziskavah (Noland, 2006; Miller in Happell, 2006; Zelić, 2012) izkaže kot učinkovito orodje samoraziskovanja, rekonstruiranja življenjskih potekov ter razumevanja sebe v medosebnih odnosih in širši družbi. Rezultati, pridobljeni skozi spoznanja terenskega dela študentk, opozorijo na moč in prednosti uporabe fotografskega medija v

integrativnosti in razumevanju posameznikovih življenjskih izkušenj ter spodbujanju refleksivnosti.

Fotografske dejavnosti imajo potencial za doseganje sprememb življenjskega položaja uporabnika, hkrati pa jim študentke dajejo pomembno pedagoško vrednost kot instrumentu, ki krepi procese rasti in učenja, ozaveščen je tudi njen pomen za vzpostavljanje in olajševanje komunikacije (Noland, 2006, v Steger, Shim, Barenz in Shin, 2014). Rezultati podprejo tudi spoznanje, da so fotografske dejavnosti lahko hkrati nosilec intervencije kot intervencija sama (Kobolt in Rapuš Pavel, 2006).

Študijski program socialne pedagogike daje med drugim pomembne poudarke strokovnemu delovanju v kontekstu življenjskega prostora posameznika, socialno-kulturnemu delu in kompetencam praktičnega delovanja (Dekleva, Kobolt, Klemenčič Rozman, 2006). V kreiranju bodočih učnih situacij je pomembno spoznanje, da študentkam v pridobivanju strokovnih kompetenc omogočamo čim bolj odprt prostor za izkustveno učenje, saj s tem posledično spodbudimo večjo ustvarjalnost, krepimo tolerantnost do večpomenskosti, neodvisnost in odprtost za doseganje sprememb. Pomembno je, da socialnopedagoško delo bogatimo s kompetencami uporabe izraznih medijev s področja umetnosti, t. i. kreativnih medijev, ki posedujejo ustvarjalno kulturno razsežnost za delo z ljudmi. Tovrstna izrazna sredstva spodbujajo ustvarjalne zmožnosti uporabnikov, s katerimi se bodo bodoče socialne pedagoginje srečevale pri svojem delu. Kreativni mediji omogočajo aktiviranje psihosocialnih doživljajskih situacij in – kot izpostavi Bohinc Šugman (1994, str. 318) – je „pri delu z ljudmi pomembno iskati možnosti komunikacije v vseh njenih razsežnostih, besednih, nebesednih, vsebinskih in odnosnih, simetričnih in komplementarnih, vzročnih in nevzročnih, zavestnih in nezavednih.“ Prav tako se strinjamo z avtorico (prav tam), ko dodaja, da „z uporabo in spodbujanjem ustvarjalne izraznosti, kreativnih oblik in metod dela komplementarno dopolnjujemo spoznavni, logično-analitični poudarek socializacijskih, vzgojno-izobraževalnih procesov v zahodnem kulturnem okolju.“

LITERATURA

- Bogre, M. (2012). *Photography as Activism – Images for Social Change*. Burlington: Focall Press.
- Carmean, D. M. in Morris, M. E. (2013). *Selfie examinations: Applying computer vision, hashtagscraping and sentiment analysis to finding and interpreting selfies*. Oregon: Intellabs.
- Dekleva, B., Kobolt, A., in Klemenčič Rozman, M. M. (2006). Analiza doseženih in zaželenih kompetenc študijskega programa Socialna pedagogika na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. V S. Tancig in T. Devjak (ur.), *Prispevki k posodobitvi pedagoških študijskih programov* (str. 150–170). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Dollinger, B. (2007). Reformska pedagogika – pasti in izzivi emfatičnega pojma. *Sodobna pedagogika*, 58(4), str. 34–48.
- Flick, U. (2002). Qualitative Research – State of the Art. *Social Science Information*, 41(1), str. 5–24.
- Grunwald, K. in Thiersch, H. (2008). Koncept socialne pedagogike, usmerjene v življenjski svet – uvodna opažanja. V M. Krajncan, D. Zorc Maver in B. Bajželj (ur.), *Socialna pedagogika – med teorijo in prakso* (str. 7–26). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Hurworth, R. (2004). Photo – Interviewing, *Qualitative Research Journal*, 4(1), str. 73–79.
- Kobolt, A. in Rapuš Pavel, J. (2006). Osnove interveniranja. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in D. Zorc-Maver (ur.), *Socialna pedagogika: izbrani koncepti stroke* (str. 87–105). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Kozorog, J. (2003). Vloga ustvarjalnega plesa in giba v socialno pedagoški teoriji in praksi. *Časopis za kritiko znanosti*, 31(212), 236–246.
- Kravanja, J. in Peljhan, M. (2014) Fotografija za osebe s posebnimi potrebami. Pridobljeno 30. 11. 2014 s svetovnega spleta: http://www.fototerapija.com/?page_id=362.
- Kroflič, B. (1992). *Ustvarjanje skozi gib*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Loopmans, M., Cowel, G. in Oosterlynck, S. (2012). Photography, public pedagogy and the politics of place-making in post-industrial areas, *Social & Cultural Geography*, 13(7), str. 699–718.

- Miller, G. in Happell, B. (2006). Talking about hope: the use of participant photography, *Issues in Mental Health Nursing*, 27, str. 1051–1065.
- NACCCE – National Advisory Committee on Creative and Cultural Education. (1999). *All Our Futures – Creativity, Culture and Education*. Pridobljeno 6. 3. 2014 s svetovnega spleta: <http://sirkenrobinson.com/pdf/allourfutures.pdf>
- Noland, C.M. (2006). Auto-Photography as Research Practice: Identity and Self – Esteem Research, *Journal of research practice*, 2(1). Pridobljeno 12. 11. 2014 s svetovnega spleta: <http://jrp.icaap.org/index.php/jrp/article/view/19/50>
- Opaka, M. (2008). Ustvarjalnost – proces, oseba, produkt: Pregled nekaterih odkritij o ustvarjalnosti v zadnjem desetletju. *Psihološka obzorja*, 17(2), str. 77–90.
- Pečjak, V. (1987). *Misliti, delati, živeti ustvarjalno*. Ljubljana: DZS.
- Sass, L. A. (2005). „Hyped on Clarity“ – Diane Arbus and the Postmodern Condition. *Raritan*, 25(1), str. 1–37.
- Sontag, S. (2001). O Fotografiji. Ljubljana: Beletrina.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika – SSKJ*. (2014). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Steger, M. F., Shim, Y., Barenz, J. in Shin, J. Y. (2014). Through the windows of the soul: A pilot study using photography to enhance meaning in life, *Journal of contextual behavioral science*, 3, 27–30.
- Storø, J. (2013). *Practical social pedagogy. Theories, values and tools for working with children and young people*. Bristol: The Policy Press.
- Šugman Bohinc, L. (1994). Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33(4), 317–324.
- Zelić, A. (2012). *Fotografija kot umetnostno izrazno sredstvo v kontekstu psihosocialne pomoči*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Žižak, A. (2012). *Teorijske osnove intervencija – socijalnopedagoška perspektiva*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Weiser, J. (2001). Phototherapy Techniques: Using clients“ personal snapshots and family photos as counseling and therapy tools. *Afterimage*, 29(3), 12–18.

UPORABA ALKOHOLNIH PIJAČ PRI IZBRANIH SKUPINAH OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

145

USE OF ALCOHOLIC BEVERAGES AMONG
PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

Mojca Kralj, *prof. defekt.*

Osnovna šola Glazija, Oblakova ulica 15, 3000 Celje

mojca.kralj1@guest.arnes.si

POVZETEK

V prispevku obravnavamo pogostost uporabe in škodljive uporabe alkoholnih pijač pri osebah s posebnimi potrebami. Zanimali so nas tudi motivi za uporabo alkoholnih pijač in težave, povezane z njihovo škodljivo uporabo. Raziskava je bila narejena v različnih skupinah oseb s posebnimi potrebami, kot so dolgotrajno bolne osebe (osebe, ki imajo motnje pri strjevanju krvi), gibalno ovirane osebe (osebe, ki imajo poškodbo hrbtenice, in osebe, ki imajo živčno-mišična obolenja) ter osebe z okvaro sluha in vida. V raziskavo so bile zajete 303 osebe s posebnimi potrebami. S pomočjo vprašalnika o dejavniki uporabe drog pri osebah s posebnimi potrebami smo skupine udeležencev spraševali o pogostosti uporabe in škodljive uporabe alkoholnih pijač v življenju, v zadnjem letu in zadnjem mesecu ter o motivih za uporabo alkoholnih pijač. Oceno tvegane in škodljive uporabe ali odvisnosti od alkohola smo ugotavljali s standardiziranim presejalnim vprašalnikom AUDIT. Izsledki raziskave kažejo, da 22 % anketiranih oseb uporablja alkohol na tvegan ali škodljiv način. Vprašane

osebe uporabljajo alkohol zaradi osebnih čustvenih napetosti in stresa, lažjega vključevanja v družbo ter zaradi družbene navade.

KLJUČNE BESEDE: *uporaba alkoholnih pijač, škodljiva uporaba alkoholnih pijač, motivi, osebe s posebnimi potrebami*

ABSTRACT

This article discusses the frequency of use and abuse of alcohol among people with special needs/disabilities. We were especially interested in the motives for using alcoholic beverages and the problems associated with alcohol abuse. The survey, which included 303 people, was conducted among groups of people with special needs, such as people suffering from long-term illnesses (blood coagulation disorders), physically handicapped people (individuals with spine injuries and those suffering from neuromuscular diseases), people with impaired hearing and people who are blind or partially sighted. Using a questionnaire concerning the factors underlying drug use among people with disabilities, we asked respondents about the frequency of use and harmful use of alcoholic beverages in general, in the past year and past month, and about the motives for consuming alcohol. The frequency of risk use, abuse and alcohol dependence was assessed with a standardized AUDIT screening questionnaire. The survey showed that 22 % of respondents drink alcoholic beverages in a risky and harmful way. The main motives for drinking are social habits, easing social inclusion, and relieving stress and tension.

KEY WORDS: *alcohol use, alcohol abuse, motives, people with special needs/disabilities*

UVOD

Alkohol je najpogostejše uporabljana droga na svetu. Slovenija se po podatkih Svetovne zdravstvene organizacije uvršča v vrh porabe čistega alkohola na prebivalca (peto mesto med državami članice Evropske

unije) (Lovrenčič in Lovrenčič, 2013), kar kaže, da je uporaba alkohola družbeno sprejemljivo dejanje.

Raziskovanje uporabe alkohola je zahtevno, saj na uporabo alkoholnih pijač vplivajo številni dejavniki, ki jih je z različnimi raziskovalnimi inštrumenti težko meriti. Lovrenčič in Lovrenčič (2013) menita, da na raziskovanje dejanske uporabe alkohola v populaciji vplivajo subjektivna presoja, registrirana in neregistrirana predelava alkohola ter drugi manj znani dejavniki. Registrirana poraba alkohola naj bi se v Sloveniji med leti 2000 in 2010 gibala med 10,3 do 13,3 litra čistega alkohola na odraslega prebivalca, starega 15 let in več, na leto (prav tam).

Pogostost uporabe alkoholnih pijač med posameznimi državami v Evropski uniji variira; v zadnjem letu naj bi alkoholne pijače uporabilo od 75 do 89 % vprašanih ljudi (EMCDDA, 2013). V Sloveniji je v zadnjem letu alkoholne pijače uporabilo 82 % populacije (podatki se nanašajo za leto 2009) (Lovrenčič in Lovrenčič, 2013). Kasnejša raziskava, ki je potekala v letih 2011 in 2012, ugotavlja nekoliko nižji delež uporabe alkohola v zadnjem letu (80 %), vendar 50 % vprašanih oseb uporablja alkoholne pijače na tvegan način (Lavtar in drugi, 2014), kar še vedno kaže na izjemno popustljiv odnos do uporabe alkohola. Spodbudnejši pa so podatki o trendu uporabe alkohola. Med odraslo slovensko populacijo namreč narašča trend deleža ljudi, ki ne pijejo alkohola, torej abstininirajo, pada pa tudi delež škodljivega pitja (Lovrenčič in Lovrenčič, 2013).

Škodljiva uporaba alkohola je povezana s številnimi posledicami na vseh področjih človekovega funkcioniranja. Posledice se kažejo predvsem na telesnem, duševnem in socialnem področju. Odvisnost od alkohola prizadene tako posameznika kot njegovo družino, posledično pa tudi družbo (Može, 2002). Zaradi številnih osebnih in družbenih posledic uporabe alkohola je pomembno, da se učinkovito raziskovanje dejavnikov uporabe alkohola in izsledke raziskav uporabi v intervencijah preventive in pomoči.

Dejavniki uporabe drog, kamor uvrščamo tudi alkohol, so znani za splošno populacijo. Najobširneje so opisani v ESPAD, EMCDDA, HBSC in drugih raziskavah. Malo pa vemo o pogostosti uporabe drog in njenih dejavnikih med skupinami oseb s posebnimi potrebami. Dejstvo je, da tudi osebe s posebnimi potrebami uporabljajo droge. Na uporabo drog pri osebah s posebnimi potrebami vplivajo številni in

prepleteni dejavniki, ki so še vedno slabo raziskani. Z raziskavo želimo opozoriti na neraziskano področje uporabe alkohola/drog med osebami s posebnimi potrebami. V prispevku bomo predstavili teoretična izhodišča, kjer bomo opredelili odnos do uporabe alkohola ter prikazali opredelitev posameznih oseb glede na odnos do alkohola. Predstavili bomo nekatere raziskave o uporabi alkohola pri njih. V empiričnem delu bomo odgovorili na raziskovalna vprašanja o pogostosti uporabe alkohola, stopnji tveganja uporabe alkohola, notranji strukturi motivov za uporabo alkohola in o težavah, povezanih z uporabo alkohola pri izbranih skupinah oseb s posebnimi potrebami.

Raziskava je bila narejena v okviru doktorske disertacije s področja specialne in rehabilitacijske pedagogike, ki obravnava dejavnike uporabe drog pri osebah s posebnimi potrebami. V raziskavi smo ugotovili, da je uporaba prepovedanih drog manjša kot v splošni populaciji (v življenju je bila najpogosteje uporabljena marihuana (24 %), sledijo protibolečinska zdravila (19 %) in pomirjevala (13 %)). V članku se bomo osredotočili na izsledke uporabe alkohola, ki smo jim v raziskavi posvetili največ raziskovalnih vprašanj. Ker raziskava izhaja s področja vzgoje in izobraževanja, uporabljamo za opis raziskovalne populacije termin osebe s posebnimi potrebami (Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v RS, 1995). To so posamezniki, ki imajo različne primanjkljaje in ovire oziroma motnje na področju telesnega ali/in duševnega razvoja ter potrebujejo prilagoditve in/ali pomoč, da se lahko aktivno vključijo v družbeno okolje. Gre za manjše in tudi specifične skupine populacije, ki jih uvrščamo med ranljivejše skupine ljudi v družbi (Ule, 1998), kar pa lahko predstavlja dejavnik tveganja za škodljivo uporabo in odvisnost od alkohola ter drugih drog. V raziskavo smo vključili specifične skupine populacije, ki imajo različne telesne težave (dolgotrajna bolezen, gibalna oviranost, okvare sluha in vida), pri katerih menimo, da lahko obstajajo tudi specifični razlogi za uporabo drog. Dobljenih izsledkov raziskav ne moremo posplošiti na vse skupine oseb s posebnimi potrebami, zato bi bile dobrodošle nadaljnje raziskave o uporabi alkohola med osebami s posebnimi potrebami.

ODNOS DO UPORABE ALKOHOLA

Odnos do uporabe alkohola se oblikuje vse življenje. Na oblikovanje odnosa do uporabe alkohola pomembno vpliva zgled osebe, s katero se posameznik istoveti in ki mu predstavlja avtoriteto ter zgled (Kastelic in Mikulan, 2004). Opredelitev ljudi glede na odnos do uporabe alkohola je v našem prostoru uveljavil že Lipič leta 1834 kasneje pa Hudolin leta 1972. Ta je ločeval abstinente, zmerne pivce, alkoholike, alkoholike z nepopravljivimi posledicami in zdravljene alkoholike. Skozi desetletja so se še naprej spreminjale opredelitve ljudi glede na različno uporabo alkohola. Ziherl (1988) je sicer podobno kot Hudolin opredelil ljudi glede na odnos do alkohola, in sicer v abstinente, zmerne pivce, pretirane pivce, odvisne od alkohola in nepopravljivo odvisne od alkohola. Može (2002) pa je odnos ljudi do alkohola razdelil na abstinente, zmerne potrošnike alkoholnih pijač, utirjene, pretirane ali problematične pivce, osebe, odvisne od alkohola, in zdravljene alkoholike. V zadnjem desetletju strokovnjaki uporabljajo termine abstinenca, zmerni pivec, čezmerni pivec in odvisnost od alkohola (Kovše in Truden Dobrin, 2010), tvegana uporaba alkohola, škodljiva uporaba alkohola in visoko tvegano opijanje (Lovrenčič in Lovrenčič, 2013; Lovrenčič, Lovrenčič in Tomšič, 2012).

V pričujočem članku bomo uporabili termine **popolna abstinenca** (oseba ne uporablja alkoholnih pijač in jih tudi nikoli ni), **abstinenca** (oseba v zadnjem letu ni uporabljala alkohola), **manj tvegana uporaba alkohola** (način uporabe alkohola, ki ne predstavlja tveganja za zdravje), **tvegana uporaba alkohola** (predstavlja način uporabe alkoholnih pijač s tveganjem, ki bo sčasoma pripeljalo do posledic, kot so zdravstvene, socialne in druge posledice), **škodljiva uporaba alkohola** (gre za način pitja alkoholnih pijač, ki je že pripeljal do posledic, vendar še ne moremo govoriti o odvisnosti od alkohola) (Može, 2002, Lovrenčič, Lovrenčič in Tomšič, 2012) ter **odvisnost od alkohola**.

Pogosto se vprašamo tudi po etiologiji uporabe alkohola, torej zakaj ljudje uživajo alkoholne pijače. Za splošno populacijo obstajajo številne raziskave o motivih za uporabo drog (Cox in Klinger, 1988; Cooper, Russell, Skinner in Windle, 1992; Cooper, 1994; Boys, Marsden in Strang, 2001; Kuntsche, Knibbe, Gmel in Engels, 2005; Perera in

Torabi, 2009), medtem ko za populacijo oseb s posebnimi potrebami metodološko primerljivih raziskav v svetovnem merilu nismo našli. Boys, Marsden in Strang (2001) navajajo, da ljudje uporabljajo drogo zaradi sprostitve, sledi omamljanje, vzdrževanje ali povečanje moči v različnih dejavnostih, izboljšanje razpoloženja, lažje vključevanje v socialno sredino, zmanjševanje in odpravljanje dolgčasa, višanje samozavesti, zmanjševanje socialnih zavor in drugo.

RAZISKAVE O UPORABI ALKOHOLA PRI OSEBAH S POSEBNIMI POTREBAMI

V svetu so raziskave o uporabi alkohola med populacijo oseb s posebnimi potrebami redke. Raziskave o uporabi alkohola so narejene večinoma v sklopu raziskovanja uporabe še drugih vrst drog. V poročilih raziskav o uporabi drog med osebami s posebnimi potrebami so avtorji pogosto uporabljali splošen termin droga (ang. drug), kjer so podajali izsledke in ugotovitve za dovoljene in prepovedane droge. V slovenskem prostoru nismo našli raziskav o uporabi alkohola med osebami s posebnimi potrebami. V nadaljevanju bomo skušali predstaviti nekaj raziskav o uporabi alkohola med izbranimi skupinami oseb s posebnimi potrebami, iz katerih je bilo moč razbrati izsledke samo o uporabi alkohola.

V različnih tujih empiričnih raziskavah o uporabi alkohola in drugih drog pri osebah s posebnimi potrebami (ang. disabilities) so predstavljeni različni in med seboj težje primerljivi podatki. V nekatere raziskavah ugotavljajo, da je uporaba alkohola in drugih drog pri osebah s posebnimi potrebami podobna kot v splošni populaciji ali pa je pojavnost nižja glede na splošno populacijo (Moore in Siegal, 1989; Katims, Zapata in Yin, 1996; McCrystal in McGillicuddy, 2006, Rurangi-rwa idr., 2006, Percy in Higgins, 2007, vsi v Yu, Huang, Newman, 2008). Druge raziskave pa potrjujejo večjo razširjenost uporabe alkohola in drugih drog pri osebah s posebnimi potrebami v primerjavi s splošno populacijo (Blum, Kelly in Ireland, 2001; Gilson, Chilcoat in Stapleton, 1996, Hogan, McLellan in Bauman, 2000; Milberger idr., 1997, v Yu, Huang, Newman, 2008; vsi v Yu, Huang, Newman, 2008; DiNitto in Webb, 2012). Raziskave kažejo tudi, da ima 20 % oseb s posebnimi

potrebami težave z uporabo alkohola ali drugih drog ali pa so odvisni od alkohola ali drugih drog (Schwab in DiNitto, 1993, v Guthmann in Graham, 2004). Navedene raziskave podajajo različne ugotovitve, ki se verjetno razlikujejo zaradi manjšega števila udeležencev v raziskavi, neenotnih metodoloških postopkov in obdelave podatkov, različnih vzorcev uporabe alkohola in subjektivne ocene, zato je primerjava s splošno populacijo tudi manj zanesljiva. Ugotavljamo tudi, da je v zadnjih petih let nadaljnjih študij o uporabi alkohola in drugih drog pri osebah s posebnimi potrebami malo.

Obširna raziskava ameriškega Nacionalnega centra za raziskave v specialnem izobraževanju (National Center for Special Education Research) je ugotavljala pogostost uporabe različnih vrst drog pri osebah s posebnimi potrebami ter dobljene podatke skušala primerjati s podatki pri splošni populaciji. Navedli bomo le izsledke, ki se nanašajo na uporabo alkohola. V raziskavo je bilo vključenih 2640 mladih odraslih s posebnimi potrebami, starih med 18 in 21 let. Poročajo, da je priložnostna uporaba alkoholnih pijač enkrat ali dvakrat v zadnjih 30 dneh pri mladih odraslih s posebnimi potrebami glede na ugotovitve pri splošni populaciji nekoliko višja. Sicer pa je v zadnjih 30 dneh alkoholne pijače uporabljalo 54 % oseb s posebnimi potrebami (delež splošne populacije pa je bil 44 %) (Yu, Huang, Newman, 2008).

V svetovnem merilu je le nekaj študij, ki so ugotavljale pogostost škodljive uporabe alkohola in drugih drog pri osebah z okvarami vida, vključno s slepoto (Resource Center on Substance Abuse Prevention and Disability, 1992, v Lowinson, Ruiz, Millman in Langrod, 2005; Koch, Nelipovich in Sneed, 2002). NAADD (1999, v Koch, Nelipovich in Sneed, 2002) ocenjuje, da je pogostost škodljive uporabe drog v primerjavi s splošno populacijo za 50 % višja, izkušnje z uporabo alkohola ima 40–50 % oseb z okvaro vida, pri 35 % oseb z okvaro vida pa se kažejo zanesljivi znaki, da uporabljajo alkohol na škodljiv način. Navedene ugotovitve porajajo novo vprašanje, zakaj je pri osebah z okvaro vida tako visoka stopnja uporabe alkohola. Ob nadaljnjem pregledu literature ugotavljamo pomanjkljivosti v vzorčenju raziskovalnih vzorcev. Praktično pa nismo našli študij, ki bi odgovorile na vprašanje o visoki pojavnosti uporabe alkohola pri osebah z okvaro vida.

Razširjenost uporabe alkohola in drugih drog med skupino oseb, ki imajo okvaro sluha, je slabo raziskana in metodološko nedodelana.

Večina strokovnjakov v praksi se strinja, da je razširjenost uporabe alkohola in drugih drog med gluhi in naglušni vsaj takšna kot v splošni populaciji, če ne večja (Boros in Sanders, 1977, Johnson in Locke, 1978, Watson, Boros, Zrimec, 1979, Isaacs, Buckley, Martin, 1979, Lane, 1989, vsi v Guthmann in Graham, 2004; 2004; Boros, 1981; Titus in White, 2008). Ameriški državni svet za alkoholizem (The National Council on Alcoholism) predvideva, da je vsaj 600.000 posameznikov z izgubo sluha odvisnih od alkohola (Kearnes, 1989, v Guthmann in Graham, 2004). Guthmann (2001) navaja pričakovanje, da bo eden od sedmih posameznikov v populaciji gluhih in naglušnih imel težave s škodljivo uporabo in odvisnostjo od različnih vrst drog (prav tam). Za splošno populacijo isti avtor navaja eno osebo na deset ljudi.

V ameriških rehabilitacijskih centrih, kamor so vključene osebe s poškodbo hrbtenice, ugotavljajo visoko prevalenco uporabe in škodljive uporabe alkoholnih pijač. Johnson (1985, v Heineman in Rawal, 2004) ugotavlja, da ima v rehabilitacijskih centrih 46 % ljudi s poškodbo hrbtenice težave s škodljivo uporabo alkoholnih pijač (primerja z deležem splošne populacije, ki je 25 %). V izbranem vzorcu ugotavljajo, da je od alkohola odvisnih 35 % ljudi s poškodbo hrbtenice, škodljiva uporaba alkoholnih pijač pa se pojavi pri 45–80 % ljudi (Bombardier in Rimmele, 1998, v Heineman in Rawal, 2004; Kolakowsky-Hayner idr., 2002).

V svetovnem merilu nismo našli raziskav, ki bi ugotavljale pogostost uporabe alkohola pri osebah z motnjo pri strjevanju krvi, čeprav v praksi pri nekaterih osebah ugotavljajo pogostejšo škodljivo uporabo protibolečinskih zdravil. Prav tako nismo našli nobene raziskave o uporabi alkohola pri osebah, ki imajo mišično-živčna obolenja. Našli pa smo iransko študijo (Karimi idr., 2007), ki je ugotovila, da je 39 % oseb s hemofilijo (motnja pri strjevanju krvi) odvisnih od drog, kar je pogostejše od splošne iranske populacije (12,5 %) (Razaghi Omran in drugi, 2002, v Karimi, Hashemi, Fotouhi Ghiam, Sadeghi Jahromi in Toobaee, 2007). Najpogostejše uporabljena droga pri osebah s hemofilijo je nikotin (37 %), sledita opij (30 %) in alkohol (22 %), najmanj uporabljajo marihuano (5%), heroin (1 %) in analgetike (1 %). Zaradi kulturne različnosti in specifične skupine oseb s posebnimi potrebami pa teh ugotovitev ne moremo primerjati.

NAMEN RAZISKAVE

Z raziskavo želimo opozoriti na neraziskano področje uporabe alkohola med skupinami oseb s posebnimi potrebami. Dejstvo je, da osebe s posebnimi potrebami uporabljajo alkoholne pijače, vendar ne vemo, kako pogosto, v kakšnem obsegu in na kakšen način.

Ugotoviti želimo pogostost uporabe alkoholnih pijač med izbranimi skupinami oseb s posebnimi potrebami, pogostost tvegane in škodljive uporabe, motive za uporabo alkoholnih pijač in težave, povezane z uporabo le-teh. V raziskavi izbranih skupin oseb s posebnimi potrebami smo si postavili naslednja raziskovalna vprašanja:

1. Kakšni sta prevalenca in značilnost uporabe alkohola pri raziskovanih osebah?
2. Kakšna je stopnja tveganja zaradi uporabe alkohola?
3. Kateri so dejavniki motivov za uporabo alkohola pri raziskovanih osebah in kaj je skupnega v merjenih spremenljivkah o vzrokih uporabe alkohola ter kakšna je njihova povezanost?
4. Kakšne so težave, povezane z uporabo alkoholnih pijač?

METODOLOGIJA RAZISKOVANJA

VZOREC

V vzgoji in izobraževanju se opredelitev posameznih skupin oseb s posebnimi potrebami določa na podlagi Zakona o osnovni šoli (Ur. l. RS, št. 12/1996, 11. člen) in Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur. l. RS, št. 58/2011, 2. člen). Oba zakona opredeljujeta osebe s posebnimi potrebami kot osebe z motnjami v duševnem razvoju (specialna in rehabilitacijska pedagogika jih imenuje za osebe z intelektualnimi primanjkljaji), slepe in slabovidne osebe oz. osebe z okvaro vidne funkcije, gluhe in naglušne osebe, osebe z govorno-jezikovnimi motnjami, gibalno ovirane osebe, dolgotrajno bolne osebe, osebe s primanjkljaji na posameznih področjih učenja, osebe z avtističnimi motnjami ter osebe s čustvenimi in vedenjskimi

motnjami (socialnopedagoška stroka jih imenuje za osebe s težavami v socialni integraciji).

Raziskava izhaja s področja vzgoje in izobraževanja, zato smo skupine oseb s posebnimi potrebami določili s pomočjo kriterijev za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami Komisije za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami, ki je nastal na podlagi Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Zavod za šolstvo Republike Slovenije, 2014). Skupine oseb s posebnimi potrebami, določene po kriterijih za opredelitev in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami, so primerljive z Mednarodno statistično klasifikacijo bolezni in sorodnih zdravstvenih problemov (MKB-10), zato smo opredelitev posameznih skupin upoštevali tako za mladostnike kot za odrasle udeležence v raziskavi.

Pri zbiranju vzorcev in vzorčenju, s katerim bi dosegali reprezentativnost, smo imeli omejitve, zato smo poiskali razpoložljive skupine oseb s posebnimi potrebami, ki najbolje dosegajo kriterije reprezentativnega vzorca. Vzorce smo izbrali glede na:

- (1) razpoložljive evidentirane podatke o celotni populaciji skupin oseb s posebnimi potrebami,
- (2) dobro urejene registre in sezname članstev pri posameznih organizacijah, kamor se vključujejo osebe s posebnimi potrebami iz celotne Slovenije; tako smo lahko zajeli karseda največji obseg populacije v Sloveniji,
- (3) izbiro tistih organizacij, ki so se strinjale s sodelovanjem v raziskavi; potrebovali smo njihovo pomoč pri pregledu evidenc oseb s posebnimi potrebami, vzorčenju, obveščanju anketirancev o raziskavi, pošiljanju vprašalnikov, pomoč pri odgovarjanju anketirancev na vprašalnik ter zbiranju rešenih vprašalnikov,
- (4) zmožnosti samostojnega odgovarjanja anketirancev na anketna vprašanja, s katerimi lahko zagotavljamo zanesljivost in veljavnost odgovorov,
- (5) starost 15 let in več.

Zaradi omejitev pri vzorčenju smo v raziskavi uporabili dva načina vzorčenja. Za dva načina smo se odločili, ker na nacionalnem nivoju ni enotnih registrov za vse skupine oseb s posebnimi potrebami in posledično ne bi mogli zagotoviti enakega in naključnega izbora vzorca.

V Slovenskem prostoru obstajata le dva nacionalna registra za osebe z motnjami v strjevanju krvi (register vodi Center za hemo-filijo na Pediatrični kliniki Ljubljana in zajema celotno populacijo) in za osebe, ki imajo živčno-mišična obolenja (register vodi Klinični center Ljubljana, Inštitut za klinično nevrofiziologijo, in zajema večino celotne populacije slovenskega prostora ter dosega kriterije reprezentativnosti).

Prvi način vzorčenja v slovenski populaciji je zajel reprezentativni vzorec celotne skupine oseb s posebnimi potrebami, ki imajo **živčno-mišična obolenja** in **motnjo v strjevanju krvi**. S pomočjo metodologije slučajnostnega vzorčenja smo zajeli vsako peto osebo v registru, staro 15 let in več.

Druge skupine oseb s posebnimi potrebami nimajo nacionalnih registrov, evidenca pa je urejena preko članstev posameznih organizacij, toda ne zajema celotne populacije skupin oseb s posebnimi potrebami.

Na podlagi zgoraj opisanih kriterijev izbire vzorcev smo izbrali nereprezentativni vzorec **oseb s poškodbo hrbtenice** (vzorec anketirancev smo pridobili s seznama članstev Društva paraplegikov Slovenije, ki zajema večino celotne populacije, a ne dosega kriterijev reprezentativnosti), **slepih in slabovidnih** (vzorec anketirancev smo pridobili s seznama članstev Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije, zajema del populacije, ki ne dosega kriterijev reprezentativnosti) ter **gluhih in naglušnih** (vzorec anketirancev smo pridobili iz članstev Zveze gluhih in naglušnih Slovenije, ki je organizirana tako, da ima po Sloveniji več lociranih društev, zajeli smo del populacije, ki ne dosega kriterija reprezentativnosti).

V raziskavi so sodelovale 303 osebe s posebnimi potrebami, od tega 68 oseb, ki imajo dolgotrajno bolezen (motnje pri strjevanju krvi), 193 oseb, ki so gibalno ovirane (osebe z živčno-mišičnimi obolenji in osebe s poškodbo hrbtenice), 22 slepih in slabovidnih ter 20 gluhih in naglušnih, skupaj 162 žensk in 141 moških. Povprečna starost je bila 42 let (SD: 14,4). Najmlajša oseba je imela 15, najstarejša pa 83 let.

Glede na izobrazbeno strukturo vzorca ima največ sodelujočih oseb v vzorcu srednješolsko strokovno izobrazbo (37,6 %), sledita srednješolska poklicna izobrazba (18,5 %) in visoka/univerzitetna izobrazba (16,2 %). Tri osebe nimajo končane osnovnošolske izobrazbe. Podobna struktura porazdelitve izobrazbe je tudi v splošni populaciji,

največ je oseb s srednješolsko izobrazbo, sledita višješolska in visoka izobrazba, nato pa osnovnošolska izobrazba (Statistični urad Republike Slovenije, 2013).

Glede na zaposlitveno strukturo je največ upokojenih oseb, večinoma so invalidsko upokojene (42,9 %). Redno je zaposlenih 32 % oseb izbranega vzorca. Nezaposlenih je 23 % oseb, 24 % oseb obiskuje fakulteto. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (2014) je bila v primerjavi s splošno populacijo stopnja registrirane brezposelnosti v Sloveniji februarja 2014 14,2 %. V raziskovalnem vzorcu lahko v primerjavi s splošno populacijo sklepamo na skoraj enkrat višjo brezposelnost.

MERSKI INSTRUMENTARIJ IN SPREMENLJIVKE

V raziskavi smo za ugotavljanje razširjenosti in pogostosti uporabe drog, motivov za uporabo drog, ugotavljanje težav zaradi uživanja drog, načinov uporabe drog, starosti ob prvi uporabi drog in drugo uporabili dele (1) vprašalnika ESPAD 03 (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs); (2) za ugotavljanje tvegane in škodljive uporabe alkohola ter znake odvisnosti od alkohola pa je bil uporabljen celoten vprašalnik AUDIT (The Alcohol Use Disorders Identification Test), ki ga je oblikovala Svetovna zdravstvena organizacija (Babor, Higgins-Biddles, Saunders, Monteiro, 2001, za slovenski prostor pa sta ga prevedla Zdenka Čebašek Travnik in Marko Kolšek (Čebašek Travnik in Židanik, 2003). Iz vprašalnikov smo oblikovali prilagojen vprašalnik, ki smo ga poimenovali Dejavniki uporabe in odvisnosti od drog. Pred uporabo na raziskovalnih vzorcih smo ga aplicirali in preizkusili na pilotskem vzorcu 62 oseb s posebnimi potrebami. Merske karakteristike vprašalnikov smo ocenili z merskimi karakteristikami zanesljivosti, ki na pilotskem vprašalniku kažejo visoko zanesljivost (Cronbachov koeficient alfa kaže 0,852 za sklop vprašanj posledic uporabe alkoholnih pijač, 0,801 za sklop vprašanj o motivih za uporabo alkoholnih pijač). Na vprašalniku Dejavniki uporabe in odvisnosti od drog smo na obeh vzorcih prav tako dobili visoko zanesljivost (Cronbachov koeficient alfa za celoten vprašalnik kaže 0,934, za sklop vprašanj o motivih za uporabo alkohola kaže 0,889, za sklop

vprašanj AUDIT 0,804, ter za sklop vprašanj o težavah zaradi pitja alkoholnih pijač 0,878).

Uporabljene so bile naslednje pojasnjevalne spremenljivke: starost, vrsta skupine oseb s posebnimi potrebami, izobrazba, delovna aktivnost in zaposlitev. Opazovane spremenljivke so: starost ob prvi uporabi alkohola, pogostost uporabe alkoholnih pijač v življenju, pogostost uporabe alkoholnih pijač v zadnjih 12 mesecih, pogostost uporabe alkoholnih pijač v zadnjih 30 dneh, pogostost opitosti v življenju, pogostost opitosti v zadnjih 12 mesecih, pogostost opitosti v zadnjih 30 dneh, pogostost pijanosti v zadnjem mesecu, pogostost posledic zaradi pitja alkoholnih pijač, motivi za uporabo alkoholnih pijač, spremenljivke AUDIT o tvegani in škodljivi uporabi alkoholnih pijač ter odvisnosti od alkohola.

Kljub dobremu premisleku o vsebini vprašalnika, izvedbi anketiranja ter uspešno izvedeni pilotski študiji, ki je potrdila zanesljivost in veljavnost vprašalnika, smo v raziskavi naleteli na težave in omejitve pri raziskovanju problema.

(1) Gluhi in naglušni imajo komunikacijske ovire in za komunikacijo nekateri uporabljajo znakovni jezik s svojo jezikovno strukturo, ki so se je naučili v času šolanja, zato so težje razumeli običajno strukturo jezika v vprašalniku, kar je vplivalo na naše raziskovanje. Pri anketiranju so potrebovali tolmača, ki je prilagodil vprašanja znakovnemu jeziku.

(2) Nekateri slepi in slabovidni so za pisno komuniciranje uporabljali Braillovo pisavo, prilagojen tisk ali ustno sporočanje. Anketiranci so se z osebnim anketiranjem pogosto počutili preveč izpostavljeni, zato se za anketiranje niso odločali. Za to skupino tiska in pisave vprašalnika nismo posebej prilagodili.

Zaradi omejitev v komuniciranju menimo, da je problematiko uporabe alkohola med osebami s posebnimi potrebami potrebno odkrivati sistematično, s timskim pristopom različnih strokovnjakov, ki bi lahko pripravili učinkovit in primerljiv raziskovalni inštrument. Ustrezna izbira prilagojene komunikacijske poti raziskovalnega vprašalnika namreč vpliva na uspešnost in primerljivost izsledkov raziskovalnega problema.

POSTOPEK ZBIRANJA IN OBDELAVA PODATKOV

Komisijo Republike Slovenije za medicinsko etiko smo zaprosili za mnenje in potrditev etične izvedbe raziskave in dosegli pozitivno soglasje. Zaposili smo za dovoljenje vpogleda v bazo podatkov iz registrov in članstev za posamezne skupine oseb s posebnimi potrebami. Pri vzorčenju smo upoštevali določila Zakona o varovanju osebnih podatkov. Osebe, pridobljene v procesu vzorčenja, smo s pomočjo pisnega nagovora v izročenih anketah zaprosili za dovoljenje in sodelovanje v raziskavi.

Ker s strani pooblaščenih upravljavcev baz podatkov nismo dobili dovoljenja za vpogled v registre in sezname članov, so vzorec anketirancev izbrale pooblaščne osebe. Pisma z anketnimi vprašalniki so naslovnikom izbranega vzorca pooblaščne osebe organizacij poslale po pošti. Izpolnjene vprašalnike so vrnili v svoje ustanove, izročile pa so nam jih pooblaščne osebe posameznih organizacij. Zaradi slabšega odziva anketiranja preko pošte smo se kasneje odločili še za elektronsko obliko anketiranja s pomočjo spletnega programa MojaAnketa.si. Povabila k spletnemu anketiranju smo poslali istim pooblaščenim osebam organizacij, te pa so jih po elektronski pošti posredovale naprej do anketirancev.

Izpolnjene vprašalnike smo najprej pregledali. Pri pregledu smo izločili vse nepopolno izpolnjene vprašalnike. Na ta način smo izločili 31 izpolnjenih vprašalnikov: 2 vprašalnika iz skupine dolgotrajno bolnih oseb, 22 iz skupine gibalno oviranih (6 oseb s poškodbo hrbtenice, 19 oseb z živčno-mišičnimi obolenji) ter 4 iz skupine gluhih in naglušnih. Pridobljene popolne podatke smo vnesli v bazo podatkov SPSS in opravili naključno kontrolo točnosti vnosa podatkov. Zanesljivost in veljavnost dobljenih podatkov smo preverjali s pomočjo podobnih vprašanj, ki so spraševala o istem pojavu uporabe alkohola. Pri tem smo odgovore primerjali po podobnostih in ujemanju. Na ta način smo izločili še 24 vprašalnikov.

Z uporabo SPSS smo pridobljene podatke nato obdelali s parametrijskimi in neparametrijskimi statističnimi metodami. Uporabili smo deskriptivno analizo podatkov za pridobitev osnovnih socialno-demografskih podatkov, podatkov o razširjenosti in pogostosti uporabe alkohola, tvegani in škodljivi uporabi alkohola in o odvisnosti od alkohola,

korelacijsko in regresijsko analizo, s katero smo ugotavljali povezave med spremenljivkami, in multivariantno analizo (faktorsko analizo) za odkrivanje latentih struktur dejavnikov uporabe alkoholnih pijač (motivi za uporabo alkohola).

REZULTATI

Uporaba alkoholnih pijač

Povprečna starost ob prvi uporabi alkoholnih pijač je bila 14 let (SD: 5,57). Največji delež starosti ob prvem pitju je med 11 in 20 let (81,2 %), 6 % oseb je ob prvem pitju alkoholnih pijač navedlo starost med 21 in 35 let. Po ugotovitvah raziskave ESPAD 2003, kjer so zajeti anketiranci, stari okoli 15 let (Stergar, Pucelj in Scagnetti, 2005), je starost ob prvi uporabi piva 11 let ali manj (41 % vprašanih oseb). Zaradi načina metodologije ima ESPAD raziskava omejeno variabilnost, zato ta podatek težje primerjamo z raziskavo.

Življenjska prevalenca uporabe alkoholnih pijač (Tabela 1) kaže, da je uporabo alkoholnih pijač enkrat in večkrat v življenju potrdilo 92,7 % vprašanih oseb. Po podatkih EMCDDA (2013) je v splošni evropski populaciji alkohol v življenju uporabljalo od 80 do 90 % vprašanih oseb. Sklepamo lahko, da raziskovalne osebe v življenju pogosteje uporabljajo alkohol, česar pa statistično ne moremo potrditi, ker niso dosegali reprezentativnosti vzorca pri vseh izbranih raziskovalnih skupinah.

Delež abstinentov, ki v življenju še niso uporabili alkoholne pijače, je 7,3 % (t. i. popolni abstinenti). Največ popolnih abstinentov je v skupini oseb z živčno-mišičnimi obolenji. Med slepimi in slabovidnimi v raziskovalnem vzorcu ni abstinentov, vendar podatka zaradi malega vzorca ne moremo posplošiti. Hovnik-Keršmanc, Čebašek Travnik in Trdič (2000) v Lovrenčič in Lovrenčič (2014) navajajo, da je med splošno slovensko populacijo 5 % popolnih abstinentov.

Uporabo alkohola v zadnjem letu (Tabela 1) je potrdilo 83,1 % anketiranih oseb. V raziskavi o uporabi prepovedanih drog, tobaka in alkohola (Lavtar in drugi, 2014) navajajo, da je v zadnjem letu alkoholne pijače uporabilo 80,6 % prebivalcev Slovenije. Pogostost uporabe alkoholnih pijač v zadnjem letu je sicer nekoliko višja od splošne slovenske populacije, vendar je potrebno podatek potrditi s

TABELA 1: Pogostost pitja alkoholnih pijač v življenju, v zadnjem letu in v zadnjem mesecu. Predstavljene so frekvence *f* in odstotki v oklepaju (%). * Prikazani so veljavni odstotki, izračunani na osnovi *n*=68 za dolgotrajno bolne, *n*=110 za živčno-mišična obolenja, *n*=83 za poškodbo hrbtenice, *n*=22 za slepe in slabovidne, *n*=20 za gluhe in naglušne, *n*=303 za vse raziskovalne osebe kot 100 %.

SKUPINE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI / UPORABA ALKOHOLA	gibalno ovirani					
	dolgotrajno bolni <i>f</i> (%)*	živčno- mišično obolenja <i>f</i> (%)*	poškodba hrbtenice <i>f</i> (%)*	slepi in slabovidni <i>f</i> (%)*	gluhi in naglušni <i>f</i> (%)*	skupaj <i>f</i> (%)*
v življenju						
0 – nikoli	5 (7,3)	12 (10,9)	4 (4,9)	0 (0)	1 (5,0)	22 (7,3)
1- do 2-krat	1 (1,4)	5 (4,5)	3 (3,6)	1 (4,5)	0 (0)	10 (3,3)
2- do 4-krat	1 (1,4)	8 (7,3)	3 (3,6)	0 (0)	1 (5,0)	13 (4,3)
5- do 9-krat	0 (0)	6 (5,5)	3 (3,6)	0 (0)	0 (0)	9 (3,0)
9- do 19-krat	7 (10,4)	7 (6,4)	5 (6,0)	3 (13,7)	1 (5,0)	23 (7,6)
20- do 39-krat	10 (14,8)	14 (12,7)	3 (3,6)	0 (0)	0 (0)	27 (8,9)
40- ali večkrat	44 (64,7)	58 (52,7)	62 (74,7)	18 (81,8)	17 (85,0)	199 (65,7)
v zadnjem letu						
0 – nikoli	11 (16,2)	22 (20,0)	14 (16,9)	3 (13,6)	1 (5,0)	51 (16,8)
1- do 2-krat	5 (7,3)	15 (13,6)	6 (7,2)	5 (22,7)	2 (10,0)	33 (10,9)
2- do 4-krat	9 (13,2)	11 (10,0)	12 (14,5)	2 (9,1)	4 (20,0)	38 (12,5)
5- do 9-krat	5 (7,4)	15 (13,6)	11 (13,3)	2 (9,1)	1(5,0)	34 (11,2)
9- do 19-krat	9 (13,2)	11 (10,0)	10 (12,0)	1 (4,5)	3 (15,0)	34 (11,2)
20- do 39-krat	10 (14,7)	15 (13,6)	5 (6,0)	2 (9,1)	6 (30,0)	38 (12,5)
40- ali večkrat	19 (27,9)	21 (19,1)	25 (30,1)	7 (31,8)	3 (15,0)	75 (24,8)
v zadnjem mesecu						
0 – nikoli	21 (30,9)	42 (38,2)	26 (31,3)	7 (31,8)	6 (30,0)	102 (33,7)

SKUPINE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI / UPORABA ALKOHOLA	gibalno ovirani					
	dolgotrajno bolni f (%)*	živčno- mišično obolenja f (%)*	poškodba hrbtenice f (%)*	slepi in slabovidni f (%)*	gluhi in naglušni f (%)*	skupaj f (%)*
1- do 2-krat	14 (20,6)	24 (21,8)	27 (32,5)	9 (40,9)	4 (20,0)	78 (25,7)
3- do 4-krat	9 (13,2)	13 (11,8)	12 (14,5)	2 (9,1)	3 (15,0)	39 (12,9)
5- do 9-krat	8 (11,8)	9 (8,2)	7 (8,4)	1 (4,5)	5 (25,0)	30 (9,9)
9- do 19-krat	12 (17,6)	16 (14,5)	8 (9,6)	2 (9,1)	1 (5,0)	39 (12,9)
20- do 39-krat	1 (1,5)	4 (3,6)	2 (2,4)	0 (0)	1 (5,0)	8 (2,6)
40- ali večkrat	3 (4,4)	2 (1,8)	1 (1,2)	1 (4,5)	0 (0)	7 (2,3)

poglobljenimi in primerljivimi raziskavami. Če podatek primerjamo z državami Evropske unije, lahko Slovenijo uvrstimo med države, ki imajo največjo razširjenost uporabe alkohola.

Delež abstinentov, ki v zadnjem letu niso uporabljali alkohola, je 16,8 %. Med splošno populacijo je bilo jih je bilo v letu 2008 18,6 % (Lovrenčič, Lovrenčič in Tomšič, 2012) in v obdobju 2012–2013 19,4 % (Lavtar in drugi, 2014). Po podatkih za leto 1999 pa v zadnjem letu alkohola ni uporabljalo 15,1 % splošne slovenske populacije (Hovnik-Keršmanc, Čebašek Travnik in Trdič, 2000, v Lovrenčič in Lovrenčič, 2014). Podoben delež abstinentov lahko pričakujemo pri raziskovalnih osebah v primerjavi s splošno populacijo, vendar podatek ni zanesljiv zaradi omejitev v vzorcih in metodologiji raziskovanja.

Da so v zadnjem letu uporabljali alkohol 40- in večkrat, je potrdilo 24,8 % anketiranih oseb. Sklepamo lahko, da je porazdelitev deležev uporabe alkoholnih pijač po posameznih skupinah oseb s posebnimi potrebami podobna, nekoliko nižja je le pri ljudeh z živčno-mišičnimi obolenji.

Uporabo alkohola v zadnjem mesecu (Tabela 1) je potrdilo 66,3 % anketiranih oseb. Raziskava o uporabi drog med osebami s posebnimi potrebami, starimi med 18 in 21 let (Guthmann in Graham, 2004), kaže, da je v zadnjem mesecu uporabilo alkoholne pijače 54 % vprašanih oseb

(v splošni populaciji pa 44 %), kar je manj od našega vzorca vprašanih oseb. Po podatkih EMCDDA (2013) pa je v zadnjem mesecu alkohol uporabilo med 65 in 75 % vprašanih oseb splošne evropske populacije.

5 % vprašanih oseb je bilo mnenja, da so pili alkoholne pijače vsak dan in pogosteje, kar lahko kaže na tvegano uporabo alkohola. Raziskava o uporabi prepovedanih drog, tobaka in alkohola (Lavtar in drugi, 2014) je ugotovila, da vsak dan ali skoraj vsak dan uporablja alkohol 5,3 % splošne slovenske populacije.

Življenjska prevalenca tvegane in škodljive uporabe alkohola kaže, da je bilo v življenju enkrat in večkrat opitih 77,2 % vprašanih oseb (Tabela 2), od tega je bilo 20 % opitih 40- in večkrat v življenju. Deleži tvegane uporabe alkoholnih pijač se – razen deleža pri osebah z živčno-mišičnimi obolenji, ki je približno za polovico manjši – med skupinami bistveno ne razlikujejo. Alkohol namreč vpliva na koordinacijo gibanja mišic in na ravnotežje, ki pa je zaradi oslabljenih mišic že tako šibko, zato se osebe z živčno-mišičnimi obolenji izogibajo pitju alkoholnih pijač.

V zadnjem letu pred raziskavo je bilo opitih 41,3 % vprašanih oseb. V zadnjem letu pa se je 40- in večkrat opilo 3,3 % vprašanih oseb, 16,8 % raziskovanih oseb pa se je z alkoholnimi pijačami opilo enkrat do dvakrat letno.

V zadnjem mesecu pred raziskavo je bilo opitih enkrat in večkrat 22,4 % vprašanih oseb. Porazdelitev oseb, ki so navedle, da v zadnjem mesecu niso bile opite, je pri vseh skupinah podobna. Izkušnjo z opitostjo enkrat do dvakrat na mesec je navedlo 13,2 % vprašanih oseb.

Tabela 2 kaže tudi pogostost pijanosti v zadnjem mesecu; gre za količino popitega alkohola (5 meric ali več zaporedoma ob eni priložnosti), s katero se lahko stanje pijanosti zagotovo doseže (visoko tvegano opijanje, škodljiva uporaba alkohola). V raziskovalnem vzorcu je 37,6 % vprašanih oseb odgovorilo, da so v zadnjem mesecu popile 5 ali več meric alkoholnih pijač zaporedoma ob eni priložnosti; 3,3 % vprašanih oseb je v zadnjem mesecu 10- in večkrat uporabilo 5 meric ali več alkoholne pijače zaporedoma ob eni priložnosti, kar lahko kaže na škodljivo uporabo alkohola. Porazdelitev deležev visoko tvegane opijanja je med posameznimi skupinami približno podobna.

Po podatkih raziskave o uporabi prepovedanih drog, tobaka in alkohola je škodljivo uporabo alkohola v zadnjem letu (visoko tvegano

TABELA 2: Pogostost opitosti z alkoholnimi pijačami v življenju, v zadnjem letu in zadnjem mesecu ter pogostost pijanosti v zadnjem mesecu pred raziskavo glede na skupine oseb s posebnimi potrebami

SKUPINE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI / OPITOST Z ALKOHOLOM	dolgotrajno bolni f(%)*	gibalno ovirani					skupaj f (%)*
		živčno-	poškodba hrbtenice f (%)*	slepi in slabovidni f (%)*	gluhi in naglušni f (%)*		
		mišično					
		obolenja f (%)*					
v življenju							
0- nikoli	13 (19,2)	33 (30,0)	12 (14,5)	8 (36,4)	3 (15,0)	69 (22,8)	
1- do 2-krat	12 (17,7)	27 (24,5)	11 (13,3)	6 (27,3)	6 (30,0)	62 (20,5)	
3- do 4-krat	9 (13,2)	8 (7,3)	9 (10,8)	1 (4,5)	3 (15,0)	30 (9,9)	
5- do 9-krat	6 (8,8)	6 (5,5)	11 (13,3)	0 (0,0)	0 (0,0)	23 (7,6)	
9- do 19-krat	8 (11,7)	14 (12,7)	9 (10,8)	1 (4,5)	0 (0,0)	32 (10,6)	
20- do 39-krat	4 (5,9)	7 (6,3)	8 (9,6)	2 (9,1)	3 (15,0)	24 (7,9)	
40- ali večkrat	16 (23,5)	15 (13,6)	23 (27,7)	4 (18,1)	5 (25,0)	63 (20,8)	
v zadnjem letu							
0- nikoli	35 (51,5)	70 (63,5)	46 (55,4)	16 (72,7)	11 (55,0)	178 (58,7)	
1- do 2-krat	14 (20,6)	16 (15,4)	15 (18,1)	3 (13,6)	3 (15,0)	51 (16,8)	
3- do 4-krat	7 (10,3)	10 (9,0)	9 (10,8)	0 (0,0)	0 (0,0)	26 (8,6)	
5- do 9-krat	3 (4,4)	5 (4,4)	3 (3,6)	0 (0,0)	1 (5,0)	12 (4,0)	
9- do 19-krat	6 (8,8)	4 (3,5)	7 (8,4)	1 (4,5)	3 (15,0)	21 (6,9)	
20- do 39-krat	1 (1,5)	2 (1,7)	0 (0,0)	0 (0,0)	2 (10,0)	5 (1,7)	
40- ali večkrat	2 (2,9)	3 (2,6)	3 (3,6)	2 (9,1)	0 (0,0)	10 (3,3)	
v zadnjem mesecu							
0- nikoli	51 (75,0)	85 (77,3)	66 (79,5)	19 (86,3)	14 (70,0)	235 (77,6)	
1- do 2-krat	14 (20,6)	13 (11,8)	11 (13,3)	0 (0,0)	2 (10,0)	40 (13,2)	
3- do 4-krat	1 (1,5)	4 (3,6)	6 (7,2)	2 (9,0)	2 (10,0)	15 (5,0)	

SKUPINE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI / OPITOST Z ALKOHOLOM	gibalno ovirani					
	dolgotrajno bolni f (%)*	živčno- mišično obolenja f (%)*	poškodba hrbtenice f (%)*	slepi in slabovidni f (%)*	gluhi in naglušni f (%)*	skupaj f (%)*
5- do 9-krat	0 (0,0)	5 (4,5)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	5 (1,7)
9- do 19-krat	2 (2,9)	2 (1,8)	0 (0,0)	0 (0,0)	2 (10,0)	7 (2,3)
20- do 39-krat	0 (0,0)	1 (0,9)	0 (0,0)	1 (4,5)	0 (0,0)	1 (0,3)
40- ali večkrat	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0)
v zadnjem mesecu (s 5 mericami in več zaporedoma ob eni priložnosti)						
0-krat – nikoli	45 (66,2)	73 (66,3)	48 (57,8)	13 (59,0)	10 (50,0)	189 (62,4)
1-krat	8 (11,8)	10 (9,0)	11 (13,2)	2 (9,0)	3 (15,0)	34 (11,2)
2-krat	9 (13,2)	6 (5,3)	12 (14,4)	3 (13,7)	3 (15,0)	33 (10,9)
3- do 5-krat	3 (4,4)	9 (8,2)	9 (10,8)	3 (13,7)	3 (15,0)	27 (8,9)
6- do 9-krat	1 (1,5)	7 (6,3)	1 (1,2)	0 (0,0)	1 (5,0)	10 (3,3)
10- ali večkrat	2 (2,9)	5 (5,4)	2 (2,4)	1 (4,6)	0 (0,0)	10 (3,3)

opijanje) navedlo 46,5 % splošne slovenske populacije, pitje manj kot enkrat na mesec v zadnjem letu je navedlo 34 %, enkrat do trikrat mesečno 10 % in enkrat do trikrat tedensko 2 % splošne slovenske populacije (Lavtar in drugi, 2014).

Stopnjo tveganja uporabe alkohola (Tabela 3) smo ugotavljali s presejalnim vprašalnikom AUDIT. Nizko tveganje je navedlo 77,7 % anketiranih oseb, od tega je 15,8 % vprašanih oseb poročalo, da ne pijejo alkohola (abstinenti). Delež oseb s posebnimi potrebami, ki ne pijejo alkoholnih pijač, se glede na skupine oseb s posebnimi potrebami bistveno ne razlikuje. Izsledki raziskave o uporabi prepovedanih drog, tobaka in alkohola kažejo, da v zadnjem letu alkoholnih pijač ni pilo 19,4 % splošne slovenske populacije (gre za abstinentne) (Lavtar in drugi, 2014), kar je več kot pri osebah s posebnimi potrebami, vendar primerjava zaradi vzorca in različnega metodološkega pristopa ni zanesljiva.

TABELA 3: Stopnja tveganja za tvegano, škodljivo uporabo ali odvisnost od drog glede na skupine s posebnimi potrebami.

* Vrednosti dobljenih skupnih točk za mejo zvečanega in visokega tveganja uporabe alkoholnih pijač se razlikuje po spolu.

SKUPINE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI / STOPNJA TVEGANJA AUDIT		gibalno ovirani				
	dolgotrajno bolni f(%)*	živčno- mišično obolenja f (%)*	poškodba hrbtenice f (%)*	slepi in slabovidni f (%)*	gluhi in naglušni f (%)*	skupaj f (%)*
ni tveganja (abstinenti)	10 (14,7)	19 (17,3)	15 (18,1)	3 (13,6)	1 (5,0)	48 (15,8)
nizko tveganje	40 (58,9)	69 (62,7)	44 (52,9)	13 (59,1)	13 (65,0)	179 (59,0)
nizko tveganje za moške*	3 (4,4)	3 (2,7)	2 (2,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	6 (1,9)
tveganje za ženske*	0 (0,0)	5 (4,5)	1 (1,2)	1 (4,5)	0 (0,0)	9 (2,9)
tveganje za moške*	6 (8,8)	1 (0,9)	5 (6,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	12 (3,96)
visoko tveganje za ženske*	1 (1,5)	4 (3,6)	1 (1,2)	1 (4,5)	1 (5,0)	8 (2,6)
visoko tveganje	7 (10,2)	7 (6,3)	13 (15,7)	3 (13,6)	5 (25,0)	35 (11,6)
škodljiva uporaba	0 (0,0)	2 (1,8)	1 (1,2)	1 (4,5)	0 (0,0)	3 (1,3)
odvisnost od alkohola	1 (1,5)	0 (0,0)	1 (1,2)	0 (0,0)	0 (0,0)	2 (0,6)

Tvegano ali škodljivo uporabo alkohola je navedlo 22,3 % vprašanih oseb, 20 % oseb tvegano uporablja alkoholne pijače na način, pri katerem obstaja zvečano tveganje za nastanek socialnih in zdravstvenih težav (tvegana uporaba alkohola), in 1,3 % oseb pije alkoholne pijače na škodljiv način, pri katerem lahko govorimo, da je že pripeljalo do socialnih in zdravstvenih zapletov (škodljiva uporaba alkohola). Pri dveh osebah lahko govorimo, da sta odvisni od alkohola. Podatke lahko primerjamo s spletno presečno študijo (Kolšek in Visnovič Poredoš, 2011), v kateri so ugotovili, da 58 % moških in 49 % žensk slovenske populacije uporablja alkoholne pijače na tvegano ali škodljiv način. Hovnik-Keršmanc, Čebašek Travnik in Trdič (2000) v Lovrenčič in Lovrenčič, (2014) navajajo, da naj bi bilo 11 % slovenske populacije odvisne od alkohola.

MOTIVI ZA UPORABO ALKOHOLA

V raziskovanju uporabe alkohola se velikokrat sprašujemo o dejavnikih in razlogih, ki vplivajo na odločitev posameznika za uporabo alkohola. Motivi namreč vplivajo na ravnanje posameznika in so vzrok za njihove odločitve (Rus, 2000). Motivi za uporabo alkohola pri osebah s posebnimi potrebami v svetovnem merilu še niso raziskani, medtem ko so motivi za uporabo alkohola v splošni populaciji znani. V izbranih skupinah oseb s posebnimi potrebami nas je zanimalo, kateri so vzroki za uporabo alkohola, kaj imajo skupnega neposredno merjene spremenljivke o vzrokih uporabe alkohola ter kakšna je njihova povezanost.

Razloge za uporabo alkohola smo preverjali s petstopenjsko lestvico stališč, ki smo jo oblikovali na podlagi pregleda literature o motivih uporabe alkohola. Lestvico stališč o razlogih za uporabo alkohola smo predhodno testirali na pilotskem vzorcu (Cromachov koeficient alfa je bil 0,801, kar kaže na visoko zanesljivost lestvice). V raziskovalnem vzorcu je bila zanesljivost lestvice visoka (Crombachov koeficient alfa je znašal 0,902). Ker smo lestvico stališč o motivih uporabe alkohola uporabili prvič, so nas zanimale latentne dimenzije med stališči vprašanih oseb. Za poenostavitev kompleksnosti povezav med danimi spremenljivkami in določitev povezanosti med spremenljivkami smo uporabili faktorsko analizo, s katero smo dobili vpogled

v notranjo strukturo motivov uporabe alkohola ter določili njihovo povezanost.

S prvim faktorjem najbolj korelirajo stališča, ki izražajo željo po uporabi alkohola v namen lažjega soočanja in obvladovanja čustvenih napetosti in stresa. Prvi, najpomembnejši faktor smo poimenovali „soočanje in obvladovanje čustvenih napetosti in stresa“. Kot vidimo iz tabele, je faktor nasičen s spremenljivkami, ki opisujejo naslednje motive za uporabo alkohola: „nadzor nad situacijo in ljudmi“, „soočanje s težavami“, „pozabiti na telesne težave in posebnosti“, „povečanje energije in moči“, „pozabiti na težave“, „lažje sprejemanje kritike“ ter „sprostitve napetosti in nemira“.

Faktorske solucije najvišjega reda sicer potrjujejo obstoj vzrokov za uporabo alkohola v namen soočanja in obvladovanja neprijetnih čustev in stresa (coping), ki se ujema s študijami motivov uporabe alkohola na splošni populaciji (Cox in Klinger, 1990; Carpenten in Hasin, 1998; Kuntsche, Knibbe, Gmel in Engels, 2005). Moramo pa poudariti, da se faktor tudi močno povezuje s spremenljivko „pozabiti na telesne težave in posebnosti“, ki pa je lahko specifična za osebe s posebnimi potrebami. Izbrane osebe v vzorcu namreč zaradi zdravstvenih težav, dolgotrajne bolezni, gibalnih ovir ali okvare vidne funkcije in sluha verjetno uporabljajo alkohol zaradi lažjega soočanja in obvladovanja posebnih potreb.

V drugem faktorju se visoko povezujejo spremenljivke motivov za uporabo alkohola, kot so „ljudje uporabljajo alkohol“, „prijatelji uporabljajo alkohol“ in „nezmožnost zavrnitve ponujene alkoholne pijače“. Faktor bi lahko poimenovali integracijski družbeni vidik uporabe alkohola.

S tem faktorjem korelirajo predvsem socialni vplivi uporabe alkohola. Posamezniki se odločajo za uporabo alkohola zaradi lažjega vključevanja v družbo, doseganja socialnega statusa in visoko sprejemljivega odnosa do uporabe alkohola. Faktor nakazuje specifičen motiv za uporabo alkohola, ki bi lahko bil značilen za osebe s posebnimi potrebami „zaradi lažjega vključevanja v družbo“. Omenjena spremenljivka ima sicer srednje močno povezanost s faktorjem. Osebe, ki so bile vključene v raziskavo, menijo, da uporabljajo alkohol zaradi slabše vključenosti v družbo.

TABELA 4: Strukturna matrika motivov uporabe alkohola.

Prikazana je rotirana factorska matrika treh ekstrahiranih faktorjev in factorske uteži, večje od 0,300. Uporabili smo Hotellingovo metodo glavnih komponent z rotacijo Varimax. Izbrani sistem spremenljivk je zadostoval pogojem za uporabo factorske analize (KMO test (0,903) in je kazal na velik delež skupne variance v sistemu spremenljivk, kar najverjetneje povzroča latentni faktor, signifikatnost testa sferičnosti Bartlett (2697,993; $df = 210$; Sig. = 0,000) je visoka in kaže na pomembnost povezav med spremenljivkami sistema). Korelacijsko matriko vseh spremenljivk, ki opisujejo motive za uporabo alkohola, smo faktorizirali po Hotellingovi metodi glavnih komponent. Po Kaiser-Gutmanovem kriteriju smo zadržali tri glavne faktorje, ki skupaj pojasnjujejo 51 % variance sistema. Prvi faktor ima lastno vrednost 7,644 in pojasnjuje 36,4 % variance sistema. Drugi faktor ima lastno vrednost 1,738 in pojasni 8,2 % variance. Tretji faktor ima lastno vrednost 1,388, kar pomeni, da pojasni 6,6 % variance sistema. Povezanost med faktorji je sicer srednje močna (korelacije $F1, F2 = 0,390$; $F1, F3 = 0,344$; $F2, F3 = 0,307$), vendar jih zaradi kompleksnosti pojava ne smemo zanemariti.

STRUKTURNA MATRIKA / MOTIVI ZA UPORABO ALKOHOLA	skupni faktorji		
	1	2	3
nadzor nad situacijo in ljudmi	,928		
soočanje s težavami	,928		
pozabiti na telesne težave in posebnosti	,763		
povečanje energije in moči	,687		
pozabiti na težave	,611		
lažje sprejemanje kritike	,595		
sprostitev napetosti in nemira	,539		
navada	,482		,346
povečanje kreativne zmožnosti	,437		
dvig počutja	,428		,387
razvedritev ob dolgčasu	,403		
uspavanje	,387		
ljudje uporabljajo alkohol		,835	

STRUKTURNA MATRIKA / MOTIVI ZA UPORABO ALKOHOLA	skupni faktorji		
	1	2	3
prijatelji uporabljajo alkohol		,764	
nezmožnost zavrnitve ponujene alkoholne pijače		,634	
sprejetost v družbi	,349	,459	
sprostitev	,308	,395	
navada ob obroku hrane			,729
prijeten okus			,667
žeja			,601
navada ob posebnih priložnostih		,436	,469

Tretji faktor je povezan predvsem s spremenljivkami „navada ob obroku hrane“, „prijeten okus“, „žeja“, „navada ob posebnih priložnostih“. Očitno se v tem faktorju povezujejo spremenljivke, ki označujejo „družbeno navado uporabe alkohola“.

Faktor jasno izkazuje usmerjenost k izkazovanju socialne norme uporabe alkohola, ki je značilna za slovenski prostor (visoka toleranca do uporabe alkohola). Anketiranci so mnenja, da uporabljajo alkohol iz navade ob obroku hrane, zaradi prijetnega okusa, zaradi žeje ter zaradi navade ob posebnih priložnostih. Na dojemanje in vrednotenje tveganja uporabe alkohola kaže tudi pokazatelj visoko tvegane opijanja (37,6 %). Za Slovenijo je namreč značilna izjemna popustljivost do uporabe alkohola, kar se kaže s pogostim tveganim in škodljivim pitjem alkoholnih pijač z značilnim pivskim vedenjem (visoko tvegane oblike uporabe alkohola). Tudi izsledki zadnjih raziskav o uporabi alkoholnih pijač potrjujejo, da se več kot 40 % Slovencev v starosti od 15 do 64 let visoko tvegano opija, saj je to vedenje sprejemljivo (Lovrenčič in Lovrenčič, 2013).

Kot lahko razberemo iz tabele, lahko dobljene faktorje vsebinsko interpretiramo tudi kot različne strategije vedenja. Prvi motiv lahko

poimenujemo „strategija soočanja in obvladovanja stresa“, drugi motiv „strategija vključevanja posameznika v družbo“ in tretji motiv „socialna navada uporabe alkohola“.

TEŽAVE, POVEZANE Z UPORABO ALKOHOLA

Osebe, ki so sodelovale v raziskavi, smo povprašali po posledicah uporabe alkoholnih pijač. Te namreč kažejo na škodljivo uporabo alkohola. Lestvico stališč o posledicah smo priredili po vprašalniku ESPAD. Anketirance smo povprašali po pogostosti (nikoli, enkrat, dvakrat, trikrat ali več) različnih težav zaradi uporabe alkohola (prepirljivost in prepir, prerivanje in pretep, nezgoda in poškodba, izguba denarja ali kakšne druge vredne stvari, poškodba predmetov ali obleke, težave v odnosih s starši ali ženo/možem/partnerjem, težave v odnosih s prijatelji, težave v odnosih z učitelji/delodajalcem, zmanjšana storilnost v šoli ali na delu, nezaželena spolna izkušnja, nezaščiten spolni odnos, vožnja pod vplivom alkohola, žrtev rop in kraje, težave s policijo).

Izkušnjo prepirljivosti in prerivanja enkrat in večkrat zaradi uporabe alkohola je potrdilo 24,4 % vprašanih oseb, poškodbo predmetov ali obleke vsaj enkrat 20,1 %, medtem ko je vožnjo pod vplivom alkohola enkrat ali večkrat izkusilo 19,5 % vprašanih. Težave v odnosih z bližnjimi zaradi uporabe alkohola je imelo 15,2 % vprašanih oseb. Anketirane osebe so navedle tudi izkušnje s težavami v odnosih s prijatelji (12,2 %) in zmanjšano storilnost pri delu vsaj enkrat zaradi uporabe alkohola (11,6 %). Manjše število vprašanih oseb je imelo vsaj enkrat izkušnjo prerivanja in pretepa zaradi uporabe alkohola (8,6 %), nezaščiten spolni odnos (8,3 %) in enkrat ali večkrat težave s policijo (7,3 %).

SKLEP

Raziskovanje pogostosti uporabe alkohola, zgodnje odkrivanje in ukrepanje na področju tvegane, škodljive uporabe alkohola in odvisnosti od alkohola je težavno in dolgotrajno delo, še posebej pri osebah s posebnimi potrebami. Ta raziskava je v slovenskem prostoru doslej prva raziskava o uporabi alkohola/drog med različnimi izbranimi skupinami oseb s posebnimi potrebami. Raziskava ima omejitve, ki

onemogočajo posploševanje ugotovitev, in slabše zagotavlja primerljivost z drugimi raziskavami. Ob pregledu doslej izvedenih raziskav o uporabi alkohola in drugih drog med osebami s posebnimi potrebami smo ugotovili, da so študije redke, težko primerljive in metodološko pomanjkljive. Imeli smo težave pri izbiri vzorca in vzorčenja, s katerim bi lahko zagotavljali reprezentativnost vzorcev. Na izbiro, vzorčenje in velikost vzorca so vplivali številni dejavniki, kot so dostopnost oseb s posebnimi potrebami, zavrnitev sodelovanja, odnos do anketiranja in raziskovalnega problema, strah pred razkritjem, prilagoditev instrumentarija in komunikacijske ovire. Na primerljivost podatkov vplivajo še različni načini pridobivanja vzorcev, subjektivna ocena (kritičnost in iskrenost anketirancev do lastne uporabe alkohola), vpogled v različne vzorce uporabe alkohola in metodologija raziskovanja. Zaradi specifičnosti izbranih skupin oseb s posebnimi potrebami ugotovljenih izsledkov tudi ne moremo posplošiti na vse skupine oseb s posebnimi potrebami. S podobnimi težavami so se soočali tudi drugi avtorji študij raziskovanja uporabe alkohola in drugih drog med osebami s posebnimi potrebami (Cordova idr., 2013; Brooks, DiNitto, Schaller in Choi, 2014).

Kljub metodološkim pomanjkljivostim in omejitvam v raziskovanju ter slabši primerljivosti z drugimi raziskavami smo s študijo dobili nekatere pomembne izsledke o uporabi alkohola, ki so izhodišče za nadaljnje študije in preventivne intervence.

Epidemiološki pokazatelji uporabe alkohola pri izbranih skupinah oseb s posebnimi potrebami kažejo naslednje značilnosti: (1) Razširjenost uporabe alkohola je primerljiva s splošno slovensko populacijo (93 %), vendar je večja od povprečja držav Evropske unije. (2) Eden od pokazateljev, ki kaže na stalno uporabo alkohola, je uporaba alkohola v zadnjem mesecu. Ocenjujemo, da 66 % vprašanih oseb redno uporablja alkoholne pijače. (3) Ocena tvegane in škodljive uporabe kaže, da je v življenju že bilo opitih 77,2 % vprašanih oseb, v zadnjem letu 58,7 % in v zadnjem mesecu 22,4 % vprašanih oseb. Visoko tvegano opijanje (uporaba 5 enot in več alkohola ob eni priložnosti) je potrdilo 37,6 % vprašanih oseb. Glede na vprašalnik AUDIT ocenjujemo tvegano ali škodljivo uporabo alkoholne pijače pri 22 % anketiranih oseb, kar je sicer manj pogosto od splošne slovenske populacije.

Težave, povezane z uporabo alkohola, kažejo na škodljivo uporabo alkohola. Po tem kazalniku ocenjujemo, da ima približno ena četrтина vprašanih oseb izkušnje z posledicami škodljive uporabe alkohola. Anketirane osebe potrjujejo naslednje najpogostejše težave, povezane z uporabo alkohola: prepir in prerekanje (24,4 %), poškodba predmetov in obleke (20,1 %), vožnja pod vplivom alkohola (19 %) in težave v odnosih z bližnjimi (15 %).

Notranja struktura motivov uporabe alkohola nakazuje, da izbrane raziskovalne skupine uporabljajo alkoholne pijače kot strategijo za soočanje in obvladovanje stresa ter lažje vključevanje v družbo in kot družbeno navado, ki pa je značilna za slovenski kulturni prostor. Brooks, DiNitto, Schaller in Choi (2014) menijo, da se lahko uporaba alkohola povezuje s telesnimi ovirami in za reševanje neprijetnih čustev, kar nakazujejo tudi naši izsledki, vendar tega z gotovostjo ne moremo potrditi.

Ugotavljamo tudi, da so težave, povezane s socialno integracijo, možen dejavnik tveganja za uporabo alkohola. Lahko gre za slabo socialno podporo, nezaposlenost ali težave v komunikaciji, kar vpliva na slabšo vključenost v socialno okolje. Vprašanje, ki se nam ob ugotovljenih izsledkih poraja, je, ali se pri osebah s posebnimi potrebami poveča tveganje za uporabo alkohola, če ima posameznik težave pri socialnem vključevanju in sprejemanju svoje telesne drugačnosti oziroma ali se sooča s socialnim nesprejemanjem in izolacijo zaradi svoje telesne drugačnosti. Osamljenost je namreč lahko težava, ki jo pogosto navajajo osebe s hudo izgubo vida (Unite for Sight, 2013), in lahko vpliva na uporabo alkohola. Dejavnik tveganja za uporabo alkohola pa je lahko tudi neučinkovito obvladovanje stresnih okoliščin.

Pojavnost uporabe alkohola pri izbranih skupinah s posebnimi potrebami je podobna kot v splošni slovenski populaciji, ob tem pa se nam poraja vprašanje, ali uporaba alkohola mogoče ni toliko povezana s telesno drugačnostjo in je bolj povezana z drugimi dejavniki, ki so podobni splošni populaciji, kot so npr. socialno-kulturni, biološki in osebni. Tuje raziskave (Abrantes, Brown, Tomlinson, 2003, Chong in Lopez, 2008, Cordova idr., 2011, Witkiewitz, 2011, vsi v Cordova idr., 2013) so pokazale pomemben vpliv osebnih (intrapersonalnih) dejavnikov na etiologijo uporabe alkohola pri gibalno oviranih osebah. V prihodnje bi bilo smiselno proučiti to vprašanje.

Ugotovitve, da je pogostost uporabe alkohola pri izbranih osebah s posebnimi potrebami podobna splošni slovenski populaciji, nam lahko dajejo lažen občutek, da izbrane skupine oseb s posebnimi potrebami nimajo težav z uporabo alkohola. Poudariti moramo, da pogostost uporabe alkohola med temi skupinami sega v sam vrh pogostosti uporabe alkohola med državami Evropske unije. Uporaba alkohola je povezana s težavami pri soočanju in obvladovanju stresa ter socialne vključenosti. Menimo, da so za preprečevanje oz. zmanjševanje tvegane in škodljive uporabe alkohola učinkovite tiste oblike pomoči, ki vključujejo etiologijo uporabe alkohola, razvijajo varovalne dejavnike, potencialne in rezilientnost. Preventivne intervence naj bodo usmerjene v razvijanje strategij vključevanja v družbo ter obvladovanja stresa. Programi naj bodo usmerjeni v razvijanje socialnih spretnosti za lažje vključevanje v družbo. Razvijajo naj se tudi spretnosti vzpostavljanja odnosov, ki bodo omogočale učinkovito socialno komuniciranje. Ob premagovanju težav in potreb oseb s posebnimi potrebami je smiselno razvijati še tiste potencialne in zmožnosti, ki omogočajo učinkovito obvladovanje težav kljub njihovim drugačnim in pogosto težkim okoliščinam.

LITERATURA

- Babor, F. T., Higgins-Biddles, C. J., Saunders, B. J. in Monteiro, G. M. (2001). *The Alcohol Use Disorders Identification Test. Guidelines for Use in Primary Care. Second Edition*. WHO.
- Boros, A. (1981). Activating solutions to alcoholism among the hearing impaired. V A. Schechter idr., *Drug dependance and alcoholism: social and behavioral issues* (str. 1007–1015). New Yourk: Plenum.
- Boys, A., Marsden, J. in Strang, J. (2001). Understanding reasons for drug use among young people: A functional perspection. Health Education Research. *Theory and Practice*, 16 (4), str. 457–69.
<http://her.oxfordjournals.org/content/16/4/457.full.pdf+html>.
- Brooks, I. B., DiNitto, D. M., Schaller, J. in Choi, N. G. (2014). Correlates of Substance Dependence among People with Visual Impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, September-October, str. 428–433.

- Carpenten, K. M., Hasin, D. S. (1998). Reasons for drinking alcohol: relationship with DSM-IV alcohol diagnoses and alcohol consumption in a Community Sample. *Psychological Addiction Behavior*, 12, str. 168–184.
- Cooper, M. L. (1994). Motivations for alcohol use among adolescents. Development and validation of a four factor model. *Psychological Assessment*, 6, str. 117–128.
- Cooper, M. L., Russel, M., Skinner, J. B. in Windle, M. (1992). Development and validation of a three-dimensional measure of drinking motives. *Psychological Assessment*, 4, str. 123–132.
- Cordova, D., Parra-Cardona, R., Blow, A., Johnson, D. J., Prado, G. in Fitzgerald, H. E. (2013). The Role of Intrapersonal Factors on Alcohol and Drug Use Among Latinos With Physical Disabilities. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 13, str. 244–268.
- Cox, M. W., Klinger, E. (1988). A motivational model of alcohol use. *Journal of Abnormal Psychology*, 97(2), str. 168–180.
- Čebašek Travnik, Z. in Židanik, M. (2003). *Sindrom odvisnosti od alkohola: priročnik za strokovnjake, ki se ukvarjajo z osebami z odvisnostjo, in vse druge bralce, ki jih zanimajo posledice škodljivega uživanja alkohola*. Maribor: Zdravstveni dom dr. Adolfa Drolca.
- DiNitto, D. M. in Webb, D. K. (2012). Substance use disorders and co-occurring disabilities. V C. A. McNeece, D. M. DiNitto(Eds.), *Chemical dependency: A systems approach* (str. 354–406). Boston: Pearson.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (Evropski center za spremljanje drog in zasvojenost z drogami EMCDDA). (2013). *Evropsko poročilo o drogah. Trendi in razvoj 2014*. Luksenburg: Urad za publikacije Evropske Unije.
- Guthmann, D. (2001). Models of Alcohol and Other Drug Treatment for Consideration when Working with Deaf and Hard of Hearing Individuals. *JADARA*, 34, str. 28–42.
- Guthmann, D. in Graham, V. (2004). Substance Abuse: A Hidden Problem Within the deaf and Hard of Hearing Communities. *Journal of Teaching in the Addictions*, 3(1), str. 49–64.
- Heinemann, W. A. in Rawal, H. P. (2004). Disability and Rehabilitation Issues. V H. J. Lowinson, P. Ruiz, B. R. Millman in G. J.

- Langrod (2004). *Substance Abuse. A Comprehensive Textbook* (str. 1169–1187). Philadelphia. Lippincott Williams and Wilkins.
- Hudolin V. (1972). Alkohologija: ocena invalidnosti i preostale radne sposobnosti alkoholičara: priručnik za ocjenu invalidnosti. Zagreb : Zajednica mirovinskog i inavlidskog osiguranja u SRH direkcija.
- Karimi, M., Hashemi, A., Fotouhi Ghiam, A., Sadeghi Jahromi in S., Toobaee, S. (2007). Substance dependancy in Iranian patients with hemophilia. *Addictive Behaviors*, 32(2), str. 365–369.
- Kastelic, A. in Mikulan, M. (2004). *Mladostnik in droga. Priročnik za starše in učitelje*. Ljubljana: Prohealt.
- Koch, S. D., Nelipovich, M. in Sneed, Z. (2002). Alcohol and Other Drug Abuse as Coexisting Disabilities: Considerations for Counselors Serving Individuals Who are Blind of Visually Impaired. *Re:view*, 33(4), str. 151–195.
- Kolakowsky-Hayner, A. S., Gourley, V. E. Krutzer, S. J., Marwitz, H., J, Meade, A., M. in Cifu, X. D. (2002). Post-injury substance abuse among persons with brain injury and persons with spinal cord injury. *Brain Injury*, 16(7), str. 583–592.
- Kolšek, M. in Visnovič Poredoš, A. (2011). Pivske navade uporabnikov spletne strani v Sloveniji. *Zdravstveni Vestnik*, 80, str. 676–685.
- Kovše, K., Truden Dobrin, P. (2010). *Epidemiološke raziskave o pivskem vedenju v Sloveniji*. http://www.ivz.si/Mp.aspx?ni=12&pi=5&_5_id=565&_5_PageIndex=1&_5_groupId=180&_5_newsCategory=&_5_action=ShowNewsFull&pl=12-5.0.
- Krek, J. (ur.). (1995). *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Kuntsche, E., Knibbe, R., Gmel, G. in Engels, R. (2005). Why do young people drink? A review of drinking motives. *Clinical Psychology Rev.* 25, str. 841–861.
- Lavtar, D., idr. (2014). *Uporaba prepovedanih drog, tobaka in alkohola v Sloveniji 2011–2012*. Nacionalni inštitut za javno zdravje. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOCMCM1KYQK/?query=%27keywords%3Dpodatki%27&pageSize=25&sortDir=DESC&sort=date>].
- Lipič, F. (2005). *V osnovne značilnosti dipsobiostatike – zloraba alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala*

- politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije.
- Lovrenčič, B. in Lovrenčič, M. (2013). Tvegana in škodljiva raba alkohola predstavljata velik zdravstveni problem. V M. Zorko idr., *Alkohol v Sloveniji: trendi v načinu pitja, zdravstvene posledice škodljivega pitja, mnenje akterjev in predlogi ukrepov za učinkovito alkoholno politiko* (str. 48–60). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Lovrenčič, M., Lovrenčič, B. in Tomšič, S. (2012). Alkohol. V B. Artnik idr., *Zdravje in vedenjski slog prebivalcev Slovenije: trendi v raziskavah CINDI*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Lowinson, H. J., Ruiz, P., Millman, B. R. in Langrod, G. J. (2005). *Substance Abuse. A Comprehensive Textbook*, 4th ed. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Može, A. (2002). *Odvisnost od alkohola: razvoj in zdravljenje*. Idrija: Bogataj.
- Perera, B. in Torabi, M. (2009). Motivations for Alcohol Use among Men Aged 16–30 years in Sri Lanka. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 6, str. 2408–2416.
- Rus, V. S. (2000). *Socialna in societalna psihologije (z obrisi sociopsihologije)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Statistični urad Republike Slovenije (2013). *Izobrazba, Slovenija*, januar 2011 – končni podatki.
- Statistični urad Republike Slovenije (2014). Aktivno prebivalstvo, Slovenija, februar 2014 – končni podatki.
- Strgar, E., Pucelj, V. in Scagnetti, N. (2005). *Evropska raziskava o alkoholu in preostalih drogah med šolsko mladino, Slovenija 2003*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Klinični inštitut za medicino dela, prometa in športa, Klinični center Ljubljana.
- Titus, C. J. in White, L. (2008). Substance Use Among Youths Who Are Deaf and Hard of Hearing: A Primer for Student Assistance Professionals. *Student Assistance Journal*. <http://www.williamwhitpapers.com/pr/2008SubstanceUseDeaf%26HardofHearing.pdf>.

- Ule, M. (1998). *Razvojno-sociološki vidiki zlorabe drog. Zbornik strokovnih prispevkov srečanja strokovnega seminarja Mladostnik in zloraba drog. Strokovni seminar 3.–5. 12. 1998. Maribor.*
- Unite for Sight. (2013). *Community eye health online course. Module 9: Eye disease and mental health. New Haven, CT: Author.* <http://www.uniteforsight.org/community-eye-health-course/>.
- Uradni list RS. (1996). *Zakon o osnovni šoli.* Št. 16/1996, z dnem 29. 2. 1996. Ljubljana: Državni zbor RS.
- Uradni list RS. (2011). *Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami.* Št. 58/2011, z dnem 22. 7. 2011. Ljubljana: Državni zbor RS.
- Yu, J., Huang, T. in Newman, L. (2008). *Substance use among young adults with disabilities. National Center for Special Education Research.* http://www.nlts2.org/fact_sheets/nlts2_fact_sheet_2008_03.pdf.
- Zavod za šolstvo (2014). *Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami.* <http://www.zrss.si/default.asp?rub=3481>.
- Ziherl, S. (1988). *Kako se upreti alkoholu.* Ljubljana.

PROSTOVOLJNO DELO NA DRUŠTVU 179 CENTER ZA POMOČ MLADIM – POVEZAVA TEORIJE S PRAKSO

VOLUNTARY WORK AT THE YOUTH AID
CENTER ASSOCIATION – CONNECTION
BETWEEN THEORY AND PRACTICE

Andreja Romih, univ. dipl. soc. del. in psihoterapevtka realitetne terapije

Društvo Center za pomoč mladim, Kersnikova ulica 4, 1000 Ljubljana

andreja@cpm-drustvo.si

POVZETEK

V prispevku bom predstavila način dela s prostovoljci, ki ga na Društvu Center za pomoč mladim (v nadaljevanju CPM) izvajamo od začetka svojega obstoja, tj. od leta 1992. Opisala bom vlogo in način dela s prostovoljci ter razumevanje izvora njihove motivacije za kontinuirano in kakovostno opravljanje prostovoljnega dela. Predstavila bom povezavo Glasserjeve teorije izbire, ki je hkrati tudi temeljna filozofija delovanja CPM, z opravljanjem prostovoljnega dela na CPM. Namen prispevka je predstaviti potek prostovoljnega dela na naši organizaciji in teoretično opredeliti, kaj po našem mnenju prispeva k temu, da naši prostovoljci opravljajo prostovoljno delo na tako visokem, lahko bi rekli strokovnem nivoju.

KLJUČNE BESEDE: *prostovoljstvo, delo z mladimi, motivacija, trening socialnih veščin, delavnice, odnosi, teorija izbire po Glasserju*

ABSTRACT

The present article presents the basis for working with volunteers that has been practiced at the Youth Aid Centre Association (YACA) since 1992. It explains the role of and approach to working with volunteers as well as the sources of their motivation for continuous and high-quality voluntary work. The theoretical background of YACA's work philosophy, which is also the work philosophy of our volunteers, derives from Dr. William Glasser's Choice Theory. The purpose of this article is to present the practice of volunteer work at our organisation and the reasons we believe are behind the high, nearly professional level of performance displayed by our volunteers.

KEYWORDS: *voluntary work, youth work, motivation, training of social skills, youth workshops, relationships, Glasser's Choice Theory*

UVOD

Društvo CPM je nevladna in neprofitna organizacija, ki zagotavlja kakovosten psihosocialni razvoj otrok in mladih. Organizacija razvija, izvaja in uvaja učinkovite ter inovativne metode in prakse mladinskega dela, s katerimi odgovarja na aktualne potrebe mladih med 10. in 30. letom starosti ter tistih, ki so z njimi povezani. Programi, preko katere se srečujemo z mladimi, so: individualna psihosocialna svetovalnica, ki je edini program, ki ga izvajamo le zaposleni; treningi socialnih veščin (v nadaljevanju TSV); skupnostno socialno delo v okviru Doživljajskega igrišča v Mariboru; delavnice; treningi asertivnosti; projektno delo z mladimi na področju socialne izključenosti in mednarodni projekti. Našteti programi se letno v povprečju udeleži 4.000 mladih. To število kaže, da brez zajetne čete usposobljenih prostovoljcev, ki kakovostno opravljajo svoje delo, CPM kot organizacija, v kateri je zaposlenih le 5 oseb, ne bi mogel obstajati.

CPM je organizacija, ki je specializirana za učenje socialnih veščin. „Socialne veščine so veščine, ki se dogajajo na treh ravneh: na osebnem nivoju (te posameznik potrebuje za graditev samopodobe, reševanje lastnih težav, izražanje svojih zamisli), na nivoju odnosov (pogajanje

in sodelovanje, sklepanje kompromisov, gradnja in vzdrževanje lastnih socialnih mrež) in na nivoju širše družbe ali makrosistema (občutljivost za druge, prispevanje k dobrobiti države).“ (Rozman, 2006, str. 29) Širjenje zavesti o pomenu pozitivnega odnosa do sebe, drugih in družbe je torej temelj našega dela.

Filozofija Društva CPM temelji na načelih Glasserjeve teorije izbire, ki človeka definira kot notranje svobodno bitje, ki sam izbira „vso svojo dejavnost in misli, posredno pa tudi svoja čustva in fiziologijo“ (Glasser, 2000, str. 1). Vloga prostovoljcev na CPM je, da skozi svoj odnos in delo z mladimi ustvarjajo pogoje, ob katerih se mladi lahko izražajo, razmišljajo in širijo svoje poglede, da bi bolje poznali in razumeli sebe ter druge. Mladi se skozi udeležbo na programih CPM učijo, da lahko „svoje življenje nadzorujejo mnogo bolj, kot se tega zavedajo“ (Glasser, 2007, str. 2), in ozaveščajo, da z izbiro svojih vedenj izbirajo tudi svoje počutje ter kakovost odnosov (Glasser, 2007, str. 2–9).

Ljudje se od rojstva do smrti vedemo z namenom zadovoljevanja vsaj ene od petih gensko zapisanih potreb: po pripadnosti, moči, zabavi, svobodi in preživetju. „Če se naučimo, kako zadovoljevati te potrebe, ne da bi pri tem ovirali druge, bomo srečni. Bolje ko jih zadovoljimo, srečnejši smo.“ (Glasser, 2002, str. 22) Na CPM si prizadevamo, da bi ustvarili čim boljše pogoje, v katerih bi lahko prostovoljci in mladi na učinkovit način skrbeli za zadovoljevanje potreb. V ta namen izvajamo celo vrsto aktivnosti, ki so oblikovane tako, da imajo prostovoljci možnost izražanja svojih interesov in idej. Glasser navaja: „V trenutkih, ko so zadovoljene posameznikove temeljne potrebe, se le-ta počuti dobro in si želi te občutke podoživljati.“ (Glasser, 1994a, str. 69) Verjamemo, da je ravno harmonija zadovoljenih potreb v okviru dobrih odnosov, ki jih naši prostovoljci doživljajo ob izkušnji med opravljanjem prostovoljnega dela, tisto, kar jih spodbuja k nadaljevanju dela. S tem pa pridobivajo nove izkušnje za strokovni razvoj ob kakovostno opravljenem delu.

POT PROSTOVOLJCA CPM V LUČI TEORIJE IZBIRE

Poti do aktivnega in resnično usposobljenega prostovoljca na CPM je toliko, kot je prostovoljec. Vsak bodoči prostovoljec CPM potrebuje na začetku informacijo o tem, da iščemo prostovoljce, ki jo preko lastnih čutil spusti skozi svoj filter vrednot, prepričanj, znanj in izkušenj (Glasser, 1994b). Na kakovost podane informacije imamo seveda CPM-jevci velik vpliv. Kljub vsej subjektivni pozitivnosti informacije pa jo lahko potencialni prostovoljec ovrednoti kot nepomembno zase. Ko njegovi notranji filtri informacijo obdelajo, posameznik presodi, ali je ta informacija skladna s podobami, ki jih ima že vgrajene v svoje dožemanje zunanjega sveta. To notranjo podobo zunanjega sveta je Glasser poimenoval svet kakovosti. „Vsebinsko slik v svojem svetu kakovosti uvrščamo v tri kategorije: ljudje, s katerimi smo najraje skupaj, stvari, ki jih doživljamo najraje, in ideje ali sistemi prepričanj, ki uravnavajo večino našega vedenja.“ (Glasser, 2007, str. 37–38) Niti dva sveta kakovosti nista enaka, saj niti dve osebi ne zaznavata zunanjega sveta popolnoma enako.

Za primer lahko vzamemo študenta tretjega letnika arhitekture in stvar za lažje razumevanje nekoliko posplošimo. Recimo, da je tudi on dobil informacijo o tem, da CPM išče prostovoljce. V svojem svetu kakovosti sebe vidi (zavestno ali nezavedno) kot uspešnega arhitekta, ki dela v arhitekturnem biroju in ljudem pomaga do bolj ekonomičnih in lepših bivalnih pogojev. Da bi to podobo realiziral, izbira vedenja, s pomočjo katerih si bo to omogočil. Morda že v času študija pomaga v arhitekturnem biroju ali pripravlja rešitve za študentske arhitekturne natečaje. Teorija izbire uči, da je naše vedenje „proaktivno oz. namensko in ne odgovor na okoliščine“ (povzeto po Glasser, 2002) oz. na informacije, ki jih posameznik zaznava in interpretira zase. Informacija o prostovoljnem delu na CPM je v tem primeru za študenta arhitekture nepomembna, saj v njej ne prepozna smisla zase in jo zato izpusti mimo sebe. Na drugi strani pa imamo študenta socialne pedagogike, ki bo isto informacijo presojal s pomočjo drugih podob v svojem notranjem svetu kakovosti. Praksa kaže, da se bo študent socialne pedagogike prej odločil, da preveri informacijo in pridobi

izkušnjo o tem, kaj pomeni opravljati prostovoljno delo na CPM, saj v tem prepoznava višji smisel zase.

Po informativnem sestanku, na katerem potencialni prostovoljci pridobijo dodatne informacije o organizaciji, o tem, za kaj se zavzemamo, kaj od njih pričakujemo, kaj jim lahko ponudimo in česa ne, se odločijo, če se bodo kot opazovalci udeležili katerega od naših programov. V procesu opazovanja posameznik pridobiva dodatne informacije in izkušnje ter s tem širi osnovno informacijo, ki jo ponovno usklajuje s konkretnimi slikami in pričakovanji iz svojega sveta kakovosti. Običajna praksa je taka, da prostovoljec opazuje bolj izkušenega vodjo (zaposlenega ali pa zelo kompetentnega prostovoljca) pri njegovi izvedbi. Vloga potencialnega prostovoljca po opazovanju je reflektiranje poteka aktivnosti in svojega doživljanja skupine, vodenja drugega prostovoljca, primernosti vsebine, odnosa, ki ga je prostovoljec vzpostavil z udeleženci, itn. Če opazovalec v nadaljnjem sodelovanju prepozna smisel zase, se odloči za nadaljnje aktivnosti.

Prostovoljec se najpogosteje na začetku vključi v sovođenje tematskih delavnic in TSV. V obeh primerih gre za strokovno delo, kjer so vse teme, o katerih govorimo z mladimi, povezane s socialnimi veščinami in drugimi za mladostniško obdobje pomembnimi temami (odnosi in komunikacija, sprejemanje drugačnosti, reševanje konfliktov, samopodoba, zasvojenosti, spolnost itd.). Glasser poziva k temu, da se od dneva, ko se posameznik odloči za prostovoljno delo, prostovoljcu pomaga, da se nauči „nenehno presojati svoje delo“ (Glasser, 1994a, str. 34). Zato se nam zdi pomembno, da ima prostovoljec dovolj znanja o temah, da ima ustrezen retoričen nastop, da pozna osnove skupinske dinamike, strukturne zakonitosti delavnic, da zna z različnimi moderacijskimi tehnikami, veščinami in orodji voditi potek aktivnosti tako, da imajo lahko mladi največ od same delavnice oz. TSV. Da bi se prostovoljec na CPM vse to naučil, ima možnost izobraževanja in postopnega uvajanja v vodenje.

V nadaljnjih aktivnostih novi prostovoljec prevzema vedno vidnejšo vlogo. Če v začetku vodi le kakšno uvodno vajo, sčasoma prevzema vodenje kompleksnejših delov delavnic. Kakor predlaga Glasser, tudi na CPM od prostovoljcev „pričakujemo, da bodo dali od sebe najboljše“ (prav tam, str. 33), hkrati pa se nam zdi pomembno, da prostovoljce „opogumljamo, da skozi samopresojo izboljšujejo

kakovost svojega dela“ (prav tam, str. 34). Vsak prostovoljec pridobiva od zaposlenih ali bolj izkušenih konkretne povratne informacije o svojem delu in napredku. Hkrati je pomembno, da je kakovost prilagajanje standardom, ki si jih prostovoljci postavljajo sami. „Kakovost je jedro tistega, česar si vsi ves čas želimo.“ (prav tam, str. 30) Bolj izkušeni nove prostovoljce spodbujamo, da so standardi, ki si jih postavljamo vsi, le začasni, takšni, ki jih je vedno mogoče zviševati (prav tam, str. 30).

Največji izziv za prostovoljce je poleg podajanja jasnih navodil za interaktivne vaje, ki jih uporabljamo kot pripomoček za vodenje diskusij, samo vodenje refleksij po vajah in usmerjanje mladostnikov k razmišljanju in pogovoru o temi. Vodja delavnice ponuja mladim informacije, za katere verjamemo, da bodo na mlade vplivale tako, da se bodo v skupini počutili dovolj varno, da bodo lažje delili svoja mnenja in zaupali svoje izkušnje. Kadar skupina ustvari zaupen prostor, so mladi pripravljeni spregovoriti o problemih, s katerimi se soočajo, o željah, ki jih imajo, ter iskati rešitve, ki pa naj bi vedno prišle iz njih in ne s strani vodje. Eden od namenov vodenja diskusij je medvrstniško učenje mladih, pri čemer mora vodja priti do točke, kjer bo svoje doživljanje mladih „kot objekt“ spremenil v doživljanje mladih „kot subjekt“ oz. na mlade gledal kot na individualne posameznike z individualnimi izkušnjami, željami in potrebami (Lojk, 2003). Pogoji za to je, da vodja mlade posluša, sliši in jim z uporabo evalvacijskih vprašanj (Lojk, 2007) omogoča poglobljanje razmišljanja o tematiki in razumevanje namena vedenj, ki jih lahko izberejo v vsakdanjih življenjskih situacijah. Vodja mora biti večč postavljanja vprašanj, ki mlade spodbujajo k razmišljanju, z namenom širjenja zaznav in omogočanja pogojev za pogled na isto situacijo iz različnih zornih kotov.

Za obdobje mladostništva je značilno, da so mnenja in izkušnje vrstnikov pomembnejše kakor mnenja in izkušnje odraslih (Rozman, 2006), iz česar izhaja, da je ena od ključnih stvari pri vodenju diskusij voditeljeva spretnost opredeljevanja do vsebine. Načeloma naj bi se temu v čim večji meri izogibali, saj je vloga voditelja facilitatorska, njegova naloga pa, da spodbudi čim bolj tvoren dialog med mladimi, ki si v poteku npr. delavnice izmenjujejo izkušnje in poglede na obravnavano temo. Cilj prostovoljca – vodje je, da z mladimi vzpostavi čim boljši odnos, ki je pogoj za sodelovanje in medvrstniško učenje, ki

sledi v nadaljevanju. Vodja, ki kakovostno opravlja svoje delo, porabi svoj čas zato, da najde sistem, v katerem udeleženci uvidijo, da je v njihovo korist, če sodelujejo (Glasser, 1991, str. 25). To ima močan vpliv na to, da se mladostniki začnejo zavedati svojih prepričanj in jih primerjati s prepričanji teorije izbire, ki jih spodbuja k sprejemanju zavestne odgovornosti za svoja vedenja. Vloga vodje delavnice torej ni, da znanje podaja, niti da moralizira in daje nauke ali da upravlja z mehanizmi kazni in nagrade. Gre za proces, preko katerega mladostniki sami presojujejo, kaj od povedanega se jim zdi pomembno in kaj bodo preizkusili v vsakdanjem življenju. Ob pridobivanju novih izkušenj v situacijah, v katerih so se v odnosih z drugimi počutili dobro skozi prakticiranje jasne in odprte komunikacije, imajo možnost ustvarjati svojo novo podobo in to sliko umestiti v svoj notranji svet kakovosti (Glasser, 2011). Vodja skrbi tudi za to, da izmenjava informacij poteka tako, da je vsebina razumljiva vsem udeleženi, in da diskusija poteka v smeri vnaprej zastavljenih ciljev oz. namena delavnice.

Ker želimo, da naši prostovoljci usvojijo tovrsten način vodenja, enak pristop uporabljamo tudi na pripravah na izvedbo delavnic in drugih programov. Za lažje razumevanje se bom tudi v nadaljevanju osredotočila na delavnice, enako pa velja za priprave na izvajanje vseh programov. Vse naše delavnice so na nek način unikatne, saj se za vsako delavnico ali sklop delavnic (če npr. določena šola želi, da delavnice na isto temo izvajamo za več oddelkov, npr. dijakov tretjih letnikov) sestane izvajalska ekipa in sestavi nova delavnica. Proces priprave delavnic je oblikovan tako, da ima vsak od prisotnih prostovoljcev možnost prispevati k temu, da soustvarimo končno obliko aktivnosti. V procesu priprav bolj izkušeni izvajalci sledimo Glasserjevemu vodilu, ki pravi: „Spoznaj, kaj je kakovost, o njej pouči sodelujoče v organizaciji in nato pazljivo prisluhni vsakemu izmed njih, ki ima zamisel, kako bi lahko kakovost še izboljšal.“ (Glasser, 1994, str. 17) Skozi svojo polno vključenost v proces sodelovalnega ustvarjanja in učenja prostovoljci skrbijo za razumevanje namena delavnic, se razvijajo in krepijo svoje kompetence za vodenje. Na CPM verjamemo, da kakovost trpi, če ostaja na isti ravni. Ohranjamo jo lahko z nenehnim prizadevanjem, da bi jo še izboljšali (Deming, 1982 v Glasser, 1994, str. 31). S tem namenom izvajalce delavnic in ostalih programov vabimo, da se redno udeležujejo organiziranih intervizij, v okviru katerih iščemo

rešitve za stiske in odgovore na vprašanja, ki jih prostovoljci doživljajo med potekom delavnic.

MOTIVACIJA PROSTOVOLJCEV ZA DELO NA CPM

Kot že rečeno, je prvi pogoj za to, da se nekdo odloči za opravljanje prostovoljnega dela na CPM, skladnost njegovih osebnih pričakovanj s konkretno izkušnjo pri delu z mladimi ter vrednotami društva. Teorija izbire uči, da smo ljudje notranje motivirani za to, da skrbimo za tešenje svojih potreb, ki so gonilo človekovega vedenja. Vsak posameznik ima potrebe drugače izražene in vsak je skozi svoje življenjske izkušnje razvil različna vedenja za njihovo zadovoljevanje. Pri tem je potrebno zavedanje, da je vsako naše vedenje celostno. Sestavljeno je iz štirih neločljivo povezanih komponent – aktivnosti, mišljenja, čustvovanja in fiziologije, pri čemer imamo neposreden vpliv na prvi dve komponenti (aktivnost in mišljenje), na drugi dve (čustvovanje in fiziologijo) pa lahko vplivamo posredno preko prvih dveh (Glasser, 2002). Skladno s tem, katero podobo iz svojega sveta kakovosti ima posameznik v tem trenutku v ospredju, in z željo, da realno stanje, ki ga zaznava, čim bolj približa želeni podobi, izbira vedenja, za katera verjame, da mu bodo omogočila usklajevanje realnosti z želeno notranjo predstavo (Glasser, 2007). Posameznik, ki se mu zdi v tem trenutku najpomembnejša slika, na kateri je v odnosih z drugimi povezan, bo skladno s to predstavo izbral vedenja, za katera verjame, da mu bodo pomagala skrbeti za zadovoljevanje potrebe po pripadnosti. Nekdo, ki ima v tem trenutku v svoji predstavi sliko, da ga upoštevajo, bo izbral vedenja, za katera verjame, da mu bodo omogočala zadovoljitev potrebe po moči. Tisti, ki v sedanosti želi sodelovati in se zabavati pri ustvarjanju nove delavnice, bo skladno s tem izbral vedenja, za katera meni, da bo ob njih najlažje skrbel za svojo potrebo po zabavi. Načinov, kako posamezniki zadovoljujemo svoje potrebe, je neomejeno (prav tam). Ti načini lahko omogočajo zbliževanje z drugimi ali oddaljevanje od njih. En mladostnik bo potrebo po moči zadovoljeval tako, da bo sodeloval na delavnici, drugi tako, da bo poskušal motiti vodjo in želel njegovo pozornost usmeriti nase ter tako preverjal svojo

pomembnost, tretji s tišino. Seveda pa je izbira načinov tesno povezana s prepričanji, ki jih imamo. Če verjamemo, da lahko izbiramo le svoja vedenja in smo odgovorni le za svoje počutje, je večja verjetnost, da bomo zavestno prevzemali pobude in aktivnosti, pri katerih se bomo lažje počutili dobro. Dobro pa se počutimo, kadar skrbimo za samospoštovanje in spoštovanje drugih (Petrovič Erlah in Žnidarec Demšar, 2004).

Prirojene temeljne potrebe, specifične slike v svetu kakovosti in motivacija po potežitvi potreb v sedanjem času predstavljajo notranjo motivacijo posameznika (po Glasser, 2007). Skladno s teorijo izbire, ki pravi, da je motivacija notranja, na CPM verjamemo, da posameznik sam izbira način in intenzivnost prostovoljnega dela. Zato prostovoljcem ponujamo informacije, medtem ko je presojanje in delovanje v njihovi domeni. Tako zaposleni skrbimo za organizacijo dela, obveščanje o možnostih dela na programih, potrebno uvajanje ter usposabljanje prostovoljcev, prostovoljci pa se odločajo, koliko priložnosti si bodo omogočili v okviru ponujenih možnosti in kako jasno bodo izražali svoje potrebe in interese. Tako Glasser kot prostovoljci se strinjajo, da „psihološka spodbuda v obliki zaupanja in prepoznavanja smiselnosti opravljenega dela daleč presega denar“ (Glasser, 1994a, str. 36).

V primeru uvajanja prostovoljcev v strokovno delo na CPM smo priča različnim zgodbam. Nekdo gre na primer petkrat opazovat izkušenega vodjo pri izvajanju delavnice, preden se odloči, da bo poskusil nekaj malega sovoditi tudi sam. Nekdo drugi pa želi že po drugem opazovanju voditi dobršen del delavnice. Ker si na CPM zelo prizadevamo za kakovost in strokovnost izvedb, skupaj s prostovoljci presojamo, koliko in katere kompetence že imajo usvojene za samostojno vodenje. Prostovoljec CPM se razvije v samostojnega vodjo takrat, ko se sam doživlja kot kompetenten in ko njegovo kompetentnost za vodenje prepoznavajo tudi izkušeni prostovoljci ter zaposleni. Zadoščeno mora biti obem pogojem. Vodje sprejemamo stališče, da prostovoljci natanko vedo, kaj je kakovost, in zato pazljivo prisluhnemo njihovi oceni (Glasser, 1991, str. 25).

V celotnem procesu načrtovanja, izvedbe, evalviranja in analize izvedenega programa gre za usklajevanje, raziskovanje, dogovarjanje, sodelovanje, ustvarjanje. Želimo, da bi se na poti do cilja vsi udeleženi počutili varne, povezane s skupino, pomembne v skupini, se učili,

zabavali in svobodno izražali. Na CPM zato skrbimo za okoliščine, v katerih prostovoljci lažje skrbijo zase. Potreba po moči (občutku lastne vrednosti, spoštovanju) je lažje zadovoljena takrat, ko ima posameznik vpliv na vsebino in potek delavnice. Potreba po svobodi pa je lažje zadovoljena takrat, ko posameznik lahko svobodno izbira vaje, ki so mu pisane na kožo. Prostovoljci imajo pogosto ideje za nove vaje ali izboljšave že obstoječih. Vaje neredko prilagajamo in jih spreminjamo v take, ki po mnenju prostovoljcev bolj ustrezajo ciljem programa in potrebam mladih. Vse to so kreativni procesi, ki sprožajo veliko smeha, sproščenosti in s tem zadovoljujejo potrebo po zabavi in učenju. V prijetnih procesih soustvarjanja programa se med posamezniki stkejo globoke vezi, nova prijateljstva in posamezniki začnejo skrbeti drug za drugega. Tako lahko prihaja do potežitve potrebe po ljubezni in pripadnosti tako med posamezniki kot pripadnosti organizaciji.

Ko prostovoljci v procesu dela zadovoljujejo vse svoje psihične potrebe, se počutijo dobro. Občutek ugodja je nekaj, kar jih žene, da se vračajo k snovanju in vodenju novih projektov. Od zaupnih odnosov med ljudmi v organizaciji je odvisno, koliko duševnega in fizičnega prizadevanja bodo posamezniki vložili v kakovost dela (Glasser, 1994a). Ker pa si prostovoljci postavljajo višje in višje standarde kakovosti, se na CPM iz leta v leto razvijajo novi projekti.

NADGRADNJA PROSTOVOLJNEGA DELA

Delavnice, TSV, projektno delo, treningi asertivnosti in delo na Doživljajskem igrišču so projekti znotraj našega rednega programa. Včasih bolj motiviranim in dolgoletnim prostovoljcem to ni dovolj in se lotijo novih podvigov. Eno od področij, ki je zanje še posebej mikavno, so mednarodni projekti. Predvsem tisti, ki se odvijajo pod okriljem programa Erasmus+.

V okviru tega programa se imajo prostovoljci možnost udeležiti mednarodnih mladinskih izmenjav, treningov, seminarjev in usposabljanj za mladinske delavce, prostovoljnega dela v projektu evropske prostovoljne službe (EVS) ter še nekaterih drugih mednarodnih aktivnosti. Najpogostejše so mednarodne mladinske izmenjave, ki potekajo od 7 do 14 dni. Dolgoletni prostovoljci CPM se imajo možnost odločati,

ali bodo na mednarodnih aktivnostih zgolj aktivni udeleženci ali pa bodo tovrstno aktivnost tudi organizirali in se s tem preizkusili v organizacijsko-logističnih izzivih projektnega dela na mednarodni ravni.

V letu 2013 je na primer prostovoljska ekipa organizirala mednarodno mladinsko izmenjavo z 58 udeleženci iz 7 različnih držav Evrope, ki je potekala 14 dni. Izmenjavo so izvajali na treh različnih lokacijah po Sloveniji. Tovrsten projekt zahteva ogromno energije in časa. Pojavijo se situacije, ki so nepredvidljive, potrebno je reševati probleme in organizacijske zaplete. Vsemu temu lahko sledi stres, saj na izvajalce pritiskajo časovni roki. Odgovornost je velika. Kaj žene prostovoljce, da te stvari izpeljejo do konca? Prostovoljci pri svojem delu doživljajo prijetne izkušnje, ob katerih zadovoljujejo svoje psihične potrebe in s tem ob svojem delu doživljajo smisel zase. Teorija izbire poudarja, da „se ob dobro opravljenem delu vedno dobro počutimo“ (Glasser, 1994, str. 35).

Osrednji del organizacijske ekipe konkretne mednarodne mladinske izmenjave je že sodeloval na vsaj eni mednarodni izmenjavi, saj si na CPM prizadevamo, da vsak nov program vodijo tisti, ki so bili najprej sami udeleženci in za katere verjamemo, da bodo delo opravljali kakovostno. Izkušnje kažejo, da je kakovost izvedbe večja, če ima nekdo, ki je najprej udeleženec nekega programa in šele nato njegov izvajalec, v svojem svetu kakovosti že vgrajeno sliko, kako program poteka in kaj mladim lahko omogoča. To pomeni, da kasneje kot izvajalec praviloma lažje razume namen in smisel programa za udeležence. Če je bila izkušnja zanj prijetna, ima to sliko v svojem svetu kakovosti in verjame, da je to pomembna izkušnja, saj lahko doprinese tudi k izboljšanju kakovosti življenja drugih. Ključnega pomena je, da vodje skrbimo za ustvarjanje priložnosti, ob katerih lahko vsi pridobivamo izkušnje zadovoljevanja potreb skozi sodelovalne odnose z drugimi. To pa včasih ni tako enostavno. Še posebej zato, ker imamo različni posamezniki različne slike samih sebe, kako v odnosih z drugimi tešimo svoje potrebe, in vsak izmed nas izbira različna vedenja z namenom zadovoljevanja potreb, ki so pri vsakem od nas različno močne (Glasser, 2001).

Ključno je, da snovanje programa in program sam dopuščata čas in prostor za izražanje posameznikov (prostovoljcev in mladostnikov) z namenom ustvarjanja integracije interesov vseh. To zahteva resnično

in iskreno medsebojno poslušanje ter pogovor o razlikah s ciljem razumevanja želja in potreb posameznikov (Glasser, 2011). Prostovoljec, ki bi se želel na mednarodni mladinski izmenjavi zvečer z mladostniki napiti, bi doživel neodobravanje ideje, vendar na CPM ne bi ostalo zgolj pri tem. Pomagali bi mu raziskovati, kaj mu to pomeni ter kaj bi po njegovem s tem pridobil. Ena od možnih ugotovitev bi lahko bila, da se težko drugače povezuje z ljudmi. To bi bila pomembna informacija, saj je potrebno poiskati drugačne načine za zadovoljevanje iste potrebe in ponuditi podporo prostovoljcu pri pridobivanju novih izkušenj, da bi lahko realiziral vzpostavljanje pristnega odnosa z ostalimi v ekipi in z mladimi, ki jim je program namenjen. V tem primeru bi skupaj s prostovoljcem raziskovali njegova prepričanja in alternativne načine za doseganje tolikšnega zaupanja vase, da bi zmožni navezati stik tudi brez alkohola. To je zgolj primer, s katerim sem skušala prikazati, kako pomembno je razumevanje namena izbranih vedenj, in eden od načinov, kako ravnamo s tem.

Na CPM nenehno skrbimo, da prostovoljci pridobivajo izkušnje, v katerih skrbijo za odnose in s tem za svoje potrebe ter se preko zgleda zaposlenih in bolj izkušenih prostovoljcev učijo strokovnega pristopa pri delu z mladimi. Pristopa, ki temelji na spoštovanju razlik ter na usklajevanju in s tem ustvarjanju pogojev za sodelovanje in sobivanje.

To usklajevanje pa dobi nove razsežnosti pri mednarodnih projektih, kjer so prisotni udeleženci iz različnih kultur, ki govorijo različne jezike, ter organizacij, ki delujejo po drugačnih filozofijah. To je zahtevna nadgradnja, ki jo imajo možnost izvajati le zelo izkušeni prostovoljci. To so prostovoljci, ki teorijo izbire živijo in ne le teoretično razumejo. Če prostovoljci živijo teorijo izbire, pomeni, da prevzemajo zavestno odgovornost za svoje vedenje, svoj odnos do drugih in za svojo vlogo v programu. Takrat vemo, da je kakovost izvedbe zagotovljena.

SKLEP

CPM je organizacija, ki že 23. leto oblikuje programe, namenjene mladim. V vseh teh letih se je v organizaciji zvrstilo precejšnje število zaposlenih, prostovoljcev, mladih in tistih, ki so z mladimi povezani.

Vsak je dodal svoj košček v ta živi organizem. V procesu integracije s CPM se je bogatil, razvijal in spreminjal tako posameznik kakor CPM kot organizacija. Ravno zato je CPM živahno stičišče različnih, a zadovoljnih posameznikov, ki z navdušenjem prostovoljijo, saj skozi odnose z mladimi pridobivajo pozitivne povratne informacije in tako osmišljajo svoje delo. Tisti prostovoljci, katerih notranji svet kakovosti je usklajen s svetom CPM, z leti začnejo delovati resnično strokovno, saj si omogočajo različne priložnosti tudi skozi prizadevanje za razvoj novih vsebin in širjenje projektov. Želijo si postajati še boljši in dajati še več, saj pridobivajo izkušnje, potrebo po pripadnosti pa zadovoljujejo preko dajanja idej, pobud, informacij, aktivnosti. Ti prostovoljci doživljajo izkušnjo, „da je zadovoljena potreba po pripadnosti ključ do zadovoljevanja ostalih potreb“ (Glasser, 2000).

Tem mladim zanesenjakom na CPM težko rečemo zgolj prostovoljci. Strokovno so zelo dobro podkovani in se uspešno kosajo s sprotnimi izzivi mladinskega dela. Velika večina tistih, ki so bili angažirani in aktivni prostovoljci CPM v preteklosti, še danes deluje v pedagoškem, socialnem in mladinskem polju. Mnogi zelo kakovostno opravljajo svoje delo in so mladim v veliko pomoč na poti odraščanja ter oblikovanja identitete. Navkljub krizi zaposlovanja mladih diplomantov (še zlasti na področju družboslovja) med prostovoljci CPM beležimo izjemno visoko zaposljivost.

LITERATURA:

- Glasser W. (1991). *Dobra šola, vodenje učencev brez prisile*. Radovljica: Mca, Regionalni izobraževalni center Radovljica.
- Glasser, W. (1994a). *Kontrolna teorija za managerje*. Radovljica: Mca., Regionalni izobraževalni center.
- Glasser, W. (1994b). *Kontrolna teorija*. Ljubljana: Založba Talux.
- Glasser, W. (2000). *Realitetna terapija v praksi*. Radovljica: Mca, Regionalni izobraževalni center.
- Glasser, W. (2001). *Vsak učenec je lahko uspešen*. Radovljica: Mca, Regionalni izobraževalni center.
- Glasser, W. (2002). *Nesrečni najstniki*. Radovljica: Mca, Regionalni izobraževalni center Radovljica.

- Glasser, W. (2007). *Teorija izbire – nova psihologija osebne svobode*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Glasser W. (2011). *Glasserjeva kakovostna šola na slovenskem*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Lojk, L. (2003). *Skupinska dinamika – študijsko gradivo v okviru študija RT*. Kranj: Inštitut za Realitetno terapijo.
- Lojk, L. (2007). *Skupinska dinamika na področju supervizijskih skupin – študijsko gradivo v okviru študija RT*. Kranj: Inštitut za Realitetno terapijo.
- Petrovič Erlah, P. in Žnidarec Demšar, S. (2004). *Asertivnost – Zakaj jo potrebujemo in kako si jo pridobimo*. Nazarje: Argos.
- Rozman, U. (2006). *Trening socialnih veščin*. Nova Gorica: Melior, Educa.

STROKOVNI ČLANEK, PREJET APRILA 2014

Revija Socialna pedagogika objavlja izvirne znanstvene (teoretsko-primerjalne oz. raziskovalne in empirične) in strokovne članke, prevode v tujih jezikih že objavljenih člankov, prikaze, poročila ter recenzije s področja socialnopedagoškega raziskovanja, razvoja in prakse.

Prosimo vas, da pri pripravi znanstvenih in strokovnih prispevkov za revijo upoštevate naslednja navodila:

OBLIKA PRISPEVKOV

1. Prva stran članka naj obsega: slovenski naslov dela, angleški naslov dela, ime in priimek avtorja (ali več avtorjev), natančen akademski in strokovni naziv avtorjev in popoln naslov ustanove, kjer so avtorji zaposleni (oziroma kamor jim je mogoče pisati), ter elektronski naslov.
2. Naslov naj kratko in jedrnato označi bistvene elemente vsebine prispevka. Vsebuje naj po možnosti največ 80 znakov.
3. Druga stran naj vsebuje jedrnat povzetek članka v slovenščini in angleščini, ki naj največ v 150 besedah vsebinsko povzema, in ne le našteva bistvene vsebine dela. Povzetek raziskovalnega poročila naj povzema namen dela, osnovne značilnosti raziskave, glavne izsledke in pomembne sklepe.
4. Izvlečkoma naj sledijo ključne besede (v slovenskem in tujem jeziku).

5. Od tretje strani dalje naj teče besedilo prispevka. Prispevki naj bodo dolgi največ 20 strani (oz. največ 35 000 znakov s presledki). Avtorji naj morebitne daljše prispevke pripravijo v dveh ali več nadaljevanjih oziroma se o dolžini prispevka posvetujejo z urednikom revije.
6. Razdelitev snovi v prispevku naj bo logična in razvidna. Naslovi in podnaslovi poglavij naj ne bodo oštevilčeni (1.0, 1.1, 1.1.1). Razdeljeni so lahko na največ dve ravni (naslov in podnaslov/-i). Priporočamo, da razmeroma pogosto uporabljate mednaslove, ki pa naj bodo samo na eni ravni (posamezen podnaslov naj torej nima še nadaljnjih podnaslovov). Podnaslovi naj bodo napisani z malimi črkami (vendar z velikimi začetnicami) in krepko (bold). Raziskovalni prispevki naj praviloma obsegajo poglavja: Uvod, Namen dela, Metode, Izsledki in Sklepi.
7. Tabele naj bodo natisnjene v besedilu na mestih, kamor sodijo. Vsaka tabela naj bo razumljiva in pregledna, ne da bi jo morali še dodatno pojasnjevati in opisovati. V naslovu tabele naj bo pojasnjeno, kaj prikazuje, lahko so tudi dodana pojasnila za razumevanje, tako da bo razumljena brez branja preostalega besedila. V legendi je treba pojasniti, od kod so podatki in enote mer, ter pojasniti morebitne okrajšave. Vsa polja tabele morajo biti izpolnjena. Jasno je treba označiti, če je podatek enak nič, če je podatek zanemarljivo majhen ali če ga ni. Če so podatki v odstotkih (%), mora biti jasno naznačena njihova osnova (kaj pomeni 100 %).
8. Narisane sheme, diagrami in fotografije naj bodo vsaka na samostojnem listu, ki so na hrbtni strani označeni z zaporedno številko, kot si sledijo v besedilu. V besedilu naj mesto označuje vodoravna puščica ob levem robu z zaporedno številko na njej. V dvomljivih primerih naj bo označeno, kaj je spodaj in kaj zgoraj, poleg tega pa tudi naslov članka, kamor sodi. Velikost prikazov naj bo vsaj tolikšna, kot bo objavljena. Risbe naj bodo čim bolj kontrastne. Grafikoni naj imajo absciso in ordinato, ob vrhu oznako, kateri podatek je prikazan, in v oklepaju enoto mere.
9. Avtorjem priporočamo, da posebno označevanje teksta s poševno (*italic*) ali krepko (**bold**) pisavo ter z VELIKIMI ČRKAMI uporabljajo čim redkeje ali pa sploh ne. Poševna pisava naj se uporablja npr. za označevanje dobesednih izjav raziskovanih oseb,

za označevanje morebitnih slengovskih ali posebnih tehničnih izrazov itd.

CITIRANJE IN REFERENCE

1. Od leta 1999 dalje v reviji Socialna pedagogika upoštevamo pri citiranju, označevanju referenc in pripravi seznama literature stil APA (za podrobnosti glej čim poznejšo izdajo priročnika: *Publication manual of the American Psychological Association*. Washington, DC: American Psychological Association.). Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oziroma urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtorji ali uredniki niso navedeni). Prosimo vas, da citirate iz originalnih virov. Če ti niso dostopni, lahko izjemoma uporabite posredno citiranje. Če v knjigi Dekleve iz leta 2009 navajate nekaj, kar je napisala Razpotnikova leta 2003, storite to tako: Razpotnik (2003, v Dekleva, 2009). Upoštevajte navodila za citiranje po standardu APA, objavljena na straneh www.revija.zzsp.org/apa.htm.
2. Vključevanje reference v tekst naj bo označeno na enega od dveh načinov. Če gre za dobesedno navajanje (citiranje), naj bo navedek označen z narekovaji (npr. „To je dobesedni navedek,“ ali „Tudi to je dobesedni navedek.“), v oklepaju pa napisan priimek avtorja, letnica izdaje citiranega dela in stran citata, npr. (Miller, 1992, str. 99).
3. Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.

ODDAJANJE IN OBJAVA PRISPEVKOV

1. Avtorji naj oddajo svoje prispevke v elektronski obliki (.doc) na elektronski naslov uredništva. Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah, in ne vključene v datoteke z besedilom.
2. Avtorji s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo, zagotavljajo, da prispevek še ni bil objavljen na drugem mestu in izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji Socialna pedagogika.

3. Vse raziskovalne in teoretične članke dajemo v dve slepi (anonimni) recenziji domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali poročila s kongresa, ne dajemo v recenzije.
4. O objavi ali neobjavi prispevkov bodo avtorji obveščeni. Lahko se zgodi, da bo uredništvo na osnovi mnenj recenzentov avtorjem predlagalo, da svoje prispevke pred objavo dodatno skrajšajo, spremenijo oz. dopolnijo. Uredništvo si pridržuje pravico spremeniti, izpustiti ali dopolniti manjše dele besedila, da postane tako prispevek bolj razumljiv, ne da bi prej obvestilo avtorje.
5. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji pošljejo uredništvu in se objavijo v reviji, pripadajo reviji Socialna pedagogika, razen če ni izrecno dogovorjeno drugače.
6. Vsakemu prvemu avtorju objavljenega prispevka pripada brezplačnih pet izvodov revije.

Prispevke pošljite na naslov:

Uredništvo revije Socialna pedagogika

Združenje za socialno pedagogiko

Kardeljeva ploščad 16

1000 Ljubljana

ali na e-pošto: matej.sande@guest.arnes.si

SPLETNA STRAN REVIIJE: www.revija.zzsp.org

